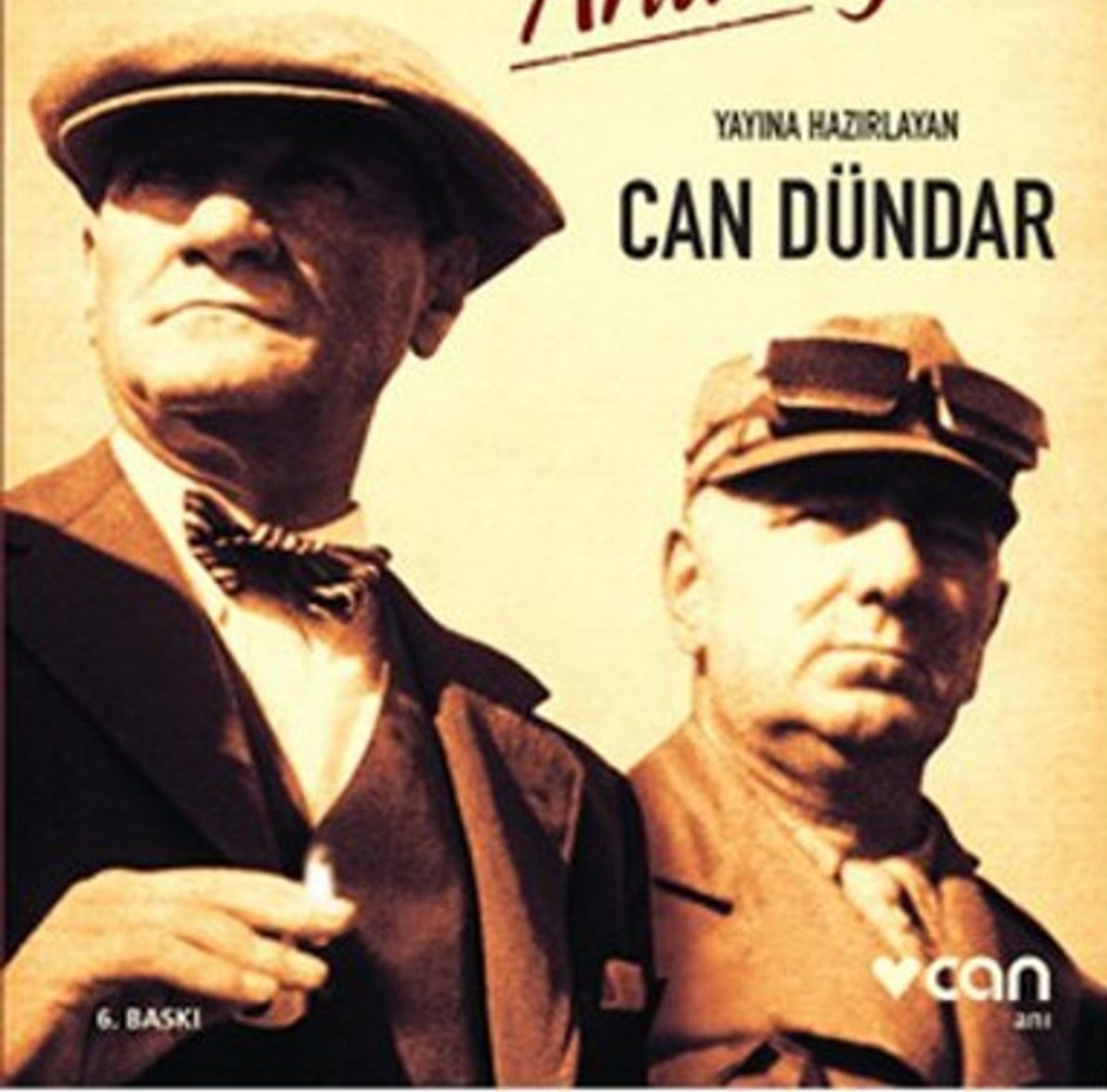

SALİH BOZOK'UN ANILARI

Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor

YAYINA HAZIRLAYAN

CAN DÜNDAR

6. BASKI

♥ can
anı

DK
DOĞAN
KİTAP

ANI

YAVERİ ATATÜRK'Ü ANLATIYOR
SALİH BOZOK

2· BASKI

Yayına Hazırlayan: CAN DÜNDAR

Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor

YAVERİ ATATÜRK'Ü ANLATIYOR

Yazan: Salih BOZOK

Yayına hazırlayan: Can DÜNDAR

Yayın hakları:© Doğan Kitapçılık AŞ

1. baskı 1 nisan 2001

1. baskı I mayıs 2001 I ISBN 975-6719-63-X

Kapak tasarımı: Dipnot

Baskı: Altan Matbaacılık

Doğan Kitapçılık AŞ Hürriyet Medya Towers, 34544 Güneşli-İSTANBUL

Tel. (212) 677 06 20 - 677 07 39 Faks (212) 677 07 49

Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor

Salih Bozok

Yayına hazırlayan: Can Dünder

Önsöz

"Atatürk'ün yaveri Salih Bozok, şuursuzca Saray'ın merdivenlerinden aşağı koştu. Alt katta boş bulduğu bir odaya dalıp kapıyı kapattı. Az sonra içerden tek el silah sesi duyuldu. Sesi duyup odaya koşanlar içerde onu kanlar içinde buldular.

Tabancasından kalbine sıktığı bir kurşunla devrilmişti. "

1993'te San Zeybek'i bu cümlelerle noktalamıştık.

O günden sonra belgeseli izleyen, kitabını okuyan hemen herkes bana Salih Bozok'u sormaya başladı.

Atatürk'ü uğruna ölecek kadar seven bu adam kimdi?

Ne olmuştu ona? ..

Kurşunu kalbine sıktıysa daha sonra o günü nasıl anlatabilmişti?

Onlara biraz daha sabretmelerini söylüyordum. Yazıda hatalı bir sözcük vardı:

Bozok, merdivenleri "şuursuzca" inmemiştir.

Ben bu önemli ayrıntıyı belgesel yayınlandıktan sonra

Salih Bozok'un hayatta kalan tek çocuğu Muzaffer Bozok'tan öğrenmiştim.

80 yaşındaki Muzaffer Bozok, zaman zaman yaşlanan

gözleriyle daha dün gibi hatırladığı o meşum 1938 yılını şöyle anlatmıştı:

"Ben o yıl 17 yaşında, Galatasaray'da 10. sınıfta talebey-

8

C A N D Ü N D A R

dim. Babam ise Savarona'daydı. Bana haber yollamış, 'Bu

hafta sonu araba göndereceğim. Gelsin onunla konuşacaklarım var' diye. 'Eyvah yine top oynadığımı duydu, haşlayacak' diye korktum. Kızdı mı, çok sert olur, hatta döverdi. O

gün bir makam arabası kapıya dayandı. 'Moskof Ziya' diye tanınan üniformalı bir şoför beni evden aldı. Arabada Kel Ali (Ali Çetinkaya) de vardı. Elini öptüm. Birlikte Savanora'ya geçtik.

O ters, aksi, vurdu mu Çwıatan babam gitmiş, yerine müşfik, sevecen, cana yakın bir adam gelmişti. Beni karşısına oturttu; ·-Bak evladım' dedi, 'Artık koca adam oldun. Seninle açık konuşacağım. Hakikatleri bel,nıelisin: Atatürk çok hasta.

Son günlerini yaşıyor. Onu ancak bir mucize kurtarır. Sağlığı için hep dua ediyorum ama şayet ona bir şey olursa ben de yaşamamaya kararlıyım. Benim için ondan sonra hayat

düşünülemez artık ... '

Bunları o kadar ciddiyetle söylemişti ki, ben karşısında ağlamaya başladım.

- Ağlama oğlum. Erkek adam ağlamaz, dedi. İçerde uyuyan Atatürk'ün sesimi duyup rahatsız olabileceğini söyledi.

Beni susturdu. -

Konuşuklarımızın aramızda kalmasını istedi.

Annemler o sıra Avrupa' daydı. Onlara da telgraf çekip bir

an önce trenle dönmelerini istemiş. 'Sen de kendine çekidüzen ver. Annenler gecikirse senin yapacağın şeyler var. Ailenin erkeği sensin. Annen, ablaların

sana emanet. Oku, memleketine faydalı bir adam ol' dedi.

Babam bunları söylerken hıçkıra hıçkıra ağlıyordum.

Hiçbir şey söyleyemedim.

Beni öptü ve uğurladı."

Henüz 17 yaşındayken babasının ölüm kararım kendi-

sinden dinleyen bir çocuk ne hisseder?

Korku? .. Endişe? .. Hüzün? ..

Belki hepsi birden ...

Sonradan bir sabah, bir başka ayrıntıyı öğrenmiş Muzaffer Bozok. ..

Okula gitmek üzere kapıdan çıkarken, banyoda tıraş olan

...

Y A V E R İ A T A T Ü R K ' Ü A N L A T I Y O R

9

babası, "Gel evladım öpeyim seni" diye yanına çağırmış. Orada vedalaşırken babasının göğsünü kapattığını fark etmiş.

Meğer Salih Bozok, Atatürk'ün ardından seçebileceği en

kolay ölüm yöntemini belirlemek için hekimlere danışmış.

Atatürk'ü tedavi eden doktorlardan birine:

- Doktor, insan kalbinin hangi tarafına kurşun yerse

ölür, diye sormuş.

Doktor:

"- Aç göğsünü göstereyim, demiş.

Bozok, doktorun parmağıyla gösterdiği noktayı hemen

tentürdiyotla işaretlemiş.

- Yanlış yere nişan alıp ona kavuşamamaktan korkuyordum, demiş daha sonra ...

Yani 1 O Kasım sabahı muhafız kumandanı İsmail Hakkı

Tekçe'nin odasında yaptığı şey, "şuursuz" bir feveranın yansıması değil, aylar süren bir hazırlığın sonucuymuş.

Bozok, odaya girdikten sonra tam işaretlediği noktaya

sıkılmış kurşunu ... La.kili vücudu çok yağlı olduğu için kur

şun kalbin bir iki milimetrelik bir sapmayla sıyırmış, ciğerini boydan boya delip geçmiş, sırtına saplanıp kalmış.

Dostları kanlar içinde hastaneye kaldırmışlar Bozok'u ...

Operatör (Kara) Kamil Bey' in vücuttan çıkardığı o kurşu -

nu Salih Bozok'un kızı, ölene dek boynunda kolye olarak ta

şımış.

1 O Kasım 1938'i anlatırken "O sabah ben her zamanki gibi mektebe gittim" diyor Muzaffer Bozok:

"Saat 9.30'da müdüriyete çağırdılar. 'Eve gitmen lazım'

dediler. Sokağa çıkar çıkmaz olanları anladım. Çünkü bayraklar yarıya inmişti. Evimiz Osmanbey'deydi o zaman ...

·Nerede babam' diye sordum. 'Şişli Sıhhat Yurdu Hastanesi'nde' dediler. Koşarak gittim. Olup biteni orada öğrendim.

Atamı kaybetmiştim, babamı da kaybetmek üzereydim. Babam, canı çok kıymetli bir insandı. Böyle bir şeyi nasıl yapa -

bildiğine inanamadım önce ... Ancak Atatürk sevgisi o kadar

büyüktü ki, onsuz bir dünyayı anlamsız buluyordu".

Salih Bozok, intihar girişiminden sonra 1 yıl ölü gibi ya

şadı. Zaten rahatsız olan kalbi, bir de sıyrıp geçen kurşunun etkisiyle hepten yorgun düşmüştü.

.

.

.

.

10

CAN DÜNDAR

O sert, otoriter adam, sakın, suskun bir kişiliğe bürünmüştü. Bütün gün odasına kapanıyor, hiçbir şeyden zevk almıyordu.

Biraz iyileşir gibi olunca İsmet Paşa, kendisini Ankara'ya

çağırtdı;

- Sen bana Atatürk'ten yadigarsın. Seni mebus yapmak istiyorum, dedi.

Ve Bozok ömrünün son 1,5 senesini Ankara'da Bilecik milletvekili olarak yaşadı.

Bozok anılarına 1910 yılından başlıyor. Lakin Atatürk'le dostlukları daha eskiye dayanıyor.

O da Atatürk gibi 1881 Selanik doğumlu ...

"Selanik'ten mahalle komşulukları, hatta uzaktan akrabalıkları var.

İlk subaylık yıllarında beraberler ...

1908'de Hürriyet'in ilanından sonra yolları yine Selanik'te kesişiyor.

Atatürk'ün onu daha o yıllardan "ömür boyu yoldaş" olarak seçtiğini gösteren ilginç bir sahne vardır: Selanik'te meşhur Olimpos gazinosunda oturdukları bir akşam, Mustafa Kemal sofradaki dostlarına ilerde nasıl iktidara geleceğini anlatır.

Sonra da orada bulunanlara istikbaldeki görevlerini acıttılar:

Masadakiler, Fuat Bulca, Nuri Conker, Fethi Okyar, Salih Bozok hayretle izlerler onu ...

Herkesin görev taksimi yapıldıktan sonra sıra Bozok'a gelince:

- Salih der, ... seninle hiç ayrılmayacağız. Seni kendime yaver yapacağım.

Masadakiler sorarlar:

- Peki sen ne olacaksın?

Yanıt kısadır:

- Ben size bu görevleri verecek adam olacağım.

Gerçekten de öyle oldu.

Atatürk, onlara o görevleri verecek mevkie geldi.

Ve Salih, Suriye Cephesi'nden itibaren onun emrine gir-

Y ^ V E R f A T A T Ü R K ' Ü A N L A T I Y O R

11

di. Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna dek yaverliğini yaptı.

Kısa bir ayrılıktan sonra Kurtuluş Savaşı yıllarında Anka -

ra'da yeniden buluştular. İkinci Meclis'te o zamanlar adı

"Bozok" olan Yozgat'ı temsilen milletvekilliği yaptı. Ama asıl

işi hudutsuz bir sevgiyle bağlı olduğu Atatürk'e omuz vermektir. O Atatürk'ün başyaveri, "güzel gözlü, burma bıyıklı Salih"iydi.

O dönem çekilen her resimde Ata'mın hemen yanbaşıda

görünen bu güleç yüzlü adam, Atatürk ölene dek bir gölge

gibi onu izledi.

... hatta denilebilir ki, ölümünden sonra bile ...

Büyük adamların sı:larına ortak olanlar, hiçbir zaman

"her şey"i yazmamışlardı\

Atatürk'ün kesintisiz birlikte olduğu yegane dostu ve özel

hayatının en yakın tanığı/sayılabilecek Bozok da muhtemelen bildiklerinin, gördüklerinin milyonda birini yansıttı anılarına ...

Çoğunu, bir sır olarak beraberinde götürdü.

Kitaba baktığımızda Bozok'un kendisini Atatürk'ün gölgesine saklayıp, sadece hayran olduğu ve saygı duyduğu lideri anlattığını, ancak pek çok önemli olayı es geçtiğini görüyoruz.

Yine de anıların satır aralarında yüzlerce ilginç ayrıntı

var:

Başta, 19 IO'lardan başlayarak Mustafa Kemal'in cepheden en yalın, en doğal haliyle kaleme aldığı mektuplar ...

Bu mektuplarda Mustafa Kemal'in Bingazi'de fasulye

ayıklama sahnesi de var,

... Cabub'da "çarşaf üzerinden dahi dişi görmeden" geçirdikleri 3 ayın öyküsü de ...

... İskenderiye'den İstanbul'a "ne kadar züğürt döneceğine" ilişkin yakınmalar da ...

Ama aynı zamanda, daha 1912 yılında "vatanın mutlaka

selamet bulacağına" ilişkin bir inancın, "memleketi sarsan

buhran"a ilişkin teşhislerin ve savaşın muhtemel neticesine

ilişkin öngörülerin de izleri ve belgeleri var bu satırlarda ...

Bu anılarda bir an yılgınlığa düşerek emekli olup köşesine çekilmeyi düşünen ...

•

•

dedi.

1 2

CAN DÜNDAR

... Enver Paşa'ya "Makamınızda gözüm yok, o makam bana küçük gelir" diye meydan okuyan ...

. . . Daha 1919 ağustosunda annesine "hareketimizin somut neticelerini pek yakında bütün dünya görecektir" diye yazan ...

... Esir aldığı Trikopis'e Napolyon'u örnek gösteren ...

... İzmir'de kendisine diklenen İngiliz konsolosu odasından kovan ...

. . . Annesinin mezarı başında ulusal egemenlik yemini eden bir Mustafa Kemal bulacaksınız.

Tabii Latife Hanım'la evlenmelerinin ve boşanmalarının

öyküsünü, İnönü'yle küslüklerinin içyüzünü, sofrada kopan

kimi kavgaların ilginç ayrıntılarını ve Atatürk'ün hastalığı -

nın perde arkasını da ...

Bozok bunları Atatürk'ün sağılığında yayımlamadı.

Bunun nedeni, 1 ocak 1936 günü kaleme aldığı uzun vasiyetinde yazılı ...
Çocuklarına bıraktığı vasiyetin 3. maddesi aynen şöyle:

"Atatürk'e birlikte yaptığım seyahatlere dair bazı defterlerde notlarım olduğu gibi, Atatürk'ün bana gönderdiği çok kıymetli mektupları vardır. Bunları neşretmek için benden

satın almak isteyenler olmuştur, fakat Atatürk buna müsaade etmedi ve 'Bunları biz öldükten sonra neşretmek üzere çocuklarına miras bırak'

Ben de onun için hepsini muhafaza ederek size miras bıraktım "

Bozok, iyileştikten sonra bu notlar ve mektupları "anılar"a dönüştürdü.

Ölmeden 5 ay önce tamamladığı anılarının sonuna da şu

notu düştü:

"Uzun yıllar yanırlarında ve yakınlarında bulunduğum büyüklerimizin resmî ve hususî hayatlarına ait bildiklerimi, gördüklerimi ve aralarında geçen bazı hadiseleri kendi tarafımdan hiçbir fikir ve mütalaada bulunmadan, olduğu gibi kaydederek tarihe karşı bir hizmet ifa etmek isterim. Elimde

mevcut olan vesikaları da buradaki yazılarımla birlikte çocuklarıma değerli bir miras olarak terk edeceğim. Bu satırları yazarken 60 yaşına girmiş bulunuyorum. Atatürk'ün sayesinde her türlü saadete nail olmuş bulunduğumdan

Y A V E R İ A T A T Ü R K ' Ü A N L A T I Y O R

millet ve memleketimin saadet ve selametini dilemekten

başka hayatta hiçbir emelim kalmamıştır. Binanaleyh vesikalara istinat ettirerek yazmak istediğim hatıramı okuyacak olanların yazılanın samimiyetinden emin olmalannı her şeyden önce rica ederim.

1. 1.1941 /Bilecik Mebusu Salih Bozok. "

Bozok bu satırları yazdıktan 4,5 ay sonra 1941 yılının 25

nisan günü Suadiye'deki köşkünde öldü ve Ankara'da akrabası Nuri Conker'in yanına gömüldü.

Ölümünün ardından elindeki Atatürk'e ait mektup ve

belgeler ailesi tarafından Harp Akademileri Komutanlığı'na

armağan edildi.

Anılan ise yıllar önce değerli araştırmacı İsmet Bozdağ tarafından derlehdı, daha sonra oğlu Cemil S. Bozok'un anılarıyla birlikte yayımlandı. Ancak Cemil Bozok'un ve iki kız kardeşinin vefat etmelerinin ardından bu önemli belge tamamen ortadan kayboldu, unutulup gitti.

San Zeybek'in yayımından sonra tanıştığım, Salih Bozok'un hayatta kalan son çocuğu Muzaffer Bozok, artık 80

yaşına geldiğini ve anılan yeniden yayımlamak istediğini

söylediğinde doğrusu büyük heyecan duydum.

Kendisinin anılan da babasınıniki kadar ilginçti:

192 1 yılında İstanbul Bağlarbaşı'nda doğmuştu.

Babası Salih Bozok, o sıralar Ankara' da Mustafa Kemal'in

yanında olduğundan, oğlunu ancak doğumundan üç ay

sonra görebilmişti.

Oğluna önce "Mustafa Kemal" adını koymak istemiş, ancak Paşa "Bugünlerde birbiri peşi sıra zaferler kazanıyoruz.

Oğlunun adı 'Muzaffer' olsun" deyince isim belli olmuştu.

Ankara'da halen İngiliz Sefareti'nin bulunduğu evde oturuyorlardı.

Küçük Muzaffer, Ankara'ya gelir gelmez savaş karargahının neşe kaynağı olmuştu. Akşam oldu mu Kemal Paşa "Getirin bakalım haylazı" diyor, kucağına alıp seviyordu.

2-3 yaşına gelince küfürleri ve taklitleriyle Çankaya'nın gözdesiydi artık .. ;

Atatürk, Muzaffer'i dikkatle inceler ve "Bu çocuk büyük adam olacak. Gözlerinden okuyorum" derdi.

14

C A N D Ü N D A R

Muzaffer Bozok bugün için gülen yaşlı gözleriyle o günleri hatırlarken "Rahmetlik bir tek bende yanıldı" diye espri yapıyor.

İşte okuyacağınız lar böyle uzun bir mazinin sonunda sizlere ulaşıyor.

Kitabı daha kolay okunur hale getirmek için Muzaffer Bozok'la birkaç ay üzerinde çalıştık. Bazı fotoğraflar ve belgeler ekledik.

Kitabın orijinalinde bulunmayan bölümlemeler ve ara başlıklar bana ait .. .

Diline gelince ... Dönemin Türkçe'sinin lezzetini taşıdığı

için bir anlaşılma zorluğu olmasına rağmen anıların metnine sadık kalmaya karar verdik.

Sadece bugünkü kuşakların anlamakta zorlanabileceği sözcüklerin altına dipnotlar koyduk.

Ve Salih Bozok'un anılarını, onun ölümünün 60. yıldönümü olan 2001 yılı nisan ayına yetiştirdik.

Bu tarihi mirasın sizlere ulaşmasına aracılık yapabildi

ğim için onur duyuyor, bu konuda bana güven ve destek veren Sayın Muzaffer Bozok'a saygılar sunuyorum.

Can Dünder

nisan 2001

Hatıralarıma başlarken

Türk inkılabının tarihini yazmak gelecek nesle düşen bir vazifedir. Ancak bugünkü neslin de mühim bir vazifesi, esaslı bir mükellefiyeti vardır. Her vatandaş inkılap tarihini alakadar eden bütün malumatını tarafsızca bir hisle tespit etmeli, tarihi vesikaları, gelecek neslin çocuklarına terk etmelidir.

Atatürk'le birlikte geçirdiğim müstesna ve şerefli günlerin hatıralarını yeniden yaşamak ve tatmak için bu vazifeyi, elimden geldiğince yapmaya çalışacağım.

İnkılabımızın siyasi, askeri ve içtimai hareketleri yıldırım süratiyle birbirini kovaladı. Bu hareket ve hadiseleri basit bir görüşle tespit etmeye imkan yoktur. Çünkü bunlardan

her birinin esaslı bir tetkike lüzum gösteren tarihi hususiyeti ve menşei vardır. Şüphe yok ki Türk inkılabının bayrağını taşıyan Atatürk, o inkılabın ruhunu, prensiplerini de nefsinde, işlerinde, mazisinde ve alelumum hayatında taşıyor. Bu itibarla Atatürk'ün hayatına, onun daha genç bir zabitken

yaptığı mücadelelere ait en küçük tafsilatın, inkılap tarihi

noktasından büyük bir ehemmiyeti vardır. Atatürk'ün el yazısıyla yazılmış, bana

veya başkalarına gönderilmiş öyle mektup, muhtıra, rapor vb. vesikalar var ki onları bizzat

kendileri bile ancak yeniden okuduktan sonra hatırlayabildiler. İnkılabımız bir tesadüften veya vaziyetin icabından de

ğil, yıllardan beri düşünülerek varılan karardan doğmuştur.

:

.

:

:

1 6

S A L I H B O Z O K

Bundan yıllarca önce bana veya benim alakam bulunan bazı arkadaşlara gönderilmiş olan bu mektupları bugüne kadar mukaddes bir emanet gibi sakladım. Ben Atatürk'ü daha genç bir zabitken bugün herkesin onu Atatürk olarak takdir ettiği derecede sevmiş ve onun kudretine iman etmiştim. Bu kanaat ve imanımı kendisine daha o tarihlerde yazdığım mektuplarda ifade etmiş bulunuyorum. Sözünü etti

ğim mektup ve vesikaların bende pek acı bir hatırası vardır:

Mütareke'nin ilk yıllarındaydı. Atatürk henüz Anadolu'ya

geçmişti. Milli hareket başlamışb. Anadolu'nun sinesinde

çalışan Atatürk'e söz dinletemeyen Sultan'ın hükumeti ve

onun yordakçıları İstanbul'da ona yakından ve uzaktan

nispeti olan herkese eziyet ederek hırslarını, kinlerini yabşbrmak istiyorlardı. Bir aralık benim de evimi basmışlar, evrakımı almışlar ve beni Bekirağa Bölüğü'nde hapsedmişlerdi.

O hükumetin icraabnda sebep ve adalet aramak faidesizdi.

Kendi nefsimi hiç de düşünmüyordum. Evde korku ve heyecan içinde bırakbğım aileme, çocuklarıma acıyordum. Fakat onlardan daha çok acıdığım şey, evimin aranması neticesinde büyük evrak ve vesikaların hainlerin eline geçmesi olmuştu. Çok sürmedi, talih bana güler yüz gösterdi: Ferid Pa

şa kabinesi düştü, ben de Bekirağa Bölüğü'nden çıkbm. İlk

işim, çalınan evrakımı aramak oldu. O tarihte Harbiye Nezareti başyaveri sonra da Cumhuriyet ordusunun en mümtaz bir ordu kumandanı olan Salih Omurtak Paşa'nın delaletiyle, birkaç mektup müstesna, bütün evrakımı geri almaya

.

muvaaffak oldum.

Salih BOZOK

.

Selanik'teki hayat

Mustafa Kemal'e

kurşun attılar

Hatıralarıma 191 O'lu yıllardan başlıyorum.

190 9-191 O tarihinde Selanik'te müstesna bir hayat ve faaliyet hüküm sürüyordu. Bu hayatın müspet cephesi de, Meşrutiyet'i takip eden aylar ve hatta yıllar içinde Rumeli'yi

kaybetmek, hele Selanik'i yad ellere bırakmak hiçbir Türk

vatanperverinin hayaline sığacak bir şey değildi. Bu aldanış,

bir gaflet eseri miydi, yoksa hayatın ve politikanın icaplarını

bilmemekten mi neşet ediyordu? Herhalde o neticeden, bizim neslin gūnahtan, mesuliyetten kurtulmasına imkan yoktu. Nihayet gaflet ve cehalet. bir mazeret sayılamaz.

O zamanlar bizim aldandığımız nokta şu idi: biz zannediyorduk ki Meşrutiyet bir gayedir. Bu gayeyi istihsal ettikten sonra yapılacak bir şey kalmamıştı.

Vakıa, Meşrutiyet İnkılabı, ı umumun heyecanı içinde

muvaffak olmuştu, fakat onu takip eden hırs, kin ve taassup

ateşi de memleketi anarşiye, inkıraza² götürüyordu. Hiç

kimse tehlikeyi görmüyordu. Bu tehlikenin farkında olanlarsa mücrimane³ bir kayıtsızlık içinde sadece hadiseleri bekliyorlardı. İttihat ve Terakki'nin, inkılabın ve bilhassa mesuliyetin merkezi olan Selanik, her gün İstanbul'dan gelen yeis 1 İkinci Meşrutiyet (1908).

2 Çöküntüye.

3 Suçlulara özgü.

1 8

S A L i H B O Z O K

verici haberler karşısında kuvvetinden bir kısmını kaybediyordu. Vatandaşlar arasında karşılıklı bir emniyet kalmamıştı. Halkın hükümete itimadı, hükümetin de halka hürmeti yok olmuştu. Ortılığı umumi bir yeis kaplamıştı. Hiç kimse politikacılardan artık bir şey beklemiyordu. Umumun

ümidi, kendisine "Nigehban-ı Meşrutiyet"⁴ unvanı verilen

ordudaydı. Acaba vatanın bu elim vaziyeti önünde ordu nasıl bir vaziyet alacak, nasıl bir istikamet takip edecekti? Yazık ki, büyük kumandanlarda heyecan, faaliyet ve ateş namına hiçbir şey yoktu. Hepsi bedbin ve mütevekkil, hadiseleri bekliyorlardı. Onların bu bekleyiş vaziyetlerinde biraz da maziye, Meşrutiyet'ten önceki saltanat devrinin sahte yaldızlarına karşı bir nevi hasret ifade eden manalar da seziliyordu. Askerliğin teknik ve tatbikat cihetleri noksandı, İstibdat devrinin ihmal ettiği bu noksanları gidermek, Meşrutiyet İnkılabı'nın belli başlı vazifelerinden birini teşkil etmeliydi.

Halbuki bir cihete ehemmiyet veren yoktu: bazı garnizonlardaki mevzii faaliyetler, bazı mümtaz kumandan ve zabitlerin himmetiyle oluyordu.

Bu faal garnizonlardan en önemlisi Selanik'teydi. Oradaki kıtalara sık sık manevralar yaptırılıyor, atlı zabitan gezileri tertip olunuyor, harp oyunları yapılıyordu. Bütün bu faaliyetin dimağı ve mihreri Erkanıharb Kolağası Mustafa Kemal Bey'di. Mustafa Kemal, muhitte, zabitan arasında pek müstesna bir muhabbet ve itimat kazanmıştı. Onun yalnız

askerlik sanatında değil memleketin umumi işlerinde de derin bir vukufa malik olduğu, görüşlerinde ve düşüncülerinde tam bir isabet bulunduğu, umum):arafından tasdik olunuyordu. Mustafa Kemal'in bu tefevvukunu, 5 amirleri de inkar etmiyordu. Bunun içinde ki talim ve terbiye işlerinde, manevralarda, harp oyunlarının idaresinde, Erkaruharbiye

seyahatlerinde rütbesinin küçüklüğüne rağmen onu daima

harekat müdürü yaparlardı. Mustafa Kemal her vaziyetten

ve vazifeden muvaffak ve binaenaleyh biraz daha kuvvetli

olarak çıkıyordu. Deniz kıyısında Yonyo veya Kristal gazino-

4 Meşrutiyet'in koruyucusu.

5 Üstünlüğünü.

Y A V E R i A T A T Ü R K ' Ü A N L A T I Y O R

1 9

larında oturduğu ;masanın etrafı hemen daima onun tatlı

sohbetlerinden istifade etmek isteyen büyük küçük rütbeli

zabitlerle dolar, bu konuşmalar memleketin ve ordunun istikbaline ait tasavvurlara zemin teşkil ederdi. Onun daha o günlerde anlatdığı ve dilediği şeyler bugün kavuştuğumuz

idarenin esaslarından başka bir şey değildi.

Kolağası Mustafa Kemal Bey'in her zaman ve her yerde

hiçbir endişe ve mülahazaya tabi olmaksızın ortaya atıldığı cesurane fikirleri

dinleyecek kadar nefsinde kuvvet bulamayanlar, onun konuşmalarından, onun muhitinden kaçmayı tercih ederlerdi. Bu gibi adamlar, söylenen sözlerin Merkez-i

Umumi'ye⁶ veya Harbiye Nezareti'ne aksedebileceğini düşünerek korkarlardı.

1908 İnkılabı'nın muvaffak olmasında birinci derecede

ordunun tesiri olmuştu. İnkılabın ilk günlerinde zabitlerin

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dahil olması tabii görülmüştü.

Çünkü o zaman İttihat ve Terakki Cemiyeti, siyasi bir fırka

olmaktan çok, memleketi istibdat idaresinden kurtarmaya

memur, vatani ve milli bir heyetten ibaretti. Memlekette siyasi fırkalar, siyasi cereyanlar, siyasi ihtiraslar doğduktan sonra elbette ordunun bu vaziyeti idame edilemezdi. 7 Ordunun siyasi bir fırkayla alakasını idame etmeye çalışanlar, bile bile hem orduya hem memlekete fenalık ediyorlardı. Herhalde ordunun. memleket müdafaasına matuf olan saf ve nezih faaliyet sahasına çekilmesi lazımdı.

1911 yılında ordunun Cemiyet'ten⁸ ayrılıp ayrılmaması

etrafında iki cereyan vardı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin

kendisi ordunun ayrılmasını kendi mevcudiyeti için bir felaket sayıyordu. O orduya istinat ederek⁹ kuvvetini idameye taraftar bulunuyordu. Halbuki ordunun içinde ve dışında

mühim bir zümre ordunun behemehall¹⁰ ayrılmasını ve bunun için asla vakit geçirilmemesini istiyordu. Ayrılmaya taraftar olan zümrenin başında Mustafa Kemal Bey bulunuyordu.

6 İttihat ve Terakki Genel Merkezi.

7 Sürdürülemezdi.

8 İttihat ve Terakki'den.

9 Dayanarak.

10 Kesinlikle.

20

S A L İ H B O Z O K

Mustafa Kemal Bey, Meşrutiyet İnkılabı'nın başlangıcında ve inkılap mücadelesinde İttihat ve Terakki dışında kalmış bir unsur değildi. Kendisi de Cemiyet'in sonradan iltihak etmiş bir azası değil, en sıkı devirlerinde çalışmış hakiki müessislerinden 11 biriydi. O ordunun Cemiyet'ten ayrılması lüzumuna kani olduğu güne kadar Merkez-i Umumi'yle irtibatını muhafaza etmiş, milletin çıkarlarına uygun olan icraata müzaheret eylemişti.¹² Nihayet onun vaziyetini,

çevrede kazandığı hürmet ve itimadı istirkaba 13 başladılar.

Bundan başka Mustafa Kemal ordunun, Cemiyet'ten alakasını kesmesi icap edeceğine dair olan kanaatini her toplu -

lukta ve her muhitte tekrardan geri kalmıyordu. Orduyu siyasetten ayırmak ve onu devrin icap ettirdiği fenni tekamülât 14 ile kuvvetlendirmek ona bir ideal olmuştu. İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi, kendisi için hayati bir mesele telakki ettiği bu işi basit bir kararla halletmek istemedi. Müspet veya menfi kararın mutlaka bir kongre tarafından verilmesini iltizam etti. Şüphesiz kongreye gelecek azanın kendi fikirlerine taraftar olanlardan intihap edilmesinel⁵ de ihtimam eyledi. Mustafa Kemal Bey'in kongreye murahhas olarak iştirakine engel olmaya çalıştı. Fakat bütün bu tertibat, Mustafa Kemal'in kongre kürsüsünden kuvvetli kanaatini

ifadeye, saf ve nezih müdafaasını yapmaya engel olamadı.

En nihayet kongre Mustafa Kemal'in talakatı 16 ve mantığı

karşısında kararını verdi:

"Ordu, İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle olan alakasını kesecek."

Yazık ki, Mustafa Kemal Bey'in bu mücadeledeki samimiyetini Merkez-i Umumi anlamamıştı. Artık Mustafa Kemal'in vücudu, Cemiyet'in varlığı için

muzır görölüyordu.

Onu izale etmenin 17 çaresini aradılar. Aleyhinde suikast tertip ettiler. Ve ona kurşun attılar. Bereket versin ki bütün 11 Kurucularından.

12 Yardımcı olmuştu.

13 Kıskanmaya.

14 Gelişmeler.

15 Seçilmesine.

16 Açık sözlülüğü.

17 Yok etmenin.

Y A V E R i A T A T Ü R K ' Ü A N L A T I Y O R

2 1

bu caniyane tertipler muvaffakiyetsizliğe uğradı. Çünkü talih, Türk milletinin halas18 inkılap tarihinde ona büyük roller saklamıştı. Onun yaşaması mukadderdi. Çünkü fıtrat, 19

birkaç yıl sonra uçuruma giden memleketi kurtarmaya onu

memur etmişti. Onun için o alçak kurşunlar boşa gitti. Kolağası Mustafa Kemal, bugünkü Cumhuriyet ve Atatürk devrini açmak imkanını bulmak için o badireden sağ ve salim çıkmıştı.

18 Kurtuluş.

19 Yaradılış.

Kolağası Mustafa Kemal

"Bana da 'Selanikli

Kemal' derler"

1911 tarihinde Erkanıharp Kolağası Mustafa Kemal Bey

hem Selanik'teki kolordu erkanıharbiyesinde ı hem de 38.

Piyade Alay Kumandanlığı'nda vazife görüyordu. 3 8. Piyade Alayı, kumandanının faaliyeti sayesinde talim ve terbiye itibariyle bir numune kıtası, bir numune mektebi olmuştu. Çok vazifeleri olmayan, faal kıtalarda bulunmayan genç zabitler, bu alayın manevralarına, talimlerine, derslerine iştirak ediyorlar, mümtaz kumandanının orduda şimdiye kadar görülmemiş bir tarzdaki ilmi ve ameli derslerinden istifadeye can atıyorlardı. Mustafa Kemal Bey, bu zabitlerle de ayrı ayrı alakadar olur, müşküllerini halletmeye çalışırdı. O tarihte Hadi Paşa² ordu müfettişi, Hasan Tahsin Paşa³ kolordu kumandanı, 1907 Yunan muharebesinde adını işittiğim Enver Bey⁴ fırka kumandanıydı. Mersinli Cemal Bey⁵ de müfettişlik erkanıharbiye reisiydi.

Türk zabitlerinin, Türk askerlerinin kahramanlığı dillere

destandır. Şüphesiz Türk ordusunu dünyanın en cesur ordusu saymakta mübalağa yoktur. Bunu yalnız biz Türkler iddia etmiyoruz, bütün dünya bu hakikati itiraf ediyor. An-1 Kurmayında.

2 Sevr Antlaşması'nı imzalayanlardan.

3 Selanik'i Yunanlılara teslim eden.

4 Enver Paşa.

5 Mersinli Cemal Paşa.

:

24

S A L 1 H B O Z O K

cak bu mümtaz orduya kumanda edebilecek adam ister.

Onun meziyetlerinden, kahramanlıklarından istifade etmesini bilecek kumandan ister. Türk tarihindeki bunca mağlubiyetimizin mesuliyetini askerlerimize,

zabitlerimize atfetmekte isabet yoktur. Bütün günah onlara kumanda etmesini bilmeyen cahil kumandanlarıdır. Türk ordusu iyi bir kumanda altında bulundukça daima muzaffer olmuştur. Tarihin şahadeti böyledir.

Mustafa Kemal Bey, Türk ordusunun kumanda vaziyetini pek zayıf buluyordu. Ordunun başında bulunan büyük kumandanlarda ne askerlik sanatının istediği vasıflar ne de

nazari ve ameli malumat mevcuttu. Türk ordusunun kumanda heyeti ile büyük devletlerin değil, hatta Balkan devletleri ordularının kumanda heyetleri arasında yapılacak bir mukayese, insanı ümitsizliğe götürüyordu. Halbuki Türkiye'nin vaziyet ve istikbali bir tehlike arz ediyordu. Meşrutiyet'in ilanından sonra devletin idaresine ve ordumuzun teşkilatına yeni bir nizam vereceğimize hükmeden Balkanlılar, son zamanlarda faaliyetlerini, hazırlıklarını artırmış bul-

nuyorlardı. Belli ki ilk fırsattan istifade edeceklerdi. Ne yazık

ki askeri ve mülki yüksek mahafilde, 6 ne bizdeki noksanı, ne

de hududumuzun ötesinde cereyan eden faaliyetin manasını anlayan kimse vardı. Keskin ve zehirli bir politika havası halkın asabını germiş, bütün faaliyet küçük politika manevralarına münhasır kalmıştı. Memleketin ve hatta inkılabın yegane müdafaa kuvveti olan ordu, ehliyetsiz kumandanlar

elinde fena bir akıbete mahkum bulunuyordu. Mustafa Kemal Bey bu hakikatleri açıktan açığa söylüyor ve ekseriya bu tenkitlerini bizzat büyük kumandanlara karşı da aynı açıklık ve acılıkla tekrardan geri kalmıyordu. Mustafa Kemal Bey, bir aralık orduyu gençleştirmek, kumandanlıkları aciz

ellerden kurtarmak, orduya ilim ve sanat aşkını aşılama

gayesiyle gizli bir cemiyet teşkil etti. Maksudı bu cemiyetin

teşkilatı vasıtasıyla fikirlerini yaymak ve bir defa bu kanaatlerini kabul ettirdikten sonra vaziyetin icabatına göre harekete geçmekti. Cemiyetin ilk idare heyetinde Nuri Bey, 7 Fu-6 Çevrelerde.

7 Nuri Conker.

Y A V E R i A T A T Ü R K ' Ü A N L A T I Y O R

at Bey,s Rasim Bey,9 Mahmut Bey,10 Topçu Hamdi Bey bulunuyorlardı. Cemiyetin teşkilatına başlandı. Fakat bu teşkilat bitmeden Harbiye Nazın Mahmud Şevket Paşa'dan gelen bir telgrafnamede "Mustafa Kemal Bey'in acilen İstanbul'a izamı" 11 emrediliyordu. Bu akıbet birçoklarını hayrete düşürmedi. Çünkü Mustafa Kemal Bey'in Selanik'teki faaliyeti, Selanik'teki kıtaat 12 üzerindeki nüfuzu bazılarını korkutuyordu. Bir hadiseye meydan vermeden onu Harbiye Nezareti'ne şikayet etmişler, buradan aldırılmasını istemişlerdi. Kendisi bu tertibatın manasını tamamen anlamış ve hatta nereden geldiğini de bulmuştu. İstanbul'a gideceği gün ben de istasyonda bulunuyordum. Teşyi edenlerl3 arasında

o zaman müfettişlik erkamharbiyesinde bulunan Miralay

Garip Mustafa Bey de vardı. Mustafa Kemal Bey bir aralık

bu zata sordu:

"Mustafa Bey, beni niçin İstanbul'a çağırıyorlar?"

Garip Mustafa Bey sadece "Bilmiyorum" dedi.

Bunun üzerine Mustafa Kemal Bey asabi bir tavırla şu

sözleri söyledi:

"Mustafa Bey ... Mustafa Bey ... Sizin bilmediğiniz şeyi ben

çok iyi biliyorum. Beni jurnal eden Cemal Bey'den başka

kimse değil. Fakat ona 'Mersinli Cemal' derlerse bana da 'Selanikli Kemal' derler. Elbette bir gün görüşür hesaplaşırız!"

Trene bineceği sırada kulağıma eğilerek şu sözleri söyledi:

"Arkadaşlara söyle, sakın meyuşl4 olmasınlar, çalışmakta devam etsinler. İnsan çalışmaya karar verdikten sonra yerin ve zamanın ehemmiyeti yoktur. Ben İstanbul'da da aynı ısrarla çalışacağım."

8 Fuat Bulca.

9 Bilecik mebusu.

10 Mahmut Soydan.

11 Yollanması.

12 Askeri birlikler.

13 Uğurlayanlar.

14 Umutsuz.

Mustafa Kemal'den ilk haberler

"Beni unutmayın!"

Mustafa Kemal Bey İstanbul'a gideli birkaç gün olmuş

henüz kendisinden haber alamamıştık. Halbuki oraya gider

gitmez bize kendi vaziyetini ve muhitin halini yazacaktı.

Kendisine İstanbul'da fena muamele yapıldığına dair ağızdan ağza bazı rivayetler de dolaşıyordu. Fakat ben bunlara ihtimal vermiyordum. Çünkü onun kendisini şuna ve buna

ezdirecek bir yaradılıştan olmadığını biliyordum. Herhalde o,

rütbesinin küçüklüğüne rağmen, bulunduğu dairede büyük

vaziyetini alacak ve kendisini ister istemez saydıracaktı.

Merakımız çok sürmedi. Kendisinden şu mektubu aldım:

"11 Eylül 1327 (1911)

Salih'ciğim,

Erkaru Harbiye-i Umumiye 1. Şube'ye memur edildim.

Başka hiç kimse bir kelime sormadı. Kimseden vaziyeti anlamak mümkün değil. Herkes birbirinden korkuyor. Abdülhamid devrinde olduğu gibi! Orduyu, memleketi kurtarmak için çok fedakarane çalışmak lazım. Başka çare yok.

İstanbul muhiti pek mülevves,2 herkes menfaat-ı zatiyesin-

1 Genelkurmay.

2 Pis.

28

S A L İ H B O Z O K

den3 başka bir şey düşünmüyor. Bayramdan sonra mufasssal4 mektup yazacağım. Nuri5 oradaysa ala, yok ise bu mektubu Üsküp'e gönder. Fuat6 geldi mi?

Mehmet Ali, Rauf, İsmail ve arkadaşlara selam.

Erkamharbiye-i Umumiye 1. Şube'ye memur M. Kemal"

Mektupta adları geçen Mehmet Ali, Rauf, ve İsmail Hakkı

beyler Selanik'te küçük zabıt mektebi heyet-i talimiyesinde

bulunan arkadaşlardır. Fuat Bulca da bizim bölük kumandanımızdı. Fakat o günlerde, bazı zabıt arkadaşları, Mustafa Kemal Bey'in teşkil ettiği cemiyete kaydetmek ve cemiyetin

maksadını onlara anlatmak üzere Vodina'ya gitmiş bulunuyordu. Nuri Conker de Üsküp'teydi. Mustafa Kemal Bey'in gönderdiği bu mektuptan on gün sonra şu mektubu aldım:

"Daire, 22 eylül 1327 (1911)

Kardeşim Salih,

Mektubunu aldım. Şam vapuruyla Trablus'a gitmekte

iken, ilan-ı harp üzerine avdet ettirildik. 7 Şimdi İstanbul' dayım. Ve 1. Şube'ye devam ediyorum. Ahval sükun peyda ederse Selanik'e görüşmek üzere

geleceğim. Arkadaşlara,

Fuat'a çok selam. Mümkünse valideyi görüp müteselli et.

Benim geçen ayın tayinatı kalmıştı. Bari onun valideye verilmesine Necati Bey vasıtasıyla delalet et. Sana olan borcumu, kariben tesviye edeceğimi memul ederim.s Bana oranın ahvalinden bahis mektup gönder. Gözlerinden öperim.

M. Kemal"

Bu mektuba haşiye olarak da şu satırları ilave etmişti:

"Fuat, sen de çalışmaya devamla beraber, ara sıra valide-

3 Kişisel çıkarından.

4 Ayrıntılı.

5 Nuri Conker.

6 Fuat Bulca.

7 Geri getirildik.

8 Yakında ödeyeceğimi ümit ederim.

Y A V E R i A T A T Ü R K ' Ü A N L A T I Y O R

yi de gör. Benim adresimi arkadaşlara söyle: Erkfuuharbiye-i
Umumiye Şube 1. Gözlerinden öperim."

Mustafa Kemal Bey'in mektubunda bahsettiği bana olan
borcu 15 lira kadar bir paraydı, ki bunu Selanik'ten İstanbul'a
giderken benden almıştı. Kendisi hiçbir zaman paraya kıymet
vermediği için aldığı maaşı bir iki hafta içinde arkadaşlarıyla
birlikte saıf eder ve ayın nihayetine kadar parasız kalırdı.

Ben mektepten çıktıktan iki yıl sonra evlenmiş bulundu -
ğumdan idareli hareket ettiğim gibi babamdan miras kalmış
olan bir dükkanı da satmış bulduğum için bankada biraz
da param vardı.

Mustafa Kemal Bey'in gönderdiği bu iki mektubun mütalaasından da
anlaşılacağı veçhile o günlerde İtalyanlar harp ilan etmiş bulunuyordu. Trablus
meselesi ortaya çıkınca Mustafa

Kemal Bey oraya gitmeye karar vermiş, fakat İtalyanların harp

ilanı üzerine bir müddet daha İstanbul'da beklemek mecburiyetinde kaldığını 4
teşrinievvel 1327 (4 ekim 1 911) tarihinde Fuat'a gönderdikleri bir mektupta
bildirmişlerdi.

Mektup da şudur:

"Urla Tahaffuzhanesi'nde, Rus vapurunda

4 teşrinievvel 1327

Kardeşim,

Bilirsin ki, Trablus meselesinin bidayet-i zuhurundan9

beri oraya gitmek teşebbüsünden geri durulmadı. Bir defa

şam vapurunda üç gece kaldıktan sonra döndürüldük.

Bundan sonra Tunus veya Mısır yoluyla gitmeye teşebbüs

ettik. Harbiye nazın kat-ı ümid etmişO olduğu için sarfınazar ettirdi. Bu defa Naci 11 ve daha biri iki kişiyle Mısır üzerinden hedefe yürümek üzere (2 teşrinievvel 1327) İstanbul'dan hareket olundu. Harbiye nazın da ister istemez muvafakat etti. Maksudımız ebedi bir saha-yı mücadele açmaktır. Muvaffakiyet Allah'tan. Lüzum ve faide görürsem 9 Başlangıcından.

1 O Umudu kesmiş.

11 şair Ömer Naci.

30

S A L İ H B O Z O K

seni ve daha bazı arkadaşları da isteyeceğim. şimdilik temin edilecek noktalar var. Benim ne olduğumu işaa etmeyin. 12 Daha bir müddet için valideyi dahi haberdar etmeyin. Ara sıra benim tarafımdan İstanbul'dan gelmiş gibi kendisine mektup gösterin. Eyüp Sabri seni veya Salih'i görecek, ona ilrnühaberlerirn ve borçlanın hakkında malumat verdim. Ruşen ve Necati beylere mahremnane söyle. 13 İlnühaberlerirnin 5. Kolordu idaresinde kalması ve maaş ve rnuhassasatırndan 14 borçlanın tasfiye olunmakla beraber

kalanının valideme itası lazımdır. Bunu harbiye nazın da

yazacak. Unutmazsa. Salih'e olan 5-10 lirayı da bu paradan tesviye etsin.

Mısır'a rnuvasalattan 15 sonra sana malumat ve adres vereceğim. Sen de bana yazarsın. şayet sen bir tarafa gidersen senin namına mektuplan alacak ve açacak bir arkadaş tayin edersin. Rasim, Hamdi ve ilah arkadaşlar ne alemdedir?

Vatanı kurtarmak için şimdiye kadar olduğundan ziyade
gayret ve fedakarlık elzemdir.

Endülüs tarihinin son sayfalarını okuyunuz. Faideli rnuşahabetlerinizde 16
bulunamadığıma teessür ederim.

Beni unutmayın!

Alaydaki arkadaşlara çok selam, beraber yaptığımız talim

ve terbiye programını takipte çok güzel rnetab 1 7 vardır. Yorulmasınlar eski
tembellikle hiçbir şey olmaz. Başka kağıdım yok. Nuri'ye ayrıca mektup
yazamayacağım. İstersen bu mektubumu aynen gönder. Veyahut bahisle bir
mektup yaz.

Ve o kıymetli kardeşimize de ki, benim için hatırası kalp ve
vicdanından bir an çıkamayan bir öz kardeş varsa Nuri'dir.

Bu muzlim 18 seferi onunla beraber yapmak isterdim. Allah
nasip ederse saha-yı rnücadelatta 19 birleşiriz. Cenab-ı Hak

12 Duyurmayın.

13 S. Bozok'un notu: Ruşen Bey o zaman Selanik'te kolordu erkanıharbiyesinde
bulunuyordu. Daha sonra Tütün İnhisar İdaresi idare meclisi azası ve son
zamanlarda da Elektrik Şirketi idare meclisi reisi olmuştur. Necati Bey de redif
taburu kumandanyken kolorduda, levazımda bir vazifedeydi.

14 Ödeneklerimden.

15 Vardıktan.

16 Sohbetlerinizde.

17 Yorg unluklar, zahmetler.

18 Karanlık

19 Savaş alanında.

Y A V E R f A T A T Ü R K ' Ü A N L A T I Y O R

3 1

takdir etmişse ahrette kavuşuruz.

Salih'in Selanik'te bulunması, valideye muavenet²⁰ etmesi benim kuwet-i kalb ve tabımı tazif ediyor.²¹

İstanbul'da bulunan Kerim Bey'e²² mektup yazın. O zavallı oradaki mücadeleden yalnız kaldı. Mektuplarınız ona kuwet-i kalb verir.

Allah'ısmarladık Fuat'ım.

M. Kemal"

Mustafa Kemal Bey bu mektubu Fuat Bulca'ya göndermiş ve haşiye olarak da şunları yazmıştı:

"Haşiye: Salih ve sen yoksan, Lütfü Bey'e mahsus selam ederim."²³

Bizim bir tarafa gitmiş olmamızı düşünerek ona da birkaç satır mektubuna ilave etmiş:

"Fuat ve Salih efendilere tahmil ettiğim²⁴ yorgunlukların deruhte edilmesini rica ederim. M. Kemal."

Mustafa Kemal Bey'den bu mektuplar geldikten bir müddet sonra Nuri Bey bir gün ansızın Üsküp'ten Selanik'e geldi ve Trablusgarp'a gideceğini söyledi. Nuri Bey'e beni de

beraber götürmesini rica ettim. Fakat Nuri Bey buna muktedir olmadığını ve İstanbul'a gittikten sonra vaziyeti anlayarak kabil olursa beni alacağını vaat

etti. Onun İstanbul'a muvasalatından birkaç gün sonra da Fuat Bey'in hareketi hakkında bir emir geldi. Bana ait hiçbir şey bildirilmediğinden çok müteessir oldum. Fuat Bey de gittikten sonra Selanik'te yalnız kalmıştım. Artık her gün bu arkadaşlardan malumat bekliyordum. Nihayet bir gün Nuri Bey'den şu mektubu aldım:

20 Yardım.

21 Güçlendiriyor.

22 Abdülkerim Paşa.

23 S. Bozok'un notu: Lütfü Bey o sırada küçük zabıt mektebi müdürüydü. Cumhuriyet

döneminde de milletvekili olan Bekir Lütfü Bey'dir.

24 Yükleğim.

32

S A L İ H B O Z O K

"İstanbul, 25 teşrinievvel 1327

(25 ekim 1911)

Salih'çiğim,

Pazar günü buraya geldim. Derhal daireye gittim. İşi anladım. Beni Mustafa Kemal yazmış. Daha beş zabıtın intihabının da25 tarafımdan icrasını ilave etmiş. Halbuki bunlardan dördünü ben İstanbul'a gelmeden önce müracaat edenler meyanından bilintihap26 göndermişler. Ben yalnız beşinciye intihap eyledim ki o da Fuat'tır. Bu zabıtların yüzbaşı olması şart kılındığından böyle olmak mecburi idi. Buna emin olmanı söylemeyi zait27 görürüm. Mamafih senin de adını

verdim. İcabında çağırırlar. Ben bugün Hıdiviye postasıyla

hareket ediyorum. Fuat da perşembe günü çıkacak. Mısır' da

buluşacağız. Şimdilik vazifemiz erzak kollarının teminidir.

Cümle ihvana selam eder, senin gözlerinden öperim.

Mısır'dan da mektup göndereceğim.

Adres: Mühendis Nuri."

Nuri Bey'in bu mektubundaki imzasında görüldüğü gibi

hüviyetini gizlemek için "mühendis" namı altında seyahat

ettiği anlaşıyordu. Mustafa Kemal Bey de "Gazeteci Şerif

imzasıyla mektup göndermeye başlamıştı.

Nuri Conker'in yukarıdaki mektubundan sonra İskenderiye'den hepsi mektup göndermişlerdi. Gönderdikleri mektuplardaki yazılardan evvela Mustafa Kemal Bey, onu müteakip Nuri Conker'in, ondan sonra da Fuat Bey'in ayrı ayrı zamanlarda İstanbul' dan hareket etmiş olduklarını anlamıştım. Nuri Bey'in İskenderiye'den gönderdiği ikinci mektubu da şudur:

"İskenderiye, 22 teşrinisani 1 327

(22 kasım 1911)

Kardeşim Salih,

25 teşrinievvel 1327 (25 ekim 1 911) salı günü akşamı Ga-

25 Seçiminin de.

26 Arasından seçerek.

27 Fazla.

Y A V E R İ A T A T Ü R K ' Ü A N L A T I Y O R

lata rıhtımından hareket eden vapurumuz Midilli, İzmir, Pire limanlarına uğrayarak 30 teşrinievvel 1327 pazar sabahı İskenderiye limanına vasıl oldu. Kolera korkusuyla 24 saat

vapurda karantina beklettirildik. Ertesi günü zevalde28 iskenderiye'ye çıktık. Birkaç gün burada kalacağım. Badehu29 seyahat projemin tatbikine şitaban olacağım.30 Buranın mevaki-i meşhuresini31 ziyaretle asar-ı nafıa ve medeniyesinin tetkikatından istifadeyi de unutmayacağım. Fuat Bey de dün geldi. Kendisinin geleceğinden haberdar değildim. Böyle gurbet elde en sevdiği bir arkadaşla kavuşmak insanı çok mahrus ediyor. Burada bir hemşehri daha bulduk: bizim Şerif Bey. 32 Kendisinin evvelce buralara geldiğini biliyordum. Fakat burada bulacağımı tahmin etmiyordum. Zavallı burada hastalanmış, temdid-i seyahate muvaffak olamayarak hastaneye yatmış. Şimdi tedavi olunmaktadır.

Kendisini gördüm. Hastalığı ehemmiyetsizdir. Üç dört güne

kadar çıkacaktır. Beraber seyahate devam edeceğim. Valdesine hastalığını yazmamış. Tabii duymaları iyi olmaz. Bu mektubumdan yalnız Ruşen Bey'i haberdar edersiniz. Sadece o bilsin. Fuat Bey senin pek müteessir olduğunu söyledi.

Her hali uzun boylu konuştuk. Bu seyahatte senin de bulunamadığına cidden müteessirim. Gerek izin almak ve gerek nakit hususlarında sana yardımım dokunamaması beni dilhun etmişfu.33 Her zaman, her yerde seni arıyoruz. Bunları bütün ciddiyet ve samimiyet -i kalbiyemle yazdığımı emin ol.

Fuat'a dediğin 'ev bekçisi' sözleri, muhabbetimiz namına rica ederim, bir daha ağzına alma. Böyle bir fikrin hatırımdan geçmediğini yine o dünyalar kadar kavi ve vasi34 olan muhabbet ve kardeşlik namına seni temin ederim. Benim bu noktadaki fikrim sana oradayken söylediğim sözdür. Yani

memleket ve millet fedakarlığı bahsinde ne aile, ne evlat, ne

hayat ve ne de istikbal bahis mevzuu olamaz.

28 Günbatımında.

29 Bundan sonra.

30 Girişeceğim.

31 Ünlü yerlerini.

32 M. Kemal.

33 İçimi kanatmıştır.

34 Engin.

34

S A L İ H B O Z O K

Ah Salih, bana Fuat için verilen selahiyet iki misli olsaydı o zaman görürdüm. Ben bunları yazmayı fazla görürüm.

Fakat çok sıkılmış olduğumu anladım da onun için yazıyorum. Teskin-i gazap ve infial et. 35 Bu çok sürmez, bize vücut ve afiyet lazımdır. Ben sana bunları adeta arkadaşlık namına emrediyorum. Düşün ki dünyada her şey fanidir. Bundan sonra nereden ne vakit mektup yazacağımı kestiremem.

Gözlerinden öperim.

Mühendis Nuri"

Nuri Bey benim kayınbiraderim olduğu için Fuat Bey,

Trablus'a gitmek üzere Selanik'ten ayrılırken kendisine "Beni Selanik'te ev bekçisi olarak bırakacak olursanız çok müteessir olacağım; behemehal sizinle birlikte Trablus'a gitmemi temin etmelisiniz" demiştim. Benim bu haberim üzerine Nuri Bey yukarıdaki mektubu yazıp göndermişti. Mustafa

Kemal Bey de şu mektubu yazmıştı:

"İskenderiye, 2 teşrinisani 1327

(2 kasım 1911)

Hazret-i Salih,

Seni de deraguş etmek³⁶ çaresini bulamadığımız için

meyusum. Lakin zarar yok, kalplerimiz, fikirlerimiz bir

olsun. Ben seyahatin bir noktasında hayvandan vurularak beray-ı tedavi³⁷
İskenderiye'ye geldim. İade-i afiyet etmek³⁸ üzereyim. Gözlerinden öperim.
Valideyi hastalı

ğımdan haberdar etme. Birkaç gün sonra tekrar yola çıkacağım. Senin ve benim
validelerimizin ellerinden, hemşiremin de gözlerinden öperim. Bilcümle
arkadaşlara selam.

Şerif (Mustafa Kemal)"

On beş gün sonra Mustafa Kemal Bey' den şu mektubu da
aldım.

35 Öfkeni yatıştır.

36 Kucaklayıp getirmek.

37 Tedavi için.

38 İyileşmek.

Y A V E R . ! A T A T Ü R K ' Ü A N L A T I Y O R

"İskenderiye, 15 teşrinisani 1327

(15 kasım 1911)

Ey Hazret-i Salih,

Seferin ilk devresindeki mecruhiyeti³⁹ savdık. Şimdi

ikinci sefere çıkıyoruz. Bakalım Allah ne gösterecektir. İn

şallah avdet nasip olursa size günlerce anlatacak hikayelerimiz var. Suret-i mahsusada gözlerinden, validenizin de ellerinden öperim. Bizim valide acaba ne haldedir? Maaş alabildiler mi?

Kuzum Salih'çiğim, Necati'ye söyle maaşlarımdan borçlarımı katetsin.⁴⁰
Avdette⁴¹ borç falan dinlemem. Kimbilir ne kadar züğürt döneceğim? Ruşen Bey'e ve diğer arkadaşlara

ihtiramlar. Kendilerine mektup yazamayışımın sebebi adreslerinin nazarı dikkati calip olmasındandır.

Şerif

³⁹ Yaralanmayı.

⁴⁰ Kessin.

⁴¹ Dönüşümde.

Bingazi mektubu

"Mustafa Kemal'in fasulye

ayıklamasını görmelisin"

Vekayii ı sırasıyla takip edebilmek için birbiri ardına aldı -

ğım mektupları ben de sırayla yazıyorum. Nuri Bey'in 26 teşrinisani 1327 (26

kasım 1911) tarihinde gönderdiği mektup da şudur:

"Kardeşim Salih,

İskenderiye'deki işlerimizi bitirmek ve levazım-ı seferiyemizi ihzar etmek² için iki hafta kaldık. 16 teşrinisani 1327'de İskenderiye'den şimendiferle 5-6 saat zarfında

Ebülhaccac istasyonuna geldik. Bu istasyon şimendiferin

nihayet noktasıdır. 18 teşrinisani 1327 cuma, yani bayramın birinci günü buradan atlara binerek garba doğru yola çıktık. Sekiz gün mütemadiyen yürüdük. Eşyalarımız develerde yüklüydü. Yürüdüğümüz arazi Mısır dahilinde çöldür.

Bugün hududu geçtik. Mısır'dan Bingazi toprağına geçmiş

oluyoruz. Artık tehlike kalmadı. Buradan sonra iki günlük

mesafede Resüldefne mevkiine gideceğiz. Sıhhatimiz yerindedir. Gündüzleri, bazen de geceleri yürüyoruz. Geçtiğimiz yollarda meskun mahal namına hiçbir şey yok. Tek tük bedevi Arap çadırlarından başka bir şey görmüyoruz. Kaçak tarzında Mısır gibi ecnebi memlekette hareket ettiğimizden

1 Olayları.

2 Gerekli malzemeyi hazırlamak.

S A L i H B O Z O K

mevaki-i meskûneden3 daima uzak bulunmaya mecbur

idik. Gecelert çadırda yatıyoruz. Yemeğimizi kendimiz pişirtiyoruz. Mustafa Kemal'in fasulye ayıklamasını görmelisin.

Aşçıbaşımız Fuat'tır. Resüldefne'den sonra Deme'ye mi,

yoksa Bingazi'ye mi gideceğiz, orada belli olacaktır. Bizi katiyen merak etmeyin. Bu gece hududu geçtiğimizden bütün gece yürüdük. Şimdi bir kuyu başındayız. Çadır kurup uyuyacağız. Bu mektubumu Mısır'a gitmekte olan bir Arap'la gönderdim. İskendertye'den postaya verecektir.

Allahısmarladık.

Mehmet Nurt"

Bu mektuba da Mustafa Kemal Bey ile Fuat Bey şu satırları ilave etmişler:

"Merhaba, Ey Hazret-i Salih. Arkadaşlara selam.

M. Kemal"

"Gözüm, çöl hayatı pek de çekilirlerden değil. On gündür

deve ile yürümekteyiz. Şimdi Sellum hizasına gelebildik. O

güzelim Rumeli suları rüyama giriyor. Buradaki suların

hepsi boza gibi. Hamdolsun sıhhatteyiz. Şimdi Defne'ye gideceğiz. Bilahare nereye gideceğimiz de orada taayyün edecektir. 4 Arkadaşlara selam. Gözlertnden öpelim.

Ahmet Fuat."

Hududu geçmiş olduklarından doğrudan doğruya kendi

imzalarını atmışlardı. 1 kanunuevvel 1327 (1 aralık 1911)

talihinde de Nurt Bey, Defne mevkiinden şunları yazıyor:

"Salih'ciğim,

İşte şimdi vaziyetimizden oldukça sizi haberdar edecek

bir mektup yazıyorum. Ebülhaccac istasyonunda inerek atlara bindikten sonra on iki gün zarfında Defne'ye geldik. İki gündür buradayız. Ebülhaccac'dan Defne'ye 370 kilometredir. Hududun 80 kilometre garbindadır. Sahile iki buçuk sa-3 Yerleşim mevkilerinden.

4 Belli olacaktır.

Y A V E R i A T A T Ü R K ' Ü A N L A T I Y O R

89

at mesafededir. Deniz görünüyor. Düşman sefain-i harbiyesi5 de sık sık dolaşmaktadır. Ara sıra tevakkufta projektör tenviratı yapmaktadır. Lakin karaya çıkamıyor. Veyahut

çıkma istemiyor. On iki gün zarfında hiçbir meskun mahal

görmedik. Ahali bedevi, meskenleri çadırıdır. Yağmurdan

dolma kuyularından başka su yoktur. Ağaç namına hiçbir

şey yok. Dümdüz denize müşabih6 cabeca7 fundalıkları havi çorak bir arazi. Ancak Defne'de bir ev bulabildik. Defne dahi bundan ibarettir. Burası büyük bir depodur. Külliye

erzak gelmektedir. Mücahidinin ilk tevakkuf ve istirahat

noktası da burasıdır. Yarın garba hareket edeceğiz. Buradan

Tobruk'a gidiyoruz. On altı saat mesafededir. Orada Ethem

Paşa vardır. Oradan da Derne'ye gitmek azmindeyiz. Tobruk'tan Derne'ye altı gün kadar, Derne'de kalmazsak Binga❖

zi'ye kadar temdid-i seyahat edilecektir. Şimdiden nereden

kalıp çalışmaya başlayacağımızı kestirmek kabil değildir.

Defne-Bingazi arası 500 kilometredir. Buraya gelince havadisler şekl-i hakikisini aldığı için oldukça noksana ve tadilata uğramaktadır. Tobruk'ta şimdiye kadar hiçbir şey olmamıştır. Derne'de suların mecrasını tebdil etmek isteyen Araplara bir İtalyan taburuyla bir bataıya hücum etmiş ise

de pek kalil8 olan mücahidin-i İslamiye bunu kemal-i şiddetle def ve tart etmiş. Düşmana 130 kadar telefata verdirmiş.

Bingazi'de de  hücum yapılmış, ikincisinde 150 telefata

verdirilmiş. Trablus'a dair bildiklerimiz sizin bildikleriniz kadardır. İhtimal ki şimdi siz daha fazla da ğrenmişsinizdir.

Buğun Enver Bey'den iki bağ fişek geldi. Dumumlu olduklarından Harbiye Nezareti'ne gönderiliyor. Protesto edilecektir. Sellum'da 10, Defne'de 5-6, Tobruk'ta 8-9, Derne'de de 400 kadar askerimiz vardır. Bingazi'de biraz fazla olsa gerek.

Orada top da varmış. Mücahidin-i urban'ın9 adedini toplandıkları zaman bile tayin etmek müşküldür. Silahları, cephanesi pek kalil 'binga' denilen 'gıra' ve emsali şeylerdir.

Mustafa Kemal, Fuat beraber olarak adırdayız. Mektup

5 Savaş gemileri.

6 Benzer.

7 Yer yer.

8 Az.

9 Arap mücahitlerin.

40

S A L i H B O Z O K

hepimizdendir. Bize göndereceğiniz mektupları İskenderiye'de Numro Selase

Saray Nazın Abdülatif Efendi vasıtasıyla Deme havalisinde' diye gönderirsiniz.
Gözlerinden öperiz.

Mehmet Nuri"

Nuri Bey'in Defne'den gönderdiği bu mektuptan sonra
Mustafa Kemal Bey Deme'den şu mektubu göndermiştir:

"Ayn-ı Mansur karargahından,

25-26 nisan 1328 (1912), gece saat 6

Kardeşim Salih'e,

Mektuplarınızda, gazetelerde bize ait hissiyatınızı musavverio satırları
okuduğum zamanlar kalbimin pek amikl l hislerle çarptığını duyuyorum. Birkaç
kardeşinizin, Bahr-i

Sefid'i 12 aşarak çöllerde uzun mesafeler katederek donanmasına dayanan alçak
düşmanın karşısına çıkması ve buradaki vatandaşları deraguş eyleyerek
haysiyetsiz düşmanı nokat-ı sahiliyeyı3 hapsedmesi şüphesiz sizi memnun eder.

Fakat biz vatana medyun olduğumuz derecat-ı fedakfuiyi l4

düşündükçe bugüne kadar ifa edilebilen hizmeti pek naçiz

buluyoruz. Vicdanımızdan gelen bir sada bize vatanın bu

har afakını tamamen tathir etmedikçe, gemilerimizin Tobruk, Deme, Bingazi ve
Trablusgarp limanlarında tekrar lengerendaz l 5 olduğunu görmedikçe ikmal-i
vazife etmiş

sayılamayacağımızı ihtar ediyor. Ve öyle hissediyoruz ki, biz

bu ihtar-ı vicdani hükmünü kemaliyle infaz etmedikçe bize

istinat eden milletin arzusunu tamamen yerine getirememiş

olacağız.

Bilirsin ben askerliğin her şeyinden ziyade sanatkarlığını

severim. Burada sanatın bütün icabatım tatbik edecek kadar zamana ve bu zamanın doğuracağı vesait ve vesaile ma-10 Yansıtan.

1 1 Derin.

12 Akdeniz'i.

13 Kıyı noktalarına.

14 Fedakarlık derecelerini.

15 Demirlemiş.

Y A V E R İ A T A T Ü R K ' Ü A N L A T I Y O R

.J 1

lik olunursa işte o zaman arzu -yu millete mutabık bir manzarayı askeriye bütün cihanın gözlerini kamaştıracaktır.

Ah Salih, Allah bilir, hayatımın bugüne kadar orduya nafil6 bir uzuv olabilmekten başka bir emel-i vicdani edinmedim. Çünkü vatanın muhafazası, milletin saadeti için, her şeyden evvel ordumuzun o Viyana surlarına süngüsünü

saplayan ordu olduğunu dünyaya bir daha ispat lüzumuna

çoktan kani idim. Bu kanaate ait emellerimin şiddeti, ihtimal beni pek ziyade ifratperver göstermişti. Fakat zaman saf ve nezih dimağlardan sanih 1 7 olan hakayik-i fıkriyeyi -kabulünden ihtiraz edilse dahi- tatbik ettirir.

Bu gece Deme kuvvetlerimizin bütün kumandanları, zabitleri ile bir müsamere yapmıştır. Bu satırları çadırıma avdetimde yazıyorum. Bu güzel kalpli, kahraman bakışlı arkadaşlarımın, bu küçük rütbeli fakat düşmanı titreten büyük kumandanların samimi nazarlarında vatan için ölmek iştiağını okuyordum. Bu tetebbu, ısı dimağında sizin, bütün Makedonya muhitinde tanıdığım arkadaşların, bütün

ordumuzun kahraman evlatlarının hatırasını canlandırdı.

Kalbimde büyük bir hiss-i sürur¹⁹ ve gurur hasıl oldu. Ve

arkadaşlarıma dedim:

'Vatan mutlaka selamet bulacak, millet mutlaka mesut

olacaktır. Çünkü kendi selametini, kendi saadetini memleketin ve milletin selamet ve saadeti için feda edebilen vatan evlatları çoktur.'

Cümlenize selam ederim, kardeşim. Deme Kuvvetleri Kumandanı M. Kemal."

Nuri Bey'in o günlerde Cabub'dan gönderdiği bir mektubun münderecatını enteresan gördüğüm için aynen buraya naklediyorum:

" 1 6 nisan 1 328'de (1 9 1 2) Cabub'a müteveccihen Derne'den hareket ettim. Sefer on dört gün sürdü. Maksad-ı seyahati bildirmiştim. Refakatimde bir doktor ve Deme kay-16 Yararlı.

1 7 Doğmuş.

18 İnceleme.

1 9 Sevinç.

..J2

S A L i H B O Z O K

makamı bulunuyor. Şimdi Cabub'dayız. Ahmet Şerifi bekliyoruz. Buraya 20 günlük yoldan gelecektir. Rivayete nazaran yola çıkmış, bu gidişle ramazanda da galiba buradayız.

Çünkü iki ay kaldı.

Burası yegane ibadet mahallidir. Tarikat-ı Sünusiye'nin

mucit ve müessisi Muhammed bin Ali es-Sünusi'nin türbesi buradadır. Türbe, metin ve sanatkarane yapılmıştır. Bir cami, bir medrese, müteaddit zaviye odaları ve beş on kadar

da ev vardır. Cabub da işte bundan ibarettir. Ziraat ve ticareti yok. Etraf umumen

kum. Suyu pek tuzlu ve kükürtlü olduğundan yemeği acı yapıyor. İçmesi insanı kandırmaz.

Tuzlu olduğu için içtikçe hararet veriyor. Daima dudaklarımız birbirine yapışık. Çok da içildiği için yanoz tesirini haiz olan bu su sizi her gün ishaller içinde bırakıyor. Derne'de

düşmanla mücadele ediyorduk, burada da su ve sıcaklarla .. Bizim oraların buzlu suları, limonataları, gölgeli serin su başları, çağlayanları... İşte daima gözümüzden ayrılmayan,

gözlerimizde tüten şeyler . . . Ramazanda da burada kalırsak

çok iyi olacak. . . Teravih namazları her gece bir hatimle kılınırmış, öyle koyu bir ibadet devri geçireceğiz ki hem buranın namazı secdelerinde Sübhane Rabbi 33 kere okunuyor.

Orucu da tabii bunun gibidir. Asıl mücahede ve riyazete20

iki ay sonra başlıyoruz demektir. Elbet bunda da muvaffak

oluruz. Cabub mahall-i mübarekinde üç yaşında kız çocukları bile sokağa çıkmazlar, adet böyle. Dişi olarak doğanlar doğduğu yerde büyüyor ve orada ölüyor. Bu buraya mahsus. Ordugahlarda kadın erkek bir aradadır. Üç aydır dişiyi çarşaf üzerinden dahi gördüğümüz yok. Öyle bir riyazet ki

kendimi Aynaroz'da sanıyorum. Buradan başka bir yere gitmek lazım gelse gideceğimiz yer mutlaka cennet olacaktır.

Mehmet Nuri"

Mustafa Kemal Bey ve arkadaşları Derne'de müdafaa ile

meşgul bulundukları sırada Rumeli'de de zabitan arasında

bir halaskarlık meselesi çıkmıştı. Tayyar namındaki bir yüzbaşı arkadaşlarıyla dağa çıkmış ve hükumete bazı teklifatta bulunuyordu. Bunu Derne'de haber alan Mustafa Kemal

20 Nefsi terbiye savaşına.

Y A V E < : H ! ^ T A T Ü R K ' Ü A N L A T I Y O R

Bey mektupla benden tafsilat istedi. Kendilerine o zaman ordu köşkünde Abdülhamid'in dahili muhafızlığında beraber bulunduğumuz Mahmut Bey ve Vasıf Bey² 1 ile birlikte şu

mektubu yazıp gönderdik:

"Muhterem ve Büyük Kardeşimiz,

Son mektubunuzu alıncaya kadar Trablus için pek büyük

ümitler ve sizler için pek derin tahassürler²² duyuyorduk.

Hatta bu şiddet-i tahassür altında oraya gitmek için gönüllü

yazılmıştık. Fakat bugün sizler için duyduğumuz bu tahassür yine göğüslerimizi hem daha şedit bir surette kabarttığı halde maateessüf Trablus'un atisi²³ hakkında beslediğimiz

ümitler bu tahassüre refakat edemiyor. Sizin de yazdığınız

gibi kesb-i zaaf eyliyor. Sebebi de memleketin bugünkü buhranıdır. Size bu mektupta da gene bu buhranın mahiyetinden bahsedeceğiz. Memleketi bugün sarsan buhran hakkında yazılan mektupları, gazeteleri alarak meselelerin mahiyeti hakkında oldukça esaslı bir fikir hasıl etmişsinizdir. Fenalık gittikçe artmakta, memleketin içindeki nifak ve fesat her gün daha ziyade alevlenmektedir. Bunların en fenası ise ordunun muhafaza-i vahdet²⁴ ve bitarafı edememesi, daha doğrusu ordu namına hareket eden bir zümre-i kalilenin²⁵

elan icra-i faaliyetten geri durmamasıdır. 'Halaskar grubu'

namı altında toplanarak memleketin bugünkü buhranlaana

sebebiyet veren ve haddizatında zabitanın yekün-u hakikisine²⁶ nazaran ancak bir damla kadar olan, yani heman 150

kişi mevcudunda bulunan 'çete' bugün tamamiyle hükumete hakimdir. Bunlar Said Paşa Kabinesi'ni düşürttükten, Meclis'i tehdit edip dağıttıktan sonra vatanın

hakim-i mukadderatı oldular. Biraz İttihatçı olan veya Halaskarların hareketını takbih eden zabitleri birer birer değiştirmeye başladılar. Eğer bunlar Arnavutluk'taysa mevkii değil fakat dñnyası tehdit ediliyordu.

21 Malatya mebusu.

22 Özlemler.

23 Geleceği.

24 Birliği koruma.

25 Az sayıda kişinin.

26 Gerçek toplamına.

44

S A L İ H B O Z O K

Görñce'deki Pogan Receb'i tanırırsınız. Orada 'başkım'

amalinin yegane muanızıydı. Zavallıyı Görñce'de pek feci bir

surette şehit ettiler. Bunun gibi Yüzbaşı Hayri'yi salben²⁷

idam, Yüzbaşı Ziya Efendi adında diğer bir zat da meçhul şahıslar tarafından katledildi. İşte Halaskarların muarızları Arnavutluk'ta böyle bir akıbet-i faciaya maruz. Fakat Arnavutluk gibi büsbütün hükümete ve asi kıtada bulunmayanlar için bereket versin bu ölüm mükafatı yok. Oralarda yalnız tebdil ile iktifa ediyorlar. İşte ordunun bugñnkü feci

vaziyeti budur. Atinin ne olacağı bilinemez. Mamafih Arnavutluk'un böyle kurşun ve bıçakla, kabinenin de bir suret-i idariyede, yani azil ve tebdil ile orduyu tasfiye hareketine

başladıkları görñlñp dururken atinin nasıl bir hal alacağını

tasavvur etmemek imkñnı da yoktur. Her nazar bu yolun nihayetinde dumanlı bir manzara arz eden istikbali görñyor ve anlıyor. Güya orduyu siyasetten men edeceklerdi. Hatta bunun için de bazı mülkiye hizmetinde bulunan askerleri

ekeceklerdi. Hepimize de yemin ettirdiler. Antlarla, kaseplerle, siyasetten ayrıldığımız ı ilan ettik. Ŗuradaki garabete bakınız ki kabine bir taraftan bize yemin ettirdiği halde, diğer taraftan eski kabinenin askerin siyasetle iştigal etmemesi

hakkında tanzim ettiği layiha-i kanuniyeyi geri alıyordu.

Men olunmak istenilen şeyler yeminle değil kanunla men

olunur. İdare-i hukumette munhasıran yemine istinat etmek çocukların bile gleceği bir şeydir. İşte aziz ve muhterem kardeşimiz, ordu, senin tasavvuratına, o kadar byk ümitler veren ordu, bugün pek talihsiz bir giye-i iftiraka²⁸

girmiştir. Bize bugüne kadar ordunun ümidi, istikbali ba

şında sırtan ehre-i meşum ve menfurun nasıl bir mahiyette olduğunu yazmaya çalıştık. Siz bunlarla vaziyeti, vatanda zuhura gelen hadisatın mahiyetini pek güzel takdir edecek

ve bizi nereye doğru götürdüklerini çabuk anlayacaksınız.

Orduyu bugün bir batağa doğru sevk eden mlevves²⁹ ellerden kim ayıracak? Onun ulvi ruh ve maksadını bazı hasis ve şahsi emeller için öldürmekten çekinmeyen birkaç sefili

27 Asarak.

28 Perişanca ağlayışa.

29 Kirli.

Y A V E R i A T A T Ü R K ' Ü A N L A T I Y O R

ordunun daire-i mahremiyetinden haice kim fırlatacak?

Gerçi buna biz hepimiz çalışmaya vicdanen mecburuz. Fakat bizim içimizde ruh ve dimağ olacak bazı vücutlar var ki onların bugün aramızda bulunmamalarını pek şiddetle hissetmekte olduğumuz içindir ki bunları yazıyoruz. Onlar da sizlersiniz. Daha doğrusu sizsiniz. Bir an evvel kavuşmamı -

zı temenni ile sıhhat ve afiyetinize dualar ederiz.

Salih"

Ben bu mektubu Selanik'ten Deme'de Mustafa Kemal

Bey'e gönderdiğim sırada Nuri Bey'den de Cabub'dan aşağıdaki mektubu almıştım:

"Cabub, 29 ağustos 1 328 (1 9 1 2)

Salih'çiğim,

Buradan ne zaman hareket edeceğimiz belli değildir. Binaenaleyh siz benden telgraf alıncaya kadar bizi daima burada bilerek irsalatta bulunmalısın. Manastır vakasını gazetelerde okuyoruz.30 Köpeksiz köy buldular, değneksiz geziyorlar. Kendilerinin ilmen ve ahlaken ne mertebede olduklarını bihakkın irae ile tashih hallerine3 1 muvaffak olabilecek başlarında kumandan olmadığından her biri askerlikçe

Moltke, siyasetçe Bismarck kesildiler. Allah belalarını versin. Ve bu çıkmaz yolda, her halde belalarını bulurlar. Ve bulacaklardır. Sen buraya gelmekten sarfınazar et, çünkü

harp şimdi oralara intikal etti. Avrupa ve Asya sevhiline

de32 sirayeti muhtemeldir. Bulunduğun vaziyeti bırakma,

gözlerinden öperim.

Mehmet Nuri"

30 S. Bozok'un notu: Bu vaka Tayyar ile arkadaşlarının dağa çıkıp hükumete teklifatta bulundukları vakadır ki, Halaskar Zabitan meselesidir.

31 Durumlarının düzeltilmesine.

32 Kıyılarına.

Mustafa Kemal

göz

yaşlarıyla s ordu:

"Selanik'i nasıl bıraktın ? . . "

Filhakika halaskarlık meselesi ortaya çıkınca Rumeli karıştı. İtalyanlar Çanakkale'yi bombardıman etti. Kabine değı

şerek büyük kabine mevki-i iktidara geldi. Çok sürmedi, Balkan Muharebesi de başladı. Muharebenin nasıl cereyan ettiği ve neticesi malum. Bunu tarih sahifelerinde herkes yana yakıla okuyacaktır. Müsebbiplerine lanet olsun. Balkan Harbi üzerine Abdülhamid'le birlikte ve Lorley vapuruyla Selanik'ten İstanbul'a geldikten pek az zaman sonra Mustafa Kemal ile Nuri Bey de Deme' den İstanbul'a gelmişlerdi. Mustafa Kemal Bey'le avdetinde ilk defa olarak Babıali'de Meserret Kıraathanesi'nde görüştüğüm zaman gözleri yaşla dolu olduğu halde bana, "Selanik'i, o güzel memleketimizi nasıl bıraktın ? . .

Düşmana niçin teslim ettiniz de buraya geldiniz? . . " demişti.

Kendisi fevkalade müteessirdi. Bir müddet sonra Gelibolu Şibih ceziresinde ı kuvayı mürettebe erkanıharbiyesine ve Balkan Harbi'nden sonra da Sofya'ya ataşemiliter olarak tayin olunmuşlardı. Sofya'dan bana gönderdiği mektupları sırayla aşağıda okuyacaksınız.

"Sofya, 1 8 teşrinievvel 1 330 (1 8 ekim 1 9 1 4)

Güzel gözlü, burma bıyıklı Salih'im,

1 Yarımadasında.

S A L İ H B O Z O K

Yeni evlenen bir zatın gönlü hayat, aşk ve saadet hisleriyle meşbudur.² Bu en kıymetli bir zamandır. İnsanlar hayatında bu nurlu ve sürurlu³ dakikaları ölünceye kadar hep aynı suretle mütehassis olarak pek mühim ve hayatı için talihi bir hadise olarak yad ve tahattur eder. ⁴ Sen bunu kendinden bilirsin. Ben bunu tecrübe etmedim. Fakat az çok hayatı ve insanları tahlil ettiğim için bu neticeyi buldum.

Hayatın vücuhundan⁵ birkaçını görenler evlendikten sonra

gayı mekşuf olan vücuhunu⁶ da bizzarure müşahede ederler. Bu müşahede pek tatlı olabildiği gibi pek acı da olabilir.

Biz Fuat için latif ve saadetli manzaralarla hayat-ı izdivaciyesinir⁷ tetevvücünü⁸ dua edelim. Bir Fransız şairi hayatı şöyle tavsif ediyor: 'La vie est breve / Un peu de reve / Un

peu d 'amour / Et puis bonjour / La vie est vaine / Un peu

de haine / Un peu d'espoir / Et puis bonsoir. ⁹

Salih, bunları ezberle. Ve sen hayatı nasıl anladınsa ona göre bunlardan birini benimse.

M. Kemal"

² Doludur.

³ Sevinçli.

⁴ Hatırlar.

⁵ Çeşitli yönlerinden.

⁶ Keşfedilmemiş yönlerini de.

⁷ Evlilik hayatının.

8 Taçlanmasını.

9 Hayat kısa I Biraz hayal I Biraz aşk I Ve sonra merhaba I Hayat boş I Biraz öfke I Biraz umut ı Ve sonra hoşça kal.

Bir iz

divaç üzerine . . .

"Hayat, kadınsız olmaz!"

Derne'den avdetten ve Balkan Harbi hitam bulduktan

sonra Fuat Bey de Beylerbeyi Sarayı'nda bulunan Abdülhamid'in muhafız bölüğü kumandanlığına tayin edilmiş ve burada iken evlenmişti. Onun tevhülü ı üzerine Mustafa Kemal Bey bana gönderdiği yukarıdaki mektubun arkasına da Fuat Bey'e şunları yazmıştı:

"Kardeşim Fuat,

Mektubunu aldım. Cenab-ı Hak'tan izdivacının mesut ve

müteyemmen olmasını kemal-i hulus ile niyaz ederim. Hayat kısadır. Bunu tesit ve tetevvüç² için insanların umumiyet itibariyle makul gördükleri vasıta izdivaçtır. Bu kaide-i umumiyenin riayetkan olmayanlar pek mahdut ve müstesnadırlar. Bu istisnaları teşkil edenler de kaide-i asliyenin fenalığından değil ve fakat bilakis bu güzel kaideye tevessülden kendilerini men eden esbabın mahkumu olduklarından, belki evlenmiş olmaktan korktuklarından ziyade bedbaht olanlardır. Gayri kabil-i inkar bir hakikattir ki insanlar, hayat, kadınsız olmaz! Mütehhil³ olanlar hayatın lazım-ı

gayri müfarıkını⁴ temin etmiş ve bütün efkar ve amalini bir

1 Evliliği.

2 Kutlama ve taçlandırma.

3 Evli.

4 Vazgeçilmezini.

S A L İ H B O Z O K

maksat, bir meslek, bir hedefe hasr ve tahsis edebilecek istidatta bulunmuş olur. Ancak talih zevc ve zevcenin ruh ve kalplerini hüsn-ü imtizaç ettirsin. 5 Verdiğin tafsilattan, gönderdiğin mektup muhteviyatından o elzem olan imtizacın şimdiden tahassul etmiş olduğuna itikat edilebilir.

Cenab-ı Hak bahtiyar etsin kardeşim.

M. Kemal"

Bu mektuplardan sonra 25 teşrinievvel 1330 (25 ekim

1 9 1 4) tarihli yine Sofya'dan bana şu mektubu göndermiştir:

"Güzel Salih'im,

Letaif ile memlu6 mektuplarını açık olarak alıyorum. Her

defasında sizi bütün har ve samimi muhabbetlerimle gözümün önüne getirir, mahzuzül vicdan olurum. 7 Artık Fuat'ın evlenmiş olması ve senin zaten evli bulunmuş olman itibariyle biraz ciddileşeceğiz değil mi? Bir müddet de kalemini ciddi zeminlerde icale etmeyi itiyat et bakalım, nasıl olacak !

Nuri'den benim hiç haber aldığım yoktur. Fakat zarar

yok. Çünkü ne halde olduğunu tahmin ediyorum. Bakalım

ben ne olacağım? Burada oturmakla olmayacak tabii. Kısa,

leb demekle leblebi anlaşılan muciz mektuplarınızı eksik etmeyin.

Gözlerinizden öperim.

M. Kemal"

Mustafa Kemal Bey'in öteden beri arkadaşlarına karşı ne

kadar vefakar ve nezaketli davrandığı buradaki mektupların
mütalaasından da anlaşılmaktadır. Ben kim bilir ne gibi bir
mektup yazmış olacağım ki nezaketle beni ciddiyete davet
ediyor. Ve aldığı mektupların açık olduğundan söz ediyor. İltifatını da
esirgemiyor.

5 İyi geçindirsin.

6 Latifelerle dolu.

7 İç hazzı duyarım.

Mustafa Kemal'in görüşü:

"Almanlar yenilecek!"

Harb-i Umumil ilanı üzerine Mustafa Kemal Bey'e Sofya'ya bir mektup yazarak
ahval-i umumiye hakkındaki mütalaalarını sormuş ve şayet kendileri bir
kumandanlığa tayin olunurlarsa beni de yanlarına almalarını rica etmiştim. Gerek
Trablusgarp, gerek Balkan muharebelerine iştirak edemediğim için bu defa
behemehal kendileri ile birlikte harpte bulunmak istiyordum. Bana cevaben
gönderdikleri mektupta aynen şunları yazmışlardı:

"Sofya, 1 330 (1 9 1 4) yılı

Ahval-i umumiye hakkındaki mütalaamı soruyorsun. Bu

husustaki mütalaamı yalnız sende kalmak şartıyla bervech-i

ati2 yazıyorum.

Biz hedefimizi tayin etmeden umumi seferberlik ilan ettik. Bu çok tehlikelidir.
Çünkü başımızı bir tarafa mı, yoksa birçok taraflara mı vuracağız, malum
değildir. Koskoca bir orduyu tul3 müddet hareketsiz, elde atıl bir vaziyette

bulundurmak da çok müşküldür. Binaenaleyh sen de dü

şünecek olursan, vaziyetin ne kadar vahim olduğunu anlayabilirsin. Almanların

vaziyeti hakkındaki mütalaa-i aske-1 Birinci Dünya Savaşı.

2 Aşağıda.

3 Uzun.

52

S A L İ H B O Z O K

iiyeye gelince: ben Almanların bu harpte muzaffer olacaklarına katiyen emin değilim. Gerçi bir sürat-i berkiye⁴ ile ahen⁵ kaleleini deviiip çiğneyerek Paris üzerine doğru yürümektedirler. Fakat Ruslar da Karpatlar'a dayanmışlar ve Almanların müttefikleri bulunan Avusturyalıları tazyik etmektedirler. Buna binaen Almanlar bir kısım kuvvet ifraz ederek Avusturyalılara yardım etmek mecbuiyetinde kalacaklardır. Bu defa Fransızlar kendi karşılarında bulunan Almanların kuvvet ifraz ettikleini⁶ görerek mukabil taarruzda bulunacaklar ve Almanları tazyik edeceklerdir. Kendileinin duçar-ı tazyik olduğunu? gören Almanlar, bu defa da Avusturyalılara gönderdikleri kuvvetlen celp etmek⁸

mecbuiyeti karşısında bulunacaklardır ki bu suretle zikzakvahi hareket edecek olan bir ordunun akıbeti pek feci ve vahim olacağından, ben bu harbin neticesinden emin olamıyorum.

Senin bu harbe iştirak hakkındaki arzuna gelince: burada harbin neticesine dair mütalaamı yazdıktan sonra senin nasıl düşüneceğini bilmiyorum. Fakat bulunduğun yerde

de bir vazife ifa etmektesin. Seni yeni bir vazifeye tayin ettiler de mi gitmek istemiyorsun ? Sen şimdiki vazifeden ayrılırsan oradaki yelin boş mu kalacaktır? Sen gidersen yeline mutlaka bir başkası tayin edilecektir. O halde sana yeni bir vazife teklif edilinceye kadar orada kalmalısın. Çünkü sen vakitsiz olarak tehhül ettin.⁹ İki çocuğun da var.

Ailenin yanında bulunmak herhalde senin için muvafık

olur. Ben seni daima yanımda bulunduracak gibi bir vazifeye tayin oluncaya kadar yanıma alamam. Çünkü benim yüzümden sefil olmanı arzu etmem. Bir vazifeye tayinim

için harbiye nazırına yazdım. Burada iki buçuk malumat edineceğim diye ataşemiliterlikte kalmak istemediğimi ve millet ve memleketimin büyük bir cidale lü hazırlandığı bir

4 Şimşek hızıyla.

5 Demir.

6 Ayırdıklarını.

7 Sıkıştırıldığını.

8 Geri çekmek.

9 Evlendin.

10 Mücadeleye.

Y A V E R İ A T A T Ü R K ' Ü A N L A T I Y O R

sırada benim de herhangi bir kıtanın başında bulunmak istediğimi bildirdim. Ve eğer herhangi bir sebeple memlekete girmekliğime müsaade edilmeyecekse açıkça bana yazmalarını ve ben de ona göre başımın çaresine bakacağımı da ilave ettim. Henüz cevap alamadım. Bakalım ne cevap verecekler.

Gözlerinden öperim.

M. Kemal"

Çanakkale'den

"Emekli olup bir köşeye

çekilmeyi düşündüm,

olmadı"

M. Kemal Bey, bu mektubu gönderdikten pek az zaman

sonra Sofya'dan gelerek 19. Fırka'yaı tayin edilmişti ki bu

fırkayı kendileri yeniden teşkil etmişlerdi.

Çanakkale'ye gittikten sonra da 28 eylül 1 33 1 (1 9 1 5) tarihinde şu mektubu göndermişlerdi:

"Kardeşim Salih,

Mektuplarınızı aldım. Samimiyet ve fart-ı uhuvvetinize2

teşekkür ederim. Yüzbaşı Ahmet Efendi şifahen çok selamlarınızı da getirdi. Nuri Bey'le ara sıra görüşüyoruz.

Karşımızda düşman artık bimecal3 bir hale gelmiştir. İn

şallah yakında kfunilen def edilir. Herhalde vatanımız bu cihetten emindir.

Arkadaşların size söyledikleri şeyin henüz husul bulmamış olması cay-ı istigrabdır. 4 Elbette ona istihkak kesp edilmiştir. Fakat "Kim olur zor ile

maksuduna ruhayab-ı zafer/Gelir elbette zuhura ne ise hükm-i kader". Bilirsin ki bizim maksudumuz vatana büyük bir mikyasta arz-ı hizmet eylemektir. Arkadaşların temenniyatı maksut olan

hizmeti ifa edebilecek maddi mertebedir. Tabii zamanı gelince. Kaderde varsa o da olur. Bir aralık canım sıkıldı. Tekaüt 1 S. Bozok'un notu: Gelibolu'da bir tümen.

2 Üstün kardeşliğinize.

3 Güçsüz.

4 Şaşılacak şeydir.

SALİHBÖZÖK

olup küşegüzin inziva olmayı5 da düşündüm. Olmadı. Şimdilik Cenab-ı Hakk'ın azametına sığınarak çalışıyorum.

Gözlerinizden öperim.

M. Kemal"

Mustafa Kemal Bey, Anafartalar Grubu kumandanı bulunduğu sıralarda bir arazi olarak İstanbul'a gelmişti. Bir gece Beylerbeyi Sarayı'nda6 bize misafir olmuştu. O zaman

sarayda Başmuhafız Rasim Bey ile ben, Vasıf, Mahmut beyler vardı. Bu arkadaşların hepsini de Mustafa Kemal Bey Selanik'ten tanırdı. Mustafa Kemal Bey, bütün gece Çanakkale'ye ait hikayeleri bize anlattı. Sabahleyin Harbiye Nezareti'nde daire müdürü olan arkadaşım Mehmet Ali Bey telefonla düşmanın Çanakkale'den denize döküldüğünü bildirdi.

Bu haberi Mustafa Kemal Bey'e bildirdiğim zaman hiç tereddüt etmeden derhal "Olamaz, bizimkilerin bilgisi olmadan düşman çekilmiştir" dediler.

Sonra haberin kimin tarafından verildiğini sordular. Arkadaşım Mehmet Ali Bey'e telefon ettim, bize tafsilat vermesini söyledim. Mehmet Ali Bey o zaman Harbiye Nezareti müste

şarı olan Fahrettin Bey'den7 bilgi aldığını söyleyince Mustafa

Kemal Bey Fahrettin Bey'in telefon başına gelmesini rica etti.

Bizzat kendileriyle telefonda görüştüktan sonra bize, "Tahminim gibi düşman kendiliğinden çekilmiştir" dediler.

Etraflı bilgi almak için Harbiye Nezareti'ne gitmek üzere

saraydan ayrılırken beni de yanlarına aldılar. Beylerbeyi'nden Ortaköy'e sandalla geçerken bana şöyle demişti:

"Ben düşmanın çekileceğini anladığım için bir taarruz yapılmasını teklif

etmiştim. Fakat benim bu teklifimi kabul et -
mediler. Bundan dolayı canım sıkıldı. Çok da yorgun oldu -
ğum için izin alarak İstanbul'a geldim. Eğer ben orada iken
düşman şimdiki gibi çekilmiş olsaydı herhalde daha çok sı -
kılacaktım. Burada bulunmaklığım benim için bir talih eseridir."

5 Emekli olup bir köşeye çekilmeyi.

6 S. Bozok'un notu: Abdülhamid Selanik'ten buraya nakledildiğinden
muhafızları da saraydaydı.

7 Fahrettin Altay.

Mustafa Kemal D oğ u'da

"Nah sana!.. ."

Mustafa Kemal Bey, Çanakkale'deki vazifesini pek şanlı

ve şerefli bir şekilde yerine getirdikten sonra, önce kolordu

ve bir müddet sonra da ordu kumandanı olarak Şark'a gönderilmişti. Ordu
kumandanı olarak Diyarbakır'da bulundukları sırada bana şu telgrafı çekmişlerdi:

"Beylerbeyi Sarayı muhafız zabitanından Yüzbaşı Salih

Bey'e . . .

Seni seryaverim olarak yanıma almak istiyorum. Kabul

ettiğ in takdirde bana telgrafla malumat vermelisin.

Mirliva Mustafa Kemal"

Mustafa Kemal Paşa'mn bu telgrafını alır almaz bir saniye beklemeden minnet
ve şükranla görevi kabul ettiğ imi bildirdim. Aradan çok zaman geçmeden 2.
Ordu başyaverliğine tayinim hakkında da harbiye nazırından emir alınca

Diyarbakır'a hareketle sevgili Paşama mülaki oldum.

Diyarbakır'a varışımından birkaç hafta sonra ordu mıntıkasını teftiş maksadıyla seyahate çıktık. Ve bu seyahatimizi Elaziz'el kadar temdit ederek2 orada grup kumandanı olan

İzzet Paşa'ya mülaki ve onun misafiri olduk.

1 Elazığ.

2 Uzatarak.

58

S A L i H B O Z O K

Biz Elaziz'de bulunduğumuz sırada başkumandan vekili

olan Enver Paşa, Grup Kumandanı İzzet Paşa'ya bir telgraf çekerek Mustafa Kemal Paşa'yla birlikte Halep'e hareket etmelerini ve orada kendilerine mülaki olmalarını emretmiş

bulundukları için İzzet Paşa'yla birlikte Elaziz'den otomobillerle evvela Diyarbakır'a, oradan da Halep'e hareket ettik. Ben izzet Paşa ile Mustafa Kemal Paşa'nın bindikleri otomobilde bulunduğum için neler konuştuklarını işitiyordum. İzzet Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasında şu muhavere cereyan etmiştir:

İzzet Paşa, "Niçin Halep'e davet edildiğimizi sarih olarak

bilmiyorsam da tahminime göre yeni teşekkül edecek olan

Yıldırım Ordular Grubu dahilinde bir ordu kumandanlığı

teklif edilecektir. Eğer böyle bir teklif vaki olursa onu kabul

etmeniz muvafık olur" demişti.

Mustafa Kemal Paşa, İzzet Paşa'nın bu mütalaasına müsbet veya menfi hiçbir cevap vermediler. Fakat, İzzet Paşa'nın söyledikleri benim kafamda mühim bir yer işgal etmişti. Enver

Paşa tarafından böyle bir teklif yapılmasını ve Paşa'nın onu kabul etmesini arzu ediyordum. O zamanki düşünceme göre

teşekkül edecek olan Yıldırım Ordular Grubu'na grup kumandanı olarak Falkenhayn tayin edileceğinden bizim Paşa'nın da onun kumandası altında bulunacak ordulardan birinin kumandanı olması daha şerefli bir vazife olacak zannediyordum.

Çünkü Falkenhayn'ın çok muktedir bir kumandan olduğunu ve büyük muvaffakiyetler temin ettiğini işitmiştim.

Halep'e geldiğimiz zaman oraya Enver Paşa'dan başka

Halil, Cemal paşalarla Mahmut Kamil ve daha adlarını bilmediğim bazı paşaların gelmiş olduklarını gördük. Bütün bir gün bu paşalar, Enver Paşa'nın riyaseti altında toplanarak

görüşüler. Birkaç saat devam eden bu toplantıdan sonra

ikametgfilımıza geldiğimiz zaman, Mustafa Kemal Paşa, Elaziz'den Halep'e kadar yapılan bu uzun seyahatın beyhude³

olduğunu söylediler. Çünkü şayan-ı ehemmiyet⁴ bir şey görüşülmediğini ve kendilerine de İzzet Paşa'nın söyledikleri gibi yeni teşekkül edecek olan Yıldırım Ordular Grubu dahilinde bir ordu kumandanlığı teklif edilmediğini anlattıktan son-3 Boş.

4 Önemli.

Y A V E R i A T A T Ü R K ' Ü A N L A T I Y O R

59

ra Enver Paşa'nın İzzet Paşa'ya hakaret etmiş olduğunu da

söyleyerek canlarının sıkıldığını ilave ettiler. Hakaretin sebebi hakkında tafsilat vermediler.

İki üç gün kadar Halep'te kaldıktan sonra biz Diyarbakır'a döndük. İzzet Paşa da

Cemal Paşa'nın misafiri olmak üzere Halep'te kaldılar. Diyarbakır'a geldikten on beş gün

kadar geçmişti ki, bir gece Enver Paşa'dan Mustafa Kemal

Paşa'ya şu manada bir telgraf geldi:

"Yıldırım ordular grubu dahilinde sizi 7. Ordu kumandanlığına tayin etmek istiyorum. Muvafakatinizi süratle bildirmenize muntazırım."

Şifre olarak gelen bu telgrafı karargahtan geceyansı Pa -

şa'ya takdim edilmek üzere bana gönderdikleri zaman İzzet

Paşa'nın otomobilde söylediklerini hatırlayarak çok sevirdim. Telgrafı derhal Mustafa Kemal Paşa'ya götürdüm. Ve yanlarına girdiğim zaman kendilerine büyük bir müjdecî gibi sevinerek telgraftan bahsettim. Bana neden dolayı bu kadar çok sevirdiğimi sordular. İzzet Paşa'dan işittiklerimi kemal-i samimiyetle anlatarak 7. Ordu kumandanlığına tayin edilmelerinden çok memnun olduğumu söyledim. Benim bu

cevabını üzerine Paşa, avucunu yüzüme karşı tevcih ederek

"Nah sana !.." dedi ve şu sözleri ilave etti:

"7. Ordu kumandanlığını kabul edeceğim. Fakat senin

düşündüğün gibi Falkenhayn'ın kumandası altındaki ordulardan birinde çalışmak için değil, bilakis onun yapmak istediklerine mfuî olmak için 7. Ordu'ya naklini muvafakat edeceğim. Çünkü onun ne maksatla Yıldırım Ordular Grubu kumandanlığını deruhte ettiğini pekala anlıyorum."

Ben Paşa'nın bu sözlerinden ne demek istediklerini o zaman anlayamamıştım. Fakat daha sonra Başkumandanlık vekaletine ve Sadrazam Talat Paşa ile Bahriye Nazırı ve 4.

Ordu Kumandam Cemal Paşa'ya yazıp gönderdikleri raporu

okuduktan sonra hakikate yakından vakıf olmuşum. Adı

geçen raporu ve öbür önemli raporları buraya alarak anılan
uzatmak istemiyorum. Bu önemli raporları kolayca bulup
okumak mümkün. 5

5 S. Bozok'un notu: Atatürk'ün söylev ve demeçleri sonraki yıllarda ayrıca Türk
Tarih Kurumu'nca da yayımlandı.

60

S A L İ H B O Z O K

Paşa, 7. Ordu kumandanlığını kabul ettiklerini Enver Pa
şa'ya telgrafla bildirdikten sonra ertesi gün emrin vüruduna
intizaren⁶ eşyalarımızı toplamaya başladık. Fakat iki hafta
kadar bir zaman geçtiği halde hiçbir ses ve seda çıkmadığı
için Mustafa Kemal Paşa'nın fena halde canı sıkılmaya başlamıştı.

"Birkaç gün daha bekleyeceğim. Eğer Enver Paşa'dan bir

emir gelmeyecek olursa 2. Ordu kumandanlığından da istifa edeceğim" diyordu.
Mamafih buna hacet kalmadı. 7. Ordu kumandanlığına tayinle karargahını teşkil
etmek üzere İstanbul'a hareket etmeleri için beklediğimiz emir geldi.
Eşyalarımızı önceden topladığımız için emir gelir gelmez biz de İstanbul'a
hareket ettik.

İstanbul'a gelince Cağaloğlu'nda İran Sefarethanesi karşısında 1 . Kolordu'nun
karargah ittihaz etmiş olduğu binayı 7.

Ordu karargahı olarak işgal ettik. Bu binanın işgali bir mesele olmuştu. Mustafa
Kemal Paşa kendisine bir karargah binası için Enver Paşa'ya müracaatta
bulunmuştu. O da kolordu kumandanı olan Mehmet Ali Paşa'ya 7 buna dair emir

vermişti. Ancak gösterilen binalardan hiçbirini Mustafa Kemal Paşa
beğenmemişti. Mehmet Ali Paşa Mustafa Kemal Pa

şa'ya kendilerinin seçecekleri binayı tahliye ettireceklerini

söyleyince, Paşa, Ayaspaşa'da o zaman jandarma karakolu

olan binanın verilmesini istemişti. Mehmet Ali Paşa o binayı

7. Ordu karargahı olarak vermek istemeyince, Mustafa Kemal

Paşa karargah ittihaz ettiği Cağaloğlu'ndaki binaya giderek

orasını cebren işgal etti. Mehmet Ali Paşa, bu muamele üzerine Enver Paşa'ya şikayette bulunmuş ise de o zaman Enver Paşa bu şikayet üzerine hiçbir şey yapmamış, fakat iki üç hafta sonra karargahın ikmali için Halep'e hareket etmemiz emrini vermişti. İstanbul'da bulunduğumuz müddet zarfında

Mustafa Kemal Paşa, Falkenhayn'la Taksim'de Sıraselviler'de

bir binada bizzat görüşmüş ve Halep'e gittikten sonra da maiyetinde bulunan kolordu kumandanlarından İsmet Paşa'yla da görüşerek yukarıda sözü geçen raporu yazıp yaver Cevat

Abbas Bey vasıtasıyla İstanbul'a göndermiştir.

6 Ulaşmasını beklerken.

7 S. Bozok'un notu: Bilahare intihar etmiştir.

Y A V E R i A T A T Ü R K ' Ü A N L A T I Y O R

6 1

Raporun takdiminden önce cereyan eden bazı hadiseler

vardır ki, onları kaydetmek isterim:

1 5 ağustos 1333 (1 9 1 7) tarihinde Dersaadet'ten Halep'e

hareket etmiştik. O sırada Cemal Paşa da izinli olarak İstanbul'a gidiyordu. 18 Ağustos 1 333'te (1 9 1 7'de) Ulukışla' da gece yansından iki saat sonra Cemal Paşa'nın treniyle karşı -

laştık. Mustafa Kemal Paşa ile Cemal Paşa, Ulukışla'da görüştüler. Biz Halep'e gelince, Menzil Başmüfettişi Kresman Paşa'nın Gazze meşayihindenB Hacim namındaki şeyhle iki

hükümet arasında yapılan muahede gibi bir sözleşme yaptı

ğı ve tarafların, buna dair mukavelenameyi imza ettiği öğrenildi. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa aşağıdaki şifreyi hem İstanbul'da bulunan Grup Kumandanı Falkenhayn'a,

hem de Başkumandanlık Vekfileti'ne⁹ yazdı. Şifre şudur:

"Halep, 24 ağustos 1 333 (1 9 1 7)

Yıldırım Ordular Grup Kumandanlığına,

General Kresman'ın, Gazze'nin Fetan aşireti şeyhi Hacim

ile bir kunturato yapmış olduğunu gördüm. Bu kunturato

maksat ve siyaset-i dahiliye itibariyle doğru olmaktan pek

uzaktır. Bu sahada icra-i harekatı yürütecek ordunun kumandanı olmak itibariyle siyaset-i hazır'a ve müstakbeleyi lO

derpiş ederek rüesa-yı aşairle 1 1 münasebette bulunmak lüzumu tabiidir. Ancak mumaileyhten yalnız birisi ile uzlaşarak diğerlerini ehemmiyetsiz telakki eder görünmek mucib-i infialleri olabilir ki, bu ordunun harekat-ı müstakbelesi 12

nokta-i nazarından fevkalade mucib-i tehlikedir. Bunlarla

tahdit edecek münasebat her halde harbin devamı müddetince fiili ve müfit neticeler bahşetmeli ve harpten sonra da hükümetin siyaset-i mutasavvırasına faideli bir zemin hazırlamak istidadında ve bütün kitle-i cesime-i Arap'ın amak-ı ruhuna da 13 hiss-i itimat ve itaat ilka edebilecek isabet ve

8 Şeyhlerinden.

9 Enver Paşa'ya.

10 Şimdiki ve gelecekteki siyaseti.

1 1 Aşiret reisleriyle.

12 Gelecekteki hareketleri.

13 Ruh derinliğine de.

62

S A L 1 H B O Z O K

kabiliyette bulunmalıdır. Muhtelif makamatın meşayih ile

ayn ayn tesisi münasebat-ı maksadın ziyaandan ve birbirine

zıt netayiç⁴ tevlidinden başka bir semere veremez itikadındayım. Binaenaleyh hangi makamın tesis-i münasebeti, zat-ı samilerince tensip buyurulacaksa tesri-i emir ve işanni rica

eder ve bu babdaki emr-i samilerinin tebliğine kadar hiçbir

şeye teşebbüs etmeyerek tamamen bitaraf kalacağımı ve görüşmeye gelmiş olan kunturato sahibi şeyhe ancak sathi ve umumi bir cevap vermiş olduğumu arz eylerim.

M. Kemal"

Haşiye: Bu telgrafın bir sureti de Başkumandanlık Vekaleti'ne verilmiştir. Buna karşı Müşir Falkenhayn ile bu konuda yani Arap şeyhleri ile mukavelede yanlışlık yüzünden sürtüşmeli yazışmalar olmuştur. Ve o zaman işittiğime göre Falkenhayn Bağdat'a taarruzdan vazgeçerek Sina cephesinde bir taarruz hazırlığı yapmak üzere Suriye'ye gidiyormuş.

Mustafa Kemal Paşa ise bu taarruza da taraftar değildi. Falkenhayn'a bizzat söylemiş olduğu ve uzun bir raporla Talat ve Enver paşalara bildirdiği veçhile "Lüzumsuz taarruzlardan vazgeçilerek siyaset-i askeriyemizin bir müdafaa siyaseti ve elimizde bulunan kuvvetleri ve bir tek neferi sonuna kadar saklamak siyaseti olmalıdır" demiş ve memleketimiz haricinde bir tek neferimizin kalması caiz olmayacağını anlatmak istemişti. Fakat maalesef anlamak istemediler ve anlamadılar.

1 4 Sonuçlar.

Mu stafa Kemal

Env er Paşa  ekişm e si

Kemal Paşa'nın istifası

Mustafa Kemal Paşa'nın raporlarına karşı Enver Paşa'nın

2 ekim 191 7 tarihinde verdik. leli cevapta Sina hakkında şu

mütalaada bulunmuşlardı:

"Sina Cephesi'nde bulunacak kıtaatın hareketını sevk

ve idare etmeye memur edilmiş olan Müşir Falkenhayn Pa

şa'nın mezkur hareketin muvaffakiyetle neticelenmesi için

en doğru karar ve tedabir ittihaz edeceğine eminim. Bu husustaki itimadıma zat-ı alinizin de iştirak buyurmanızı lica edelim."

Enver Paşa'nın bu telgrafı üzeline M. Kemal Paşa derhal

telgrafla istifasını bildirdiler.

Enver Paşa da M. Kemal Paşa'nın istifalarına karşı şu cevabı verdi:

"Telgrafname-i fililelini okudum. Filhakika bu vaziyette

bu ifa-yı vazife müşkül olacağını takdir ediyorum. Fakat

mücerrep ve mesbuk olan iktidar ve hidamat-ı hasaneleline binaen zat-ı samilelinin bir ordu kumandanlığında bulunmalarını ezher-i cihet arzu ettiğimden 2. Ordu Kumandanı Fevzi Paşa ile icra-i becayışınız bittensip keyfiyet arz-ı atabe-i ulya ve musaraatan hareketi Fevzi Paşa'ya bildirililerek Grup Kumandanlığı'na da malumat velilmiştir.

S A L i H B O Z O K

Heman mahall-i memuriyet-i cedidelerine azimet buyurmalarını rica ederim.

9. 10. 1333 (19 17)

İmza: Enver"

M. Kemal Paşa, istifa ettiğini Falkenhayn'a da bildirmiştir. Yazdıkları istifanameyi Halep'te bizzat ben Falkenhayn'a götürüp vermiştim. M. Kemal Paşa istifa ettikten sonra Falkenhayn kendileriyle görüşmek istemişti. Fakat M. Kemal Paşa, Falkenhayn'la hiçbir münasebeti kalmadığımı bildirerek Falkenhayn'ın arzularım reddetmişti. Hatta bir gün Halep istasyonunda İzzet Paşa'yı iskikbal için bulunuyorduk.

Falkenhayn da istasyona gelmişti. M. Kemal Paşa. Vali Bedri Bey'le trenin gelmesini beklerken geziyorlardı. O sırada yanlarına yaklaşan Falkenhayn elini uzatmak istemişti.

Fakat M . Kemal Paşa derhal arkasını çevirerek Falkenhayn'ın uzatmış olduğu eli dahi reddetmişti.

Enver Paşa'dan M. Kemal Paşa'nın tekrar 2. Ordu'ya

nakledildiğine dair telgraf geldikten sonra M. Kemal Paşa

muhtac-ı istirahat bir halde olduğunu bildirmiş ve İstanbul'a hareketleri için izin istemişti. Muvafık cevap verilince benimle beraber daha bazı arkadaşlarımızla maiyetlerinde

olarak İstanbul'a gitmiştik. Biz İstanbul'a geldiğimiz zaman Enver Paşa da cepheleri teftişe çıkmış bulunuyordu.

İstanbul'da bulunduğumuz sırada o zaman Levazımat-ı

Umumiye reisi bulunan topal İsmail Hakkı Paşa, sık sık

M . Kemal Paşa'yı ziyaret etmeye başladı. Beşiktaş'ta Akaretler'de 76 numaralı evde oturan M. Kemal Paşa'yı hemen her gün ziyaret eden İsmail Hakkı Paşa ara sıra da M. Kemal Paşa'yla bir otomobile binerek Boğaziçi'ne doğru gezintiye

çıkarlardı. Biz de öbür yaver arkadaşlarla kendilerini arkadan takip ediyorduk.
Ne konuştuklarım ara sıra Paşa

bize de söylerdi. Mühim olarak hatırımda kalan bir mesele
şudur:

Topal İsmail Hakkı Paşa'nın arası Talat Paşa, Kara Kemal
ve Doktor Nazım'la açılmış olacak ki M. Kemal Paşa'ya,
"Bunlar memleketi batırıyorlar" demiş. Milleti ve memleketi
kurtarmak için bir kabine militer teşkilinden söz etmiş.

Atatürk, İsmail Hakkı Paşa'nın maksudını iyice anlamak

Y A V E R i A T A T Ü R K ' Ü A N L A T I Y O R

65

için günlerce onunla olan temaslarında daima mümaşatkarl bir vaziyet almış ve
birçok görüşmelerden ve konuşmalardan sonra mesele kabineye intikal etmiş.
Talat Paşa kabinesini devirerek sivilleri bertaraf etmek lazım geldiğini
söyleyince M. Kemal Paşa bu meselede Enver Paşa'nın da dahli olup olmadığını
anlamak için İsmail Hakkı Paşa'ya şunu

sormuş:

"Düşündüğün kabineyi kimler teşkil edecektir?"

İsmail Hakkı Paşa, Cemal Paşa'dan, Halil Paşa'dan ve

M. Kemal Paşa'dan bahsetmiş.

"Kabine reisi kim olacak?" sualine karşı da onun hakkında kesin bir şey
söylememiş.

M. Kemal Paşa "Enver Paşa'nın olması muvafık olur" demiş.

İsmail Hakkı Paşa da, "Evet, en münasibi odur" dedikten

sonra M. Kemal Paşa, "Benim, teşekkül edecek kabinede bulunmaktansa onu hariçten müdafaa ve muhafaza etmek için yakın ordulardan birinin kumandanı bulunmam daha muvafık olur. Mesela 2. Ordu kumandanı olursam, Talat Paşa ve arkadaşlarının teşekkül edecek olan kabineye karşı

yapmak isteyecekleri bütün fenalıklara m^ukir olurum" suretindeki mütalaasına karşı İsmail Hakkı Paşa, "Düşünceniz doğrudur. Fakat onları bir gece içerisinde yok etmek mümkündür. Ben ona göre bir tedbir düşünürüm" demiş. Bunun, tehlikeli bir mesele olduğunu gören Atatürk, Fethi Bey'i bundan haberdar etmiş ve İsmail Hakkı Paşa'yla o güne kadar görüştüklerini Fethi Bey'e anlatmış. Zannedersem Fethi Bey o zaman mebus bulunuyordu. Fethi Bey de bu işin vahametini dikkate alarak Talat Paşa'yı haberdar etmek muvafık olacağını söylemiş. Fakat M. Kemal Paşa, Fethi Bey'e henüz kati bir karar mevcut olmadığından, Talat Paşa'ya

hiçbir şey söylenmemesi ve bu mesele kesb-i katiyet ettikten2 sonra faillerini cürm-ü meşhut halinde yakalatmak münasip olacağı fikrinde bulunmuş. Fethi Bey, Atatürk'ün

fikrine iştirak etmemiş ve Talat Paşa'yı haberdar edeceğini

söyleyince Atatürk, "O halde bunu benden işitmiş olduğunu

1 Uysal davranıp göz yumar.

2 Kesinleştikten.

66

S A L İ H B O Z O K

söyleme" demiş. Fethi Bey Talat Paşa'yla görüşükten sonra

Talat Paşa bunun M. Kemal Paşa tarafından Fethi Bey'e söylendiğini anlamış, çünkü Topal İsmail Hakkı Paşa'nın M. Kemal Paşa'yla sık sık görüşmekte

olduklarını biliyormuş. Fethi Bey'e, "Bunu sana söyleyen Mustafa Kemal'dir" demiş. O

da ırkar etmemiş. Bunun üzerine, "Bu akşam bizim evde

toplanalım. Mustafa Kemal de gelsin, hep beraber konuşalım" demiş ve o akşam Talat Paşa'nın evine gitmişler. Atatürk'le Talat Paşa ve Fethi Bey'den başka Kara Kemal ile Doktor Nazım Bey de bulunmuşlar. Talat Paşa, bu meselenin M. Kemal Paşa tarafından anlatılmasını istemiş. Atatürk söze başlamadan şu teklifte bulunmuş:

' "Benim burada söyleyeceklerim burada kalmalıdır. Buna

dair de herkes namusu üzerine söz vermelidir."

Hepsi Atatürk'ün bu teklifini kabul ettikten sonra Topal

İsmail Hakkı Paşa'yla aralarında konuştuklarını anlatmış.

Kara Kemal, Atatürk'ün anlattıklarına tamamen inanmış fakat Talat Paşa bu işte Enver Paşa'nın alakası ve malumatı olmadığına kani bulunduğunu söylemiş ve "Enver'in bu işte

dahli olup olmadığını anlamak için kendisine İsmail Hakkı

Paşa'yı her işten çekmesini ve tekaüde sevk etmesini teklif

edeceğini ve eğer Enver teklifini kabul ederse onun hakkında şüphe etmeye hakkı olmadığını" bildirmiş.

O sırada Enver Paşa Berlin'deymiş. Talat Paşa da oraya

gitmiş.

Birkaç gün sonra Enver Paşa'nın Almanya'dan geldiğini

Atatürk haber alınca bir iş hakkında kendisini görmek üzere Harbiye Nezareti'ne gitmişti. O gün ben de M. Kemal Pa

şa'nın yanlarındaydım. Enver Paşa'nın yanında yarım saatten fazla kalmıştı. Dışarı çıktığı zaman yüzünün renginin de

gişmiş olduğunu gördüm. Kendisinde asabi bir hal vardı.

Harbiye Nezareti'nden eve dönerken otomobilde bana Talat

Paşa'nın vermiş olduğu sözü tutmadığını ve aralarında görüştükleri meseleyi Enver Paşa'ya anlatmış olduğunu söyleyerek Talat Paşa'ya dehşetli surette kızıyorlardı. Eve geldikten sonra da şunları anlattı:

"Şimdi Enver Paşa, İsmail Hakkı Paşa ile beni Divan-ı

Harp'e verebilir. Ve bu meselenin tavzih edilmesini ister. İsmail Hakkı Paşa ırıkar edince ortada bir ben kalırım. Zaten

Y A V E R İ A T A T Ü R K ' Ü A N L A T I Y O R

67

bana karşı husumeti olduğundan taklib-i hükümet³ yapmak istediğim hükmüyle idam dahi ettirebilir."

Mustafa Kemal Paşa'nın çok müteessir ve hiddetli oldu

ğunu gördüğüm için hiçbir şey söylemeye ve sormaya cesaret edemiyordum. Enver Paşa'yla ne konuştuk!❖ yine kendisi anlattı. Yanına girdiği zaman Enver Paşa, "Ben de

seni aratacaktım. Geldiğine isabet ettin" dedikten sonra,

"Yahu, biz birbirimizin karşısına çıktığımız zaman ellerimizi

sıkıyoruz. Halbuki arkadan benim kuyumu kazıyorsun.

Eğer gözün bu makamda ise sen geç de otur !" deyince Mustafa Kemal Paşa, Talat Paşa tarafından Enver Paşa'ya her şeyin anlatılmış olduğuna hüküm vermiş ve Enver Paşa'nın

sözlerine şu mukabelede bulunmuş:

"Makamınızda gözüm yoktur. Ve o makamı kendime çok

küçük görürüm. Benim düşüncem ve emelim çok büyüktür.

Eğer makamınızda gözüm olsaydı şimdiye kadar çoktan orasını işgal ederdim !"

Enver Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın bu mukabelesini

görünce gayet sükunetle Talat Paşa'mn kendisine söylediklerini anlatmış ve "Benim bunlardan malumatım yoktur.

İsmail Hakkı Paşa'yla böyle şeyler görüştüğümü sen nereden biliyor ve hükmediyorsun?" demiş.

M. Kemal Paşa da, "Takke düştü kel göründü" diyerek

her şeyi açıkça anlattıktan sonra, "Gerçi İsmail Hakkı Paşa,

bu meseleleri seninle görüşüğünü bana söylemedi. Fakat

bu işte senin de alakan olduğuna şüphem yoktur. Çünkü İsmail Hakkı Paşa, senin malumatın olmadan böyle bir işe girişemez" demiş.

Enver Paşa M. Kemal Paşa'nın bu kadar cesaretle konuşmuş olmasından büsbütün sakın bir tavırla, "Benim bu meseleden malumatım olduğunu Fethi Bey işitmesin" demiş.

Ve bu suretle birbirlerinden ayrılmışlar.

3 Hükümet darbesi.

Env er Paşa'nın yalı sında . . .

Bir suikast girişimi ?

M. Kemal Paşa ile Enver Paşa arasında cereyan eden bu

mükfilemelerden birkaç gün sonra Enver Paşa, M. Kemal'in

ikametgahına bir otomobil göndermiş ve kendisini Kuru

çeşme'deki yalısına davet etmiş. M. Kemal Paşa' dan işittiğime göre, orada mühim bir hadise olmuş. Mustafa Kemal Paşa yalıya gidince bir salona girmiş. Biraz sonra hiç tanımadığı bir zat içeriye girerek belindeki tabancasını çıkarıp teslim etmesini istemiş. M. Kemal Paşa, bu zatın vaziyetinden ve ifadelerinden

şüphelenmiş ve şiddetli bir mukabelede bulunmuş:

"Sana bu emri veren kimdir?" diye sormuş ve "Bana Başyaver Kazım Bey'i ı çağırın" demiş.

M. Kemal Paşa'nın şiddetli mukabelesi üzerine içeri giren

zat dışarı çıkmış, M. Kemal de salonun kapısına giderek orada mütelyakkız bir halde Başyaver Kazım Bey'i beklerken, başka bir kapıdan Enver Paşa mütébessim bir çehreyle içeriye girmiş. Beş on dakika kadar M. Kemal Paşa'yla görüşmüşler. Ve orada geçen hadiseden birbirlerine hiç bahsetmemişler. M. Kemal Paşa'nın kanaatine göre kendisine bir suikast hazırlanmış, fakat gafil avlayamadıklarından buna

muvaşfak olamamışlar.

Bu hikayeyi Atatürk birçok defalar münasebet düştükçe

1 Kazım Orbay.

70

sofrada birçok arkadaşlara anlatmışlardır. Benim gibi bunu

öbür arkadaşlar da bilirler.

Milli Mücadele haz

ırlığı

"H ükumetin bana

gücü yetmez"

Mustafa Kemal Paşa 7. Ordu'dan tekrar 2. Ordu kumandanlığına nakledilerek mezunen İstanbul'da bulunduğu sırada veliaht olan Vahideddin Efendi'yle birlikte Almanya'ya gitmişti. Bu münasebetle Veliaht. M. Kemal Paşa'yı yakından tanımış olduğu için Sultan Reşad'ın ölümünden sonra padişah olur olmaz M. Kemal Paşa'yı kendisinin yaveri yapmış ve tekrar 7. Ordu kumandanlığına tayin ettirmişti.

Paşa Filistin'e gittikten birkaç hafta sonra Yıldırım Ordular Grubu'na taarruz eden İngilizler, taarruzlarında muvaffak olmuşlardı. Yıldırım Ordular Grubu'nu teşkil

eden ordulardan yalnız 7. Ordu perişan olmadan, başarıyla çekilmiş ve Halep civarında İngilizlere karşı mukavemet göstererek onların ilerlemelerine engel olmuştu. M. Kemal

Paşa, tekrar 7. Ordu kumandanlığına tayin olunduğu zaman Falkenhayn, grup kumandanlığından çekilmiş ve onun yerine Liman von Sanders geçmiş bulunuyordu. Filistin cephesinde İngilizlerin taarruzlarında muvaffak olması üzerine Liman von Sanders de grup kumandanlığını M. Kemal Paşa'ya terk ederek İstanbul'a dönmüş ve oradan da Almanya'ya gitmiştir. Çünkü o sıralarda Bulgarlar terk-i silah ettikleri gibi, Almanlarla ve bizimle de mütareke yapılmıştı. Mütarekenin imzalanması üzerine Mustafa Kemal Paşa da İstanbul'a gelerek Şişli'de bir evde ikamet

ediyordu.

72

S A L İ H B O Z O K

İttihatçıların bütün rüesası ı ve hükümet ricalinden bir

çokları memleketi terk ederek yabancı memleketlere kaçmışlardı. Bazıları da Bekirağa Bölüğü'ne hapsedilmişlerdi.

Kaçamayanların bir kısmı İstanbul'da tevkif edildikten sonra Malta'ya sürülmüşler ve orada Milli Mücadele'nin muvaffakiyetine kadar kalmışlardı. M. Kemal Paşa, serbest bırakılmış olduğundan gizliden gizliye emniyet ettiği arkadaşlarıyla memleketi kurtarmak için çalışabilmek fırsatına malikti. Pa -

dişah da kendisini tanıdığından Damat Ferid Paşa hükümeti ona bir şey yapamıyordu. Hatta M. Kemal Paşa'yı müfettiş

olarak Anadolu'ya göndermişti.

M. Kemal Paşa Anadolu'ya nasıl geçtiğini ve ne suretle çalışbğini bizzat kendileri Nutuk'larında uzun uzadıya izah buyurmuşlardır. Tarih bunları etrafıyla

kaydedecektir. Mustafa Kemal Paşa'nın Mütareke'de kimlerle çalıştığını, Anadolu'da ne şekilde işe başladığını, Nutuk'larında okursunuz.

Ben buraya tarih nazarında meçhul kalan bazı hadiseleri yazacağım.

Yalnız o tarihlerde M. Kemal Paşa, bir adamı vasıtasıyla

annesine elden, gizli olarak gönderdiği mektupta şunları

yazmaktadır ki enteresandır:

"Ağustos 1335 (1 91 9)

Muhterem Valdecığım,

İstanbul'dan mufarakabımdan beri sizlere birkaç telgraftan başka bir şey yazmadım. Bu sebeple büyük merak içinde kaldığınızı tahmin ediyorum. Bilhassa hakkımda gerek ötekenden berikinden ve gerek gazetelerden işittiğiniz natamam haberler şüphesiz merakınızı tezyit etmiştir. Halbuki şimdi vereceğim izahatla mutmain olacağınız² veçhile şayan-ı endişe hiçbir şey yoktur.

Malumunuzdur ki, daha İstanbul'da iken ecnebi kuvvetlerin devleti, milleti f ev kala de sıkıştırmakta ve millete hizmet edebilecek ne kadar adamımız varsa cümlesini hapis ve tevkif ve bir kısmını Malta'ya nefy ve tazip ebnekte pek ileri gi-1 Liderleri.

2 Kuşkularınızın yatışacağı.

Y A V E R i A T A T Ü R K ' Ü A N L A T I Y O R

diyorlardı. Bana nasılsa ilişmemişlerdi. Fakat 3 . Ordu müfettişi olarak Samsun'a ayak basar basmaz İngilizler benden şüphelendiler. Hükumete benim sebebi izamımı³ sordular.

Nihayet İstanbul'a celbimi talep ve bunda ısrar ettiler. Hükümet beni işgal ederek İstanbul'a celp ve İngilizlere teslim etmek istedi. Bunun derhal farkına vardım. Ve bittabi kendi

ayağımla gidip esir olmak doğru değildi. Padişahımıza hakikat hali yazdım. Ve gelemeyeceğimi arz ettim. Zat-ı şahane de evvela buna muvafakat etti. Fakat

daha sonra İngilizlerin

tazyiki ziyadeleşti. Nihayet o da İstanbul'a avdetimi irade etti. Bu suretle artık resmi makamımda kalmaya imkan göremediğim gibi askerliğimi muhafaza ettikçe İngilizlerin ve hükümetin hakkımdaki ısrarına mukabele edilemeyecekti.

Bir tarafında bütün Anadolu halkı tek mil millet hakkımda

büyük bir muhabbet ve itimat gösterdi. 'Seni bırakmayız' dediler. Filhakika vatan ve milletimizi kurtarabilmek için yegane çare askerliği bırakıp serbest olarak milletin başına

geçmek ve milleti yekvücut bir hale getirmekle hasıl olacak

kudret ve hareket-i milliyeyi hüsn-i istimal eylemekten başka çare mutasavver değildi. Binaenaleyh ben de böyle yaptım. Elhamdülillah muvaffak da oluyorum. Pek yakında netice-i maddiyeyi bütün cihan görecektir. Ben bu suretle hareket edince İngilizler derhal yalvarmaya başladı. Ve beni kazanmaya çalıştı. Her şeyi inkar ettiler. Ve bütün kabahati

bizim hükümete attılar. Hakikaten hükümet de benimle uğraşmak istedi. Fakat kuvveti buna müsait gelmedi. Ve gelemez. Daha bir zaman bu suretle Anadolu içinde çalışmakla her şey hallolacaktır. Kariben Meclis-i Mebusan toplanacak

ve meşru bir hükümet mevki-i iktidara geçecektir. Ben de

ihimal o zaman İstanbul'a geleceğim. Sıhhat ve afiyetimi,

katiyen hiç merak ve endişe etmeyiniz.

Salih Bey⁴ Fuat Bey'den alacağını alabildi mi? Bunu bilgi almak bakımından soruyorum. Yoksa her ne olursa olsun elhamdülillah hiç önemi yoktur. Siz müsterih olunuz. Ve bir

sıkıntınız olursa derhal bana bildiriniz.

Bu mektubumu getirecek olan (. . . .) size benim hakkım-

3 Gönderilme nedenimi.

4 Salih Fansa.

74

S A L i H B O Z O K

da istediğiniz kadar bilgi verecektir. Kendisiyle bana bazı elbiselerimi gönderiniz
...

Hemşiremin sıhhati nasıldır? Eve herhangi bir taraftan

saldırıda bulunuldu mu ? Hala orada mısınız? Çocuklar ne

yapıyor, büyüdüler mi?

Salih Bey'le Madam Salih⁵ inşallah sıhhat ve afiyettedirler. Ben daima kendilerini yad ediyorum. Madam'ın benim hakkımda bir rüyası vardı. Galiba o çıkacaktır. İnşallah yakında kemal-i meserretle⁶ görüşeceğiz.

Ben birkaç güne kadar bir kongre için Sivas'a gideceğim.

Tekrar Erzurum'a döneceğim. Tekrar ediyorum. Her işittiğinize önem vermeyiniz. Pekala bilirsiniz ki ben yaptığımı bilirim. Netice görmeseydim başlamazdım.

Saygıyla ellerinizden, hemşiremin gözlerinden öperim.

Salih'in⁷ gözlerinden öperim. Bana İstanbul havadisi vermeni beklerim."

5 Salih Fansa'nın eşi.

6 Büyük sevinç içinde.

7 Salih Bozok.

Ankara' da

"Kemal Paşa'yı

tanır mısınız ?"

Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'dan Ankara'ya gelip Ziraat Mektebi'ni karargah yaptıktan sonra ben de kendilerinin emir ve arzulanıyla İstanbul'dan Ankara'ya gitmiştim. Beni

ikamet ettikleri Ziraat Mektebi' ne almışlardı. Kendileri ku -

mandanlıktan çekilmiş bulundukları gibi ben de emekli bir

zabit olduğum için resmi bir sıfatımız yoktu. Oturduğumuz

binada öbür arkadaşlar gibi ben de verilen vazifeyi yapmaya

çalışıyordum.

Ankara'da Büyük Millet Meclisi teşekkül edip M. Kemal

Paşa onun reisi olunca benim de rütbemi tekrar iade ve kendilerinin başyaverliğine tayin ettirdiler. Türkiye Büyük Millet Meclisi başyaveri olunca da her an Paşa'nın yakınında bulunuyordum. İşte bundan dolayıdır ki, geçen bazı vakalara yakından şahit olmuş bulunuyorum.

Milli Mücadele esnasında bir gün M. Kemal Paşa'yla birlikte, ikamet ettikleri köşkün arka tarafındaki bağlarda geziniyorduk. Bağ evlerinin birinin önünde ihtiyar bir kadınla bir de erkeğe tesadüf ettik. Yanlarına sokulduk. Selam verdik.

Şuradan buradan konuşurken ifadelerinden ve hallerinden

Paşa'yı tanımadıklarını anladım. Kendilerine, "Siz Mustafa

Kemal Paşa'nın köşküne çok yakın bulunuyorsunuz, acaba

sık sık Paşa'yı görebiliyor musunuz?" diye sordum.

İhtiyar erkek, "Kabil mi efendim? . . Maiyetinde bulunan

kara elbiseli muhafızları (Giresunlu Lazları kastediyordu)

7(i

S A L İ H B O Z O K

hiç kimseyi köşkün civarına sokmuyorlar. Bazen cuma namazında Hacıbayram Camii'nde tesadüf edecek olursam uzaktan görmeye muvaffak olabiliyorum" deyince Paşa'yla

birbirimize bakiştık ve onun işaretleri üzerine ihtiyara fazla

bir şey sormayarak biraz sonra oradan ayrıldık. İkimiz de ihtiyarın söylediklerine hayretler içinde kalmıştık. Çünkü Pa

şa, cuma namazına gitmiyordu. Demek ki ihtiyar kendi hayalinde yaratmış olduğu bir adamı Mustafa Kemal olarak tanıyordu. Paşa'nın ak sakallı olduğunu da söylemişti . . .

Yine bir gün Alpullu'dan otomobille Eskişehir'e gidiyorduk. Akşam olmak üzereydi. Bir köyden yolu göstermek üzere bir kılavuz almıştık. Şoförün tarafındaki basamakta ve ayakta duran bu köylüyle konuşmamı Paşa bana işaret etti.

Köylüye sordum:

"Mustafa Kemal Paşa'yı tanır mısın?"

"Hayır, hiç görmedim !" cevabım verdi.

"Görecek olsan ne yaparsın?" dedim.

"Ayağının altına köprü olurum" deyince, çok mütehassis olmuştuk.

Paşa'mın müsaadeleriyle köylüye Paşa'yı gösterdim:

"İşte Mustafa Kemal Paşa !" dedim.

Gayet lakayt bir surette Paşa'nın yüzüne bakarak ve hafifçe gülümseyerek "Olur a ! " dedi ve başını çevirdi.

Köylünün bu halinden Paşa'nın, Mustafa Kemal Paşa olduğuna inanmadığı ve benim latife ettiğimi sandığını anladım. Eskişehir'e yakın bir tepenin).}zerine geldiğimiz zaman yer yer, öbek öbek ateşler yakılmış olduğunu gördük. Bu

ateşler Paşa'nın geçeceği yolun iki tarafına külle petrol karıştırılarak meşale gibi yakılmıştı. Uzaktan bunları görünce köylüye yakılan ateşlerin ne olduğunu sordum.

"Kiracılar ve arabacılar yakmışlardır" dedi.

Fakat biraz sonra yakılan meşalelerin yanından geçip de

Paşa'yı istikbal edenlerin yanına geldiğimiz zaman mızıkla ile

bir askeri kıtayı ve birçok halkın başında da Eskişehir Valisi Fatin Bey'i gören köylü, otomobildeki zatın hakikaten Mustafa Kemal Paşa olduğunu anlayınca şaşırды ve adeta

saygı ve ürpertiyle otomobil durunca yanımızdan uzaklaşmak istedi. Fakat ben kendisini bırakmadım. Ve onunla birlikte Paşa'mn arkasından yürürken konuşmak istedim. Ba-

Y A V E R İ A T A T Ü R K ' Ü A N L A T I Y O R

??

na mütemadiyen, "Aman kusur ettimse beni affediniz" diyordu. Hiçbir kusuru olmadığını söyleyince, "O halde müsaade et de aydınlıkta bir daha yüzünü yakından göreyim" dedi. Ve yanımdan ayrılarak Paşa'yı doya doya görmek üzere ileriye geçti. Paşa'ya köylünün halini anlattığım zaman çok mütehassis oldu. Ona 25 lira kadar armağan vermemi emir

buyurdular. Köylü bu parayı da alınca sevincine payan oldu.

Büyük Taarruz

Çay ziyafeti yerine saldırı

Afyon taarruzundan on beş gün önce Gazi M. Kemal Pa

şa taarruza hazırlık emrini vermek ve kumandanlarla bizzat

görüüşmek üzere Akşehir'de bulunan Garp Cephesi'ne gitmişti.

Trenden Biçer İstasyonu'nda inmiş, otomobille Sivrihisar

üzerinden Akşehir'e gidiyorduk. Trenden inip otomobile bindiğimiz zaman M. Kemal Paşa derin bir nefes aldılar. Kendilerine, "Rahatsız mısınız Paşam?" dedim.

"Değilim" dediler.

"O halde bir şey düşünüyorsunuz galiba?" deyince şunu söylediler:

"Düşündüğümü tatbik edecek zamana malik olursam cihanın gözlerini kamaştıracak bir manzara-i askeriye husule gelecektir."

Paşa'nın bu cevabı üzerine mühim kararlar ve mühim

hadiseler arifesinde olduğumuzu anladım. Nitekim Akşehir'e varışımızın ertesi günü İsmet Paşa'nın karargahında bütün kumandanlar toplanarak on beş gün sonra Afyon

cephesine taarruz etmeye karar verildiğini öğrendim.

Akşehir'de çok kalmadık. Birkaç gün sonra Ankara'ya

döndük. Ve on beş gün sonra da taarruzda bulunmak üzere bir gece yarısı Çankaya'dan otomobillerle Konya'ya ve oradan da Akşehir'e hareket ettik. Fakat bu hareketimiz iki gün kadar gizli tutuldu. Ve o günlerde bunun gizli kalabilmesi

RO

S A L i H B O Z O K

için M. Kemal Paşa tarafından güya Çankaya'da bir çay ziyafeti verileceği duyurulup yayılmıştı ki sonradan bunun bir manevra olduğu gazetelerde yazılmıştı.

Yapılan taarruzun neticesiyle de hakikaten Paşa'nın on

beş gün önce otomobilde bana söyledikleri gibi cihanın gözlerini kamaştıracak bir "manzara-i askeriye" husule gelmiştir. Büyük Taarruz ve 30 Ağustos Zaferi bütün teferruatıyla bilindiği için, o günleri uzun uzun anlatmayacağım. Ben daha

özel hatıraları belirtmeye çalışıyorum.

Ordumuz muzaffer olarak İzmir'e doğru yürüyüşüne devam ederken biz de orduyu çok yakından takip ediyorduk.

Nifl kasabası yakınlarında bir köyün önünden geçerken

köylüler de yolun kenarına çıkmışlar, gelen askerleri seyrediyorlardı. İsteyenlere su vermek için de yanlarında ve ellerinde testiler ve bakraçlar vardı.

Otomobilimiz tam onların yanına geldiği zaman tevakkuf etmeye² mecbur olduk. Çünkü önümüzü ve yolumuzu bir nakliye kolu kapamıştı. Yolun açılmasını beklerken Paşa tabakasından çıkardığı sigarasını

yakmak için gözündeki toz gözlüklerini alınının üzerine kaldırdığı zaman, köylülerin arasında bulunan orta yaşlı bir adam, dikkati çekecek kadar bir hal ve vaziyetle otomobile

doğru gelmeye ve Paşa'nın yüzüne dikkatle bakmaya başladı. Ben kendisinden şüphelendim. Fakat ona bir şey hissettirmeyerek hareketini takip ediyordum. Otomobilin yanına yaklaştı ve elini cebine soktu. Bir kartpostal çıkardı. Evvela

karta, sonra da Paşa'nın yüzüne baktı. Birkaç defa aynı şeyi yaptıktan sonra titrek bir sesle yolun kenarındaki köylülere hitaben,

"Arkadaşlar, Mustafa Kemal Paşa'dır" dedi ve parma

ğıyla da evvela kartı, sonra da Paşa'yı göstererek, "Bu, sensin !" dedi.

O zaman gösterdiği karta baktım. Paşa'nın fotoğrafı oldu

ğunu görünce şaşırdım. Çünkü kartı nereden bulup sakladığını bilmiyordum. Köylüler Mustafa Kemal Paşa olduğunu anlayınca otomobile adeta hücum eder gibi koştular. Kimisi

neredeyse ayağının tozunu yüzüne gözüne sürüyor, kimisi

1 S. Bozok'un notu: Nif'in adı şimdi Mustafakemalpaşa olmuştur.

2 Biraz durmaya.

Y A V E R İ A T A T Ü R K ' Ü A N L A T I Y O R

8 1

pelerininin yakasını öpüyor, kimisi de ayaklarına kapanarak

hıçkırıklarla ağlıyordu. Bu manzara ve köylülerin bu hali beni de ağlatmıştı. Bin müşkülâtla oradan kurtularak yolumuza devam edebildik.

Nife geldiğimiz zaman akşam olmak üzereydi. Nifte bize

gösterilen bir eve girdik. Biraz istirahattan sonra Paşa,

"Niften İzmir'e kaç kilometre mesafe olduğunu" sordular.

"30-35 kilometre kadar olduğu" söylendi. Bunun üzerine

Paşa "Bir yerden İzmir'i görmek kabil midir?" dediler. 10- 1 5

kilometre kadar ileride Belkahve denilen yerden göründü

günü söyledikleri zaman Paşa derhal oraya gitmek istediler

ve otomobile binerek Belkahve denilen yere geldik. Orada

1 . Ordu Kumandanı Nurettin Paşa'yı bulduk. Bir büyük

ağacın altında oturmuş İzmir limanını seyir ve temaşa ediyordu. Bizim geldiğimizi görünce derhal M. Kemal Paşa'nın yanlarına gelerek limandaki İngiliz, Fransız ve Yunan gemilerini gösterdi. Ve İzmir'in görünen bazı yerleri hakkında bilgi vermeye başladı. Mesela "Şurası Kadifekale'dir, bu taraf Karşıyaka' dır" gibi. . .

Nurettin Paşa, önceleri İzmir'de bulunduğu için her tarafını biliyormuş. Geceyi Nifte geçirdik. Ertesi akşam Gazi Pa

şa İzmir'de Kral Konstantinos'un ikamet ettiği binayı kendilerine hazırlatmak üzere sabaha karşı İzmir'e hareketimi emrettikleri için şafakla beraber Ruşen Eşref ve Mahmut

beylerle birlikte, Niften hareket ettik. Belkahve'ye geldiğimiz

zaman Nurettin Paşa bizi kendi yanında alıkoyarak birlikte gideceğimizi söyledi. Biraz sonra İzzettin Paşa da geldi. Üç otomobille İzmir'e gidiyorduk. 8. Fırka İzmir'e girmişti. Yolda Hatuniye isminde bir cami önünde Nurettin Paşa'nın otomobili durunca biz de durmaya mecbur olduk. Nurettin Paşa'nın İzmir'e girerken ilk tesadüf edeceği camide iki rekat namaz kılmak istediğini anlayınca biz kendisini beklemeyerek İzmir'e geldik. Geçtiğimiz yolların iki yanından silah sesleri geliyordu. Yollarda da yaralı ve ölmüş insanlara tesadüf ediyorduk. Hükümet Konağı'na geldikten sonra Kral Konstantinos'un Karşıyaka'da bir evde oturmuş olduğunu öğrendik. Orasını bilenlerden birini alarak Karşıyaka'ya geldiğimiz zaman bizi gözyaşlarıyla karşıladılar. Ve evlerden üzerimize kolonyalar

82

S A L İ H B O Z O K

serpiyor, çiçekler atıyorlardı. İstikbalcilere3 maksadımızı anlattık.

"Siz merak etmeyin. Biz her şeyi hazırladık" dediler ve evi

bize gösterdiler.

Kapısının önünde Kral Konstantinos'un resmi bulunan

bir halı yaymışlar. Gazi M. Kemal Paşa'nın otomobilden inerken o halıya basmasını istiyorlardı. Her şeyin tamam oldu -

ğunu gördük. Paşa'ya bilgi vermek üzere Nif e avdet ediyorduk ki yolda mızraklı

süvarilerin tertibat aldıklarını gördük.

Sebebini sorduğumuz zaman Paşa'nın İzmir'e geçtiklerini

söylediler. Meğer bizim hareketimizden pek az bir zaman

sonra Paşa da Niften İzmir'e gitmek üzere yola çıkmışlar. Artık biz de Nife gitmeyerek Paşa'ya mülaki olmak üzere İzmir'e döndük. Hükümet Konağı'nda bulunan Atatürk'e emirlerini yerine getirdiğimizi söylerken, bir yerlerden gelen

top seslerini işitiyorduk. Düşmanın Söke' de bulunan iki alayı İzmir'e doğru ge­ çekilirken İzmir'in bizim tarafımızdan işgal edildiğini görünce şaşır­mışlar ve kendilerini takip eden kuvvetlerimizle Seydiköy civarında muharebeye tutuşmuşlar. Fakat bu muharebe çok devam etmedi. Biraz sonra hepsi esir edilerek İzmir'e getirildi.

3 Karşılayanlara.

Zaferden s onra

M. Kemal Paşa

esir Trikopis'e ne sordu ?

İzmir'e girmeden önce Dumlupınar, Alaşehir ve Uşak'ta

gördüklerimi de yazmak isterim. Kurtarıldıktan bir gün sonra biz de Afyon'a gelmiştik. Geceyi Belediye dairesinde geçirdik. Çok yorgun olduğumuz için erken yatmıştık. Gecenin ileri vaktinde, yanımdaki odada bir gürültü işittim. Derhal

yatağımdan fırlayarak gürültünün geldiği odanın kapısına

koştuğum zaman Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa'nın bir

masa başında kahkahalarla gülmekte olduklarını gördüm.

Masanın üzerinde bir harita vardı. Kapıdan başımı uzattığım

zaman, M. Kemal Paşa, "Ne haber?" dediler.

"Bir şey yok" dedim.

"Nasıl bir şey yok? İçeriye gir de neler olduğunu anlatayım" buyurdular.

Düşmanın bizim kuvvetlerimiz tarafından çevrilmiş oldu -

ğunu harita üzerinde göstererek fevkalade memnun ve mesrurl idiler.

"Çevrilmiş olan düşman dört tarafa da cephe almak mecburiyetinde kalmıştır" dedikten sonra, "Buna ne nizamı derler, sen bilir misin?" diye sordular.

Ben de, "Kale nizamıdır" dedim. Tekrar gülmeye başladılar. Çünkü bunu bize "Tırıl" lakabıyla meşhur İbrahim Bey adında Manastırlı bir hocamızın askeri idadi mektebin-1 Mutlu.

84

S A L İ H B O Z O K

deyken öğretmiş olduğunu söyledim. Tınl'ın kim olduğunu

Paşa da bildiği için gülüyordu.

Ertesi gün erkenden cepheye gideceklerini söyleyerek ona

göre hazırlıkta bulunmamı emir buyurdular. Aldığım bu sevinçli haberden ötürü bütün yorgunluğuma rağmen sabaha kadar uyuyamamış ve emirleri veçhile sabah olur olmaz otomobili emirlerine amade bulundurmuştum. İsmet Paşa, Afyon'da kaldı. Biz Atatürk'le birlikte 1 . Ordu Karargahı'na

gittik. Nurettin Paşa'yla bir müddet görüştükten ve telefonla

da Kemalettin Sami Bey'le konuştuktan sonra o gün Başkumandan Muharebesi'nin cereyan ettiği mahalle geldik. Bir sırtın üzerine çıktığımız zaman 300 metre kadar ileride düşmanla muharebeye tutuşmuş olan avcılarımıza tesadüf ettik. Sırtın üzerinden muharebenin cereyanını seyrederken bir nefer Paşa'ya bir at getirerek 1 1 . Fırka kumandanı Derviş Bey'in bu atı gönderdiğini ve kendisinin gerimizdeki bir tepede bulunduğunu söyledi. Gazi M. Kemal Paşa nefere,

"Bu atı ona götür. Ve kendisinin buraya gelmesini söyle" dedi. Biraz sonra Derviş Bey geldi. Paşa'ya sabahtan başlamış

olan muharebe hakkında malumat ve tafsilat verirken, arkamızdaki tepeden şiddetli bir topçu ateşi başladı. Paşa, fırka kumandanına, "Biz burada iken senin topçuların ileri gitmededir" dedi. Derviş Bey derhal emir vererek topçulara ate

şi kestirdi. Ve onları ileriye sürdü. Topçular açıktan avcı hattına kadar ilerlediler. M. Kemal, fırka kumandanına, avcı hattına telefon olup olmadığımı sordu. Henüz yapamadığı cevabını alınca, "Topçu ile avcılar bir arada bulunamazlar. Avcıları ilerletmek lazımdır" dediler. Bunun üzerine Derviş Bey hemen atına atlayarak ateş altında avcı hattına gitti. Ben fırka kumandanının bu hareketini çok tehlikeli görmüş ve sağ

olarak döneceğinden endişe etmiştim. Derviş Bey, avcı hattına gittikten ve avcılar ileriye sevk ettikten bir müddet son -

ra telefon hattı da yapılmış olduğundan, telefonla şu malumatı vermişti:

"Karşımızdaki düşman çil yavrusu gibi dağıldı. Ve Murat

Dağları'na doğru firara başladı. "

Bu malumat üzerine M. Kemal, "Artık bu iş bitmiştir" dedi.

Dumlupınar da düşmandan biraz önce alınmış bulundu

şu için Paşa'nın oraya gitmesini istemiyordum. Kendilerine,

Y A V E R i A T A T Ü R K ' Ü A N L A T I Y O R

85

"Paşam, Dumlupınar yolunu bilmiyorum. Eşyanımız da Afyon' dadır. Bilmem ki bu gece yataklarımızı getirmek kabil midir? Binaenaleyh emir buyurursanız Afyon'a gidelim" dedim.

Benim bu cevabıma kızdılar. Ve "Yolu bilen birisini bul da

Dumlupınar'a gidelim" emrini verdiler.

Emirleri veçhile hareket ettik. Dumlupınar'a karanlıkta

geldik. Yolda Fevzi Paşa'ya da tesadüf etmiştik. Fevzi Paşa

da o gece Dumlupınar'a geldiler, bir köy evinin boş bir odasında yaver arkadaşım Muzaffer Bey'le birlikte Paşa'ya pelerinlerimizle ceketlerimizden yatak, yastık ve örtü yaptık.

Sabaha kadar da ocakta ateş yakarak Paşa'yı rahat ettirmeye çalıştık.

Ertesi sabah eşyamızı Afyon'dan getirttik. Ve Paşa'nın çadırım bir evin toprak olan damının üzerine kurduk. Çünkü köyün içinde çadır kuracak temiz bir yer yoktu.

O gün düşmandan esir olarak alınmış olan dört fırka kumandanını Kazım Paşa, 2 M. Kemal Paşa'nın huzuruna getirdi. Atatürk bu kumandanlarla beş on dakika kadar görüşmüştü. Esir fırka kumandanlarından birisi Paşa'nın yanından çıktıktan sonra bize Türkçe olarak kiminle görüştüklerini sordu. Mustafa Kemal Paşa olduğunu söylediğimiz zaman hayretler içinde kaldı. Ve ne zaman oraya geldiğini anlamak istedi. Dün bizzat muharebeyi kendisinin idare ettiğini anlattık. Buna karşı şu cevabı verdi:

"Zafer kazanmak sizin hakkınızdır. Çünkü bizim başkumandan Hacıanesti İzmir'den idare etmek istedi ve oradan ayrılmadı."

Başkumandan Muharebesi oluncaya kadar hiçbir yerle

muharebe edilmiyordu. Her tarafla muharebe men olunmuştu. Hatta Ankara'ya da bilgi verilmemişti. Ancak 26

ağustosta başlayıp 30 ağustosta son bulan muharebeden

sonra Ankara'ya bilgi verildi.

Başkumandan Muharebesi'nde Yunanlıların başkumandanı tayin edilmiş olan Trikopis de esir edilerek Uşak'ta Başkumandan M. Kemal Paşa'nın huzuruna getirilmişti. Yanında Diyenis adında bir de kolordu kumandam vardı. Bu iki 2 Kazım Orbay.

S A L 1 H B O Z O K

kumandan Atatürk'ün huzuruna getirildikleri zaman ben de

orada bulunuyordum. Paşa tercüman aracılığıyla bu Yunanlı kumandanlarla görüşti. Gayet iyi Rumca bilen Faruk adında bir erkanıharp zabiti tercümanlık yapıyordu. Atatürk

Trikopis'e Afyon muharebesinde niçin ihtiyat kuwetlerini

kullanamadıklarını sordu. Trikopis, Diyenis'i göstererek kendi emrini dinlemediğini söyledi. Diyenis de o zaman başkumandan olan Hacıanesti'den emir beklediğini anlatb. Vaktiyle neden ricat edemedikleri³ sorusuna karşı da muntazam yolların bulunmamasını sebep olarak gösterdi. İki telsizleri

varmış. "Birisi muharebeden önce bozularak İzmir'e onarım

için gönderilmişti. Öbürlerini de etkili topçunuz tahrip etti"

dedi. Trikopis'in bu cevabı üzerine Paşa kendisine şunu söyledi:

"Vicdanınıza karşı vazifenizi yapbğınıza kani iseniz müsterih olabilirsiniz. En büyük kumandanların bile esir oldukları tarihlerde yazılıdır. Mesala size Napolyon'u gösterebilirim."

Trikopis, "Beni yaverlerim dahi yalnız bırakarak yanımdan

kaçtılar. Ben intihar etmeliydim" deyince, M. Kemal Paşa, ismet Paşa'ya hitaben, "Kumandanlar yorgundur. Kendilerinin istirahatlarını temin buyurursunuz" deyip ayağa kalktılar. ismet Paşa ile Yunan kumandanları da ayağa kalkarak Atatürk'ü başlarıyla selamladılar. Atatürk birer birer ellerini sıkarken Trikpois'e, "Bizim misafirlerimizsiniz, her suretle emin ve müsterih olabilirsiniz. Bir arzunuz olursa bize bildiriniz"

dedi.

Trikopis İstanbul'da bulunan refİKasını⁴ hayat ve sıhhatinden haberdar etmek istediğini rica etti. Paşa da adreslerinin öğrenilmesini ve bir gün sonra Hilal-i Ahmer⁵ vasıtasıyla ricalarının yerine getirileceğini emir buyurdular.

3 Geri çekilemedikleri.

4 Eşini.

5 Kızılay.

İngiliz konsolos nasıl kovuldu?

"Oyleyse Yunanistan'a

gidiniz!"

İzmir'in işgalinde bir gece Karşıyaka'da kaldık. Deniz çok fena koktuğu için orada daha fazla kalamadık.

M. Kemal Paşa Hazretleri'nin ikametleri için bazı köşkler, konaklar gösterilmişti. Bu arada Uşakizade Muammer Bey'in evi de vardı. Paşa hepsini birer birer gezerek gördükten sonra rıhtımda bir doktorun binasında ikamet etmeyi tercih ettiler.

Muammer Bey'in evine gittiğimiz zaman bizi Latife Hanım kar

şlamıştı. Pederi ile validesi ve kardeşleri Avrupa'da bulunduklarından Latife Hanım büyük validesi ile yalnız olarak evde oturuyormuş. Latife Hanım, aydın bir kız olduğu için ifadeleriyle ve her türlü bilgi, görgü, tutum ve davranışlarıyla Paşa'yı memnun etmişlerdi. Fakat M. Kemal Paşa her nedense orada kalmak istememişlerdi. Rıhtımda karargah ittihaz ettiğimiz binaya naklettikten bir iki gün sonra İzmir' de büyük bir yangın çıktı. Ve bizim ikamet ettiğimiz binaya kadar yaklaşınca, oradan Muammer Bey'in evine nakletmek mecburiyetinde kaldık.

Yangından önce bir gün, Hükümet Konağı'na gitmiştik.

Valinin yanında İngiliz konsolosu bulunuyordu. Paşa da valinin odasına girmişlerdi. Bir iş için Paşa Hazretleri'ne bilgi vermeye içeri girdiğim zaman, Paşa ile Türkçe bilen İngiliz

konsolosu arasındaki şu konuşmayı işittim:

"Vali Bey'den ne istiyorsunuz?"

"Tebaamız hakkında teminat almak istiyorum."

"Yunanlılar buradayken daha mı emindiniz?"

88

S A L İ H B O Z O K

"Evet."

"Öyleyse Yunanistan'a gidiniz !"

"İngiltere'ye de mi savaş ilan ediyorsunuz?"

"İngiltere ile aramızda müsalaha ı yapılmış mıdır ki harp

ilan edip etmediğimizi soruyorsunuz? Hem siz böyle şeyleri

konuşmaya selahiyettar² mısınız ki bunu bana soruyorsunuz? Ben Türkiye
Büyük Millet Meclisi reisi ve Türk Ordu -

lan başkumandanıyım. Her şeyi görüşmeye selahiyetim vardır. Sizin de böyle bir
selahiyetiniz varsa görüşebiliriz. Yoksa, buyurunuz ! . . "

Paşa böyle diyerek konsolosa kapıyı gösterdiler. İngiliz ve

Fransız donanması limanda olduğu gibi, rıhtım da düşmandan istirdat³ edilen
yerlerden kaçan Yunanlılarla mahşer halindeydi.

İngiliz konsolosu Hükümet Konağı'nı terk ettikten bir

müddet sonra biz de ikametgahımıza gelmiş bulunuyorduk

ki, limanda bulunan donanmada bir hazırlık başladı. İzmir'in içinde de bir
kıyamet koptu. Gemilerden kayıklar rıhtıma yanaşarak ne kadar ecnebi tebaası
varsa onları alıyor, gemilere götürüyordu. Konsolos, donanma kumandanına

Türklerin İngilizlere karşı da harp ilan ettiklerini söylemiş olduğu için vaziyet vahim bir şekil almıştı. Bir taraftan ecnebiler harp gemilerine nakledilirken öbür taraftan da donanma kumandanı tarafından bahriyeli zabıtlar Paşa'nın yanına gönderilerek bu mesele hakkında izahat talebinde bulunuluyordu. Ne konuşulduğunu bilmiyorum. Fakat verilmiş

olan izahattan meselenin mahiyeti ve hakikati anlaşılmış

olacak ki sükunet avdet ederek her şey normal hale girdi.

Paşa Hazretleri'yle görüşmek üzere donanmadan gönderilen

bahriye zabıtlarından birisi Paşa'ya karşı o kadar büyük bir

sevgi ve hürmet duymuş ki, elini öpmek için müsaadelerini

rica ettiğini işitmiştim.

1 Barış.

2 Yetkili.

3 Geri alınan.

Latife Hanım'ın evinde

"Paşa evlenirse eskisi gibi

içmez zannediyorduk"

İzmir yangınından sonra naklettiğimiz Muammer Bey'in

evinde üç hafta kadar kaldık. Bu müddet zarfında başta Atatürk olmak üzere hizmet neferlerimize kadar Latife Hanım'dan hepimiz son derece memnunduk. Ankara'ya giderken Latife Hanım M. Kemal Paşa'dan şu ricada bulundu:

"Paşam, evimize şeref ve saadet bahsettiniz. Yakında Avrupa' dan avdet edecek olan annemle babamın ve kardeşlerimin de bu şerefe mazhar olmaları için evimizin Başkumandanlık Karargahı namı altında üç beş neferden ibaret bir müfrezeniz tarafından muhafaza edilmesini rica ederim."

M. Kemal Paşa, Latife Hanım'ın bu ricasını kabul ettiler.

Ve Ankara'ya giderken muhafız müfrezesinden üç dört neferi Muammer Bey'in evinde bıraktılar. Ve bu suretle Muammer Bey'in eviyle alaka ve irtibatımız baki kalmış oldu. İzmir' den Ankara'ya geldikten sonra hemen her akşam sofrada M. Kemal Paşa Latife Hanım'dan bahisle kendisini uzun uzadıya medih ve sena ederlerdi. 1

Paşa Hazretleri'nin o sırada çok hasta bulunan arıneleri,

Latife Hanım'ın övgüsünü işittikçe, kendisini görmek ve onu

oğluna almak arzusuna kapıldı. Doktorlar da hastalığının

Ankara'da tedavi edilemeyeceğini ve mutlaka sahilde ikamet

etmeleri lazım geldiğini söylemiş oldukları için İzmir'e gitme-

1 Överlerdi.

90

S A L İ H B O Z O K

ye karar vermişler.

Bir gece, Paşa Hazretleri bana şu emri vermişti:

"Doktorların gösterdikleri lüzum üzerine annemi İzmir'de

tedavi ettirmek üzere oraya götürmek zarureti hasıl olmuştur. Binaenaleyh sen yarın buradan otomobille Konya'ya, oradan da trenle İzmir'e hareket edersin. İzmir'de Vali Bey'le² görüşerek validemin ikamet edebileceği munasip bir ev bulup ve onu döşettikten sonra bana bilgi verirsin.

Ben de validemi oraya gönderirim. Yalnız, bulacağınız ev,

'emval-i metruke'den³ olmasın. "

Emirlerine uygun olarak Ankara'dan Konya'ya, oradan

da İzmir'e gittim. İzmir istasyonuna geldiğim zaman kar

şımda Latife Hanım'ın adamlarından Ahmet Ağa'yı buldum.

Bana Latife Hanım'ın selamlarını ve evde intizarda⁴ bulunduklarını söyledi. Beni eve götürmek istiyordu. İzmir'e geleceğimi ve bilhassa hangi gün İzmir' de bulunacağımı nereden haber aldıklarını bilmediğim için şaşırdım kaldım. Ahmet

Ağa'nın ısrarı üzerine Muammer Bey'in evine misafir olmaya

mecbur kaldım. Latife Hanım, beni sokak kapısında karşılamak suretiyle hakkımda pek büyük bir nezaket lütufkarlık eseri göstermişlerdir. Hal ve hatır sorduktan sonra niçin İzmir'e geldiğimi anlattım. Gülerek haberleri olduğunu söyledi. Ve Ankara'dan hareketimi öğrendikten sonra da her ak

şam Ahmet Ağa'yı istasyona gönderdiğini anlattı.

"Paşa Hazretleri evimizi karargah olarak muhafaza et -

mektedir. Burası karargahımız olduktan sonra başka bir yere gitmeniz muvafık mıdır? Bu ev artık sizin de evinizdir" diyerek sıkılmamamı temine çalışıyordu.

Ertesi günü Vali Abdülhalik Bey'le görüşmek üzere Latife

Hanım'la birlikte Hükümet Konağı'na gittik. Paşa'mın validelerinin ikametleri için Karşıyaka'da sanatoryum gibi bir köşkleri olduğunu ve köşte hiç kimsenin ikamet etmediğini söyleyerek Vali Bey'le bizi oraya götürdü. Hakikaten sanatoryum gibi mükemmel bir köşk. Vali Bey de, ben de köşkü çok beğendik. Ve bundan daha güzel, daha munasip bir yer

2 S. Bozok'un notu: O zaman Abdülhalik Renda Bey valiydi.

3 Terk edilmiş Rum mallarından.

4 Beklemekte.

Y A V E R i A T A T Ü R K ' Ü A N L A T I Y O R

9 1

bulunamayacağına dair Paşa'ya telgrafla bilgi verdik. Muvafakat cevabı gelince

Latife Hanım'la her gün Göztepe'deki evlerinden Karşıyaka'ya giderek evin döşenmesi ve düzenlenmesiyle meşgul oluyorduk.

O günlerde, Latife Hanım'ın Avrupa'da bulunan ailesi de

İzmir'e gelmişlerdi. Latife Hanım, beni annesiyle babasına,

"İkinci babamdır" diyerek takdim ettiği için onlar da bana

karşı çok yakınlık gösterdiler. Kendi aileleri efradından imi

şim gibi, küçüğünden büyüğüne kadar hepsinden çok samimiyet gördüğüm için hiçbir yabancılık hissetmiyordum.

İki üç hafta zarfında köşkün döşenmesi ve düzenlenmesini tamamladık. Fakat ben soğuk almış olduğum için hastalandım. Köşkün hazırlandığını Ankara'ya bildirdiğimden hastanın gönderilmesini bekliyordum. Benim rahatsızlığım

esnasında, Latife Hanım başta olmak üzere, bütün ailesi tedavim hususunda fevkalade ihtimam göstermiştir. Bilhassa Latife Hanım, bir hastabakıcı gibi başımın ucundan ayrılmayarak sağlığıma kavuşmama çalıştı. Bundan dolayı kendisine karşı daima minnet hissetmekteyim.

İzmir'de bulunduğum müddet zarfında (Paşa' dan almış olduğum talimat mucibince) haftada birkaç defa şifreli telgrafla ve ara sıra da mektupla Latife Hanım hakkında Atatürk'e malumat veriyordum. Verdiğim bilgi, Latife Hanım'ın lehindeydi. Paşa Hazretleri'nin onunla evlenmesini arzu ediyordum. Latife Hanım benim M. Kemal Paşa'ya yazdığım mektuplardan birini okumuş olduğu için beni babası gibi hayırhah⁵ tanıdı. Paşa Hazretleri'nin Latife Hanım'la evlenmesini İsmet Paşa da istiyordu. Esasen Paşa'nın Latife Hanım'la evlenmeye mütemayil⁶ olduğunu hissettiğimiz için bir an önce bu meselenin olup bitmesini arzu ediyorduk. Paşa evlenirse eskisi gibi her akşam içmeyecek ve daha muntazam bir hayat geçirerek sağlığı korunacak zannediyorduk. Paşa'nın

Latife Hanım'la evlenmesini yalnız Fethi Bey⁷ muvafık görmüyordu. Ve sebep olarak da Latife Hanım'ın Paşa'yı idare edecek kabiliyette bir kadın olmadığını ve olamayacağını söy-⁵ Hayırsever.

⁶ Eğilimli.

7 Fethi Okyar.

92

S A L f H B O Z O K

lüyordu ki, maalesef netice itibariyle Fethi Bey'in düşüncesi
ve ifadesi doğru çıkmıştır.

Paşa'nın validesinin yola çıkarıldığına dair Ankara'dan
haber beklerken bir gün şu telgrafı aldım:

"Validemin rahatsızlığı arttığından harekete gayri muktedir haldedir.
Binaenaleyh orada bırakmış olduğunuz müfrezeyle birlikte Ankara'ya avdet
ediniz."

Paşa Hazretleri'nin bu telgrafı üzerine hepimiz çok müteessir olmuştuk. Bilhassa
Latife Hanım, gelen telgrafa başka manalar da vererek Avrupa'ya gitmeye ve
orada oturmaya

karar vermişti. Ben Latife Hanım'a yanlış düşündüğünü anlatarak kendisini
teselli etmeye çalıştım. Fakat o, kararında ısrar ediyor ve Ankara'ya gittiğim
zaman Avrupa'ya hareketine müsaade etmeleri için Paşa'nın muvafakatlerini
almamı benden rica ediyordu. Latife Hanım'la aramızda şu konuşma

geçti:

"Hanımefendi, Gazi Paşa Hazretleri, validelerinin harekete muktedir olmadıkları
bir halde bulunduklarından bahsediyorlar. Bu durumda olan bir hasta İzmir'e
nasıl gelebilir?"

"Evet ama, burada bırakılmış olan müfrezenin de Anka -

ra'ya celp edilmesi Paşa Hazretleri'nin ailemizle kat-ı münasebetines bir delildir."

"Sizin düşüncenize iştirak etmiyorum. Fakat Ankara'ya

gittiğim zaman bütün arzularınızı yerine getirmeye çalışaca

ğımdan emin olabilirsiniz. Paşa'yla görüştükten sonra da her şeyi olduğu gibi size yazacağım. O zaman düşüncenizde ne kadar yanıldığınızı anlayacaksınız. O halde şimdiden fazla teessüre kapılmamanız uygun olur."

Latife Hanım da bana teşekkürle mukabelede bulundu.

Ama bir türlü sinirlerine hakim olamadıklarından ağlıyorlardı.

M. Kemal Paşa'nın telgraflarına şu cevabı verdim:

"Emirleriniz mucibince hareket edeceğim. Ancak birkaç günden beri çok rahatsız bulunduğumdan doktorlar hareketimi muvafık bulmuyor. Müsaade buyurursanız kendim birkaç gün sonra hareket etmek üzere müfrezeyi yarın

Ankara'ya göndereyim."

Birkaç saat sonra Paşa'dan şu emri aldım:

8 İlişkiyi kesmesine.

Y A V E R İ A T A T Ü R K ' Ü A N L A T I Y O R

93

"Tamamıyla iade-i afiyet edinceye9 kadar müfrezeyle birlikte orada kalınız."

Bu telgraf üzerine Latife Hanım biraz sükunet buldu ve

Ankara'ya gittikten sonra gerçek durumu kendisine olduğu

gibi yazacağıma dair benden söz aldı.

9 Sağlığınıza kavuşuncaya.

Zübeyde Hanım'ın mezarı başında

"Gözyaşları ona

gözlerini kaybettirdi"

Bir hafta sonra sağlığıma kavuştuğum için doktorlar hareketime müsaade ettiklerinden Ankara'ya dönerek Paşa'ya her şeyi arz ettim. Latife Hanım'ı merak ve endişede bırakmamak için Mustafa Kemal Paşa, kendisine, muharebede bindikleri Sakarya adındaki atı ile birkaç teneke de balı, hediye olarak kendi maiyetlerindeki muhafızlarından iki üç neferle İzmir'e gönderdikleri gibi bana da Latife Hanım'ı memnun edecek tarzda bir mektup yazıp göndermemi emir buyurdular.

Hediyelerle neferler yola çıktıktan birkaç gün sonra bir

gece yarısı evimde yatıp uyuduğum bir zamanda telefonun

çalmasıyla uyandım. Telefonun başına gidince bizzat Pa

şa'nın sesini işittim:

"Salih, uyuyor muydun?" dedikten sonra, "Şimdi giyinerek hemen gel" diye buyurdular.

Derhal Köşk'e gittim:

"Validem, behemehal İzmir'e gitmek istiyor. Ne doktorları

ne de beni dinliyor. 'Ölürsem İzmir'de öleyim' diyerek yata

ğından kalkıp çarşafını dahi giymiştir. 'Hemen şimdi İzmir'e

gideceğiz' diyor. Son arzusunu yerine getirmek için emir verdim. Bir tren-i mahsus hazırlanıyor. Sen de ona göre hazırlanarak annemle birlikte İzmir'e gideceksin. Yalnız şunu da söyleyeyim ki, şayet anneme yolda emr-i Hak vaki olursa

Ankara'ya yakın iseniz buraya getirirsin. İzmir'e yakın iseniz

orada benim her zaman kendisini ziyaret edebileceğim bir yere defnedersiniz."

Paşa'nın bu emirleri üzerine eve geldim. Hazırlığımı tamamladım. Ve yine Paşa'nın müsaadeleriyle eşimi de beraber alarak İzmir'e geldik. Ankara'dan hareketimizden önce Latife Hanım'a da telgrafla bilgi verilmiş olduğu için tren

Karşıyaka istasyonuna geldiği zaman Latife Hanım'ı istasyonda bizi bekler bulduk. Kendisini Paşa Hazretleri'nin validelerine takdim ettiğim gibi, eşimi de Latife Hanımefendi'ye takdim ederek hastamızı kompartımandan alıp, evvelce hazırlanmış olan ve istasyona yakın bulunan köşke naklettik.

Ankara'dan beraber getirdiğimiz doktorla eşim ve benden

başka Latife Hanım da köşkte hastanın yanında kaldılar.

Vefatlarına kadar da yanlarından ayrılmayarak, hastaya, bir

hastabakıcıdan fazla bir itina ve ihtimamla baktılar. Gazi

Paşa'ya her akşam şifreyle validelerinin hastalıkları hakkında bilgi verirken Latife Hanım'ın hastaya karşı ifa ettiği hizmetleri de bildirmekteydim.

Bir ay sonra hastamız hayata gözlerini yumdu. Paşa, validelerinin ölümü haberini Eskişehir'de almışlardı. Anneleri öldükleri akşam Paşa da seyahate çıkmışlar ve Eskişehir'e

geldikleri zaman kendileri haberdar edilmişlerdi.

Eskişehir'den İzmir'e gelirlerken Karşıyaka'da kendilerini

karşıladık. Beni kompartımanlarına yalnız olarak kabul buyurdular ve şu emri verdiler:

"Ben Latife Hanım'la evlenmeye karar verdim. Şimdi babası burada ise kendisini bu kararımdan haberdar edersin ve hiç kimseye bir şey söylememesini de ilave edersin."

Paşa'nın emirleri gereğince hareket ettim. Muammer

Bey'e, Gazi M. Kemal Paşa'nın kayınpederi olacaklarını söylediğim zaman boynuma sarıldılar ve içini çekerek beni kokladılar.

Biraz sonra Paşa Hazretleri de vagonlarından inerek Muammer Bey'le tanıştılar. Ve Fevzi, Kazım Karabekir paşalar da beraber oldukları halde hep birlikte validelerinin kabirlerini

ziyarete gidildi. Paşa'nın orada irat ettikleri nutuk şöyledir:

"Zavallı validem, bütün millet için mefkure 1 olan İzmir' in
1 Ülkü.

Y A V E R İ A T A T Ü R K ' Ü A N L A T I Y O R

97

mukaddes topraklarına tevdi-i vücut etmiş² bulunuyor. Arkadaşlar, ölüm hilkatin en tabii bir kanunudur. Fakat böyle olmakla beraber bazen ne hazin tecelliler arz eder. Burada yatan validem zulmün, cevrin, bütün milleti felaket uçurumuna götüren bir keyfi idarenin kurbanı olmuştur. Bunu izah ettim. Müsaade buyurursanız hayat ıstırabının biraz,

birkaç noktasını arz edeyim. Abdülhamid devrindeydi, 1 320

(1904) tarihinde mektepten henüz erkanıharp yüzbaşısı olarak çıkmıştım. Hayata ilk hatveyi³ atıyordum. Fakat bu hatve, hayata değil, zindana tesadüf etti ! Hakikaten beni bir gün aldılar ve idare-i müstebidenin⁴ zindanlarına koydular.

Validem bundan, ancak mahpustan çıktıktan sonra haberdar olabildi. Ve derhal beni görmeye şıtab etti.⁵ İstanbul'a geldi. Fakat orada kendisiyle ancak üç beş gün görüşmek

nasip oldu. Çünkü tekrar idare-i müstebidenin hafiyeleri,

casusları, cellatları ikametgahımızı sarmış ve beni alıp götürmüşlerdi. Validem ağlayarak arkamdan takip ediyordu.

Beni menfama⁶ götürecek olan vapura bindirirlerken benimle görüşmekten men edilmiş olan validem, gözyaşlarıyla Sirkeci rıhtımında elem ve kederler içinde

terk edilmiş bulu -

nuyordu. Menfada geçirdiğim seneleri anam, ıstırap ve gözyaşları içinde geçirmiştir.

Başka bir nokta daha: Mütareke zamanında Anadolu'ya

geçtiğim zaman, validemi mustarip bir halde⁷ İstanbul'da

terke mecbur olmuşum. Yanında kendisinin terfık ettiği⁸

bir adamım vardı. Bunu Erzurum'dan İstanbul'a gönderdi

ğim zaman validem bu adamın yalnız olarak geldiğinden haberdar olduğu dakikada benim hakkımda Halife ve Padişah tarafından verilmiş olan idam kararının infaz edildiğini zannetmiş ve bu zan kendisini felce duçar etmişti. Ondan sonra bütün mücadele senelerini elem ve ıstırap içinde geçirmiştir. Padişah ve hükümetinin ve bütün düşmanların dai-2 Verilmiş.

3 Adımı.

4 Baskı yönetiminin.

5 Koştı.

6 Sürgün yerime.

7 Acı çeker durumda.

8 Refakat ettiği.

98

S A L İ H B O Z O K

ma tazyik ve işkencesi altında kalmıştı. İkametgahı bin bir

türlü sebep ve vesilelerle basılır, taharri edilir, kendisi izaç

olunurdu.⁹ Validem, üç beş senenin gece ve gündüzlerini

gözyaşları içinde geçirdi. Bu gözyaşları ona gözlerini kaybettirdi. Nihayet pek yakın bir zamanda onu İstanbul' dan kurtarabildim. Ona kavuşabildim ki artık maddeten ölmüştü.

Yalnız manen yaşıyordu. Validemin zıyaındanlO şüphesiz

çok müteessirim. Fakat bu teessürümü izale eden bir husus

vardır ki o da vatani mahv ve harabiye götüren idarenin artık bir daha geri gelmemek üzere mezar-ı ademe götürülmüş

olduğunu görmektir. Validem bu toprağın altında; fakat hakimiyet-i milliye ilelebet payidar olsun. Beni teselli eden en büyük kuvvet budur. Evet, hakimiyet-i milliye ilelebet devam edecektir.

Validemin ruhuna müteahhit olduğum vicdan yeminimi

tekrar edeyim. Validemin metfeniı ı önünde ve Allah'ın huzurunda ahd ü peyman ediyorum. 12

"Bu kadar kan dökerek milletin istihsal ve tespit ettiği hakimiyetin muhafaza ve müdafaası için, icap ederse validemin yanına gitmekte asla tereddüt etmeyeceğim. Hakimiyet-i milliye uğrunda canımı vermek, benim için vicdan ve namus borcu olsun."

9 Aran ır ve rahatsız edilirdi.

10 Kaybından.

1 1 Mezarı.

12 Ant içiyorum.

Sade bir nikcih merasimi

"Biz Latife Hanım'la

evlenmeye karar verdik !"

Karşıyaka'dan Göztepe'de bulunan Muammer Bey'in evine geldik. Paşa Hazretleri'ni istikbal edenlerl arasında bulunanlardan bazılarını bir gün sonra

Muammer Bey'in evinde verecekleri çay ziyafetine bizzat kendileri davet ettiler. Muammer Bey'e de İzmir kadısını davet etmesini söylediler. Zahirən2 bir çay ziyafeti olan bu toplantı, bir nikah merasiminden başka bir şey değildi. Fakat Gazi Paşa o güne kadar bunu yakınlarından başka kimseye söylememiştir.

O zaman gazetelerin de yazdıkları şekilde Latife Hanım'la

evlendikten birkaç gün sonra Latife Hanım da yanlarında olduğu halde ufak bir geziden sonra Ankara'ya avdet edildi.

Paşa Hazretleri'nin Latife Hanım'la evli bulundukları müddet zarfında aralarında geçen bazı hadiseleri ve niçin birbirlerinden ayrıldıklarını, benim bildiğim kadar, bütün teferruatıyla ayrıca yazacağım için burada tekrar etmek istemedim.

Esasen buna dair Cumhuriyet gazetesinde bazı beyanatta

bulunmuştum. Gazetede ki beyanatım da öbür vesikalar

arasındadır. Binaenaleyh Atatürk'ün evliliğine ait hikayeleri

burada bırakarak başka vakalardan bahsedeceğim. Yalnız

Anadolu Ajansı'nın o tarihte akit merasimi hakkında verdiği

tafsilatı kaydetmek isterim. O da şudur:

1 Karşılayanlar.

2 Görünüşte.

1 00

S A L İ H B O Z O K

"Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri ile

Uşakizade Latife Hanımefendi'nin emr-i mesnun akitleri bugün saat 5'te Göztepe'de icra edilmiştir. Akit merasimi fevkalade sade olmuştur. Müşir Fevzi ve Kazım Karabekir paşalar hazeratı Başkumandan Paşa Hazretleri'nin, Vali Mustafa

Abdülhalik Bey ile Seryaver Salih Bey de Latife Hanımefendi'nin şahitleri bulunuyorlardı. Paşa Hazretleri ile Latife Hanımefendi şahit ve davetlilerden mürekkep bir masada oturmuşlardı. Paşa Hazretleri Kadı Efendi'ye hitaben, 'Efendi Hazretleri, biz Latife Hanım'la evlenmeye karar verdik. Lütfen muamele-i lazimesini yapar mısınız' demiştir. Bunun üzerine Kadı Efendi, önce Latife Hanım'a teveccüh ederek,

'On dirhem gümüş mihrimüeccel ve aranızda takarrür eden

mihrimuaccel hazır-ı milmeclis Gazi Mustafa Kemal Paşa

Hazretleri ile tezevvücü kabul ediyor musunuz?' demiş ve

Latife Hanım, 'Kabul ettim' cevabını vermişlerdir. Kadı Efendi müteakiben Paşa Hazretleri'ne de aynı suali irat etmiş ve müşarünileyh, 'Evet kabul ettim' buyurmuşlardır. Bundan

sonra tarafeyn hazırın tarafından gayet samimi bir surette

tebrik edilmişlerdir."

:

:

:

:

:

:

Latife Hanım'ın mektupları (1)

"Deli gibiyim ! . ."

"İzmir-Göztepe 1 9 teşrinievvel 1 338 (ekim 1922)

Muhterem Salih Beyefendi,

Sadakatinizin minnettariým. Ankara'ya selameten

muvasalat haberini müşirl telgrafınızla beni ne derece mesut ettiğinizi tasavvur etseydiniz, herhalde bir iki kelimecik daha lütfedersiniz. Bugüne kadar bütün arkadaşların sükutunu, fazla meşguliyyete atfederek müteselli oluyordum. Esa -

sen mufarakatınızdan beri bu bahtiyar yuvayı tezyin ile pek

muhterem ve pek mukaddes misafirimin güzelliği seven gözlerini okşayacak ufak tefek tefrişat ve tertibatla meşgul oldum. Mütemadiyen gözlerim yolda sizleri bekliyordum. Görüyorsunuz ki hayalen aynlmamıştık. Geçen gün akrabanızdan bir zatın İzmir'de olduklarını haber aldım. Derhal burada öğle yemeğine davet ettim. Maateessüf yatakta olmak münasebetiyle kendilerini göremedim. Kaptan vasıtasıyla

biraz malumat alabildim. Burada eski debdebe yoktur. Fakat Başkumandanlık boş olmakla beraber şerefi muhafaza edilmektedir. Yalnız içinde siyahlar giymiş müteessir ve mükedder bir vücut vardır. Bu kadar samimiyet ve ünsiyetten sonra yapıyınız kalmak, hayatının kara sahifelerini tekrar

açmaya ve birçok çirkinlikler tasavvur ederek derin bir tees-

1 Ulaşma haberinizi duyuran.

1 02

S A L İ H B O Z O K

sürün altında ezilmeye mahkum bir ben varım.

Paşa Hazretleri'ne müteaddit mektuplar yazdığım halde

takdime cesaret edemedim. 'Mektup istemem, telgraf kafidir'

buyurmuşlardı. Halbuki son telgrafıma da cevap alamayınca bir daha tasdiden sarfınazar ettim. 2 Büyük yerden gelen sükuta hürmet lazımdır. Ben de yalnız size cevap vermekle

iktifa ediyorum. Sizin burada bırakmış olduğunuz hatıra

pek kıymettardır. Eminim ki Paşa Hazretleri'ne karşı taşıdı

ğım temiz ve ebedi sadakati hiç kimse Seyyaver Bey kadar

takdir etmemiştir. Siz de beni mahzun etmeyin. Hiç olmazsa birkaç kelimecikle sıhhatleri hakkında malumat verin olmaz mı Salih Bey .. .

Gazeteleri muntazaman takip ediyorsam da aldığım malumatla iktifa edemiyorum. Deli gibiyim. Ve işte bazen pek mesut günler yaşatanlar aksini hissettirmekten mütelezziz olurlar. 3 Paşa Hazretleri de rica ve istirahatıma rağmen Ankara' da en ufak bir vazife ile bile istihdam ederek beni beraberlerinde

bulundurmak istememişlerdi. Yalnız bir gece bipayan⁴ denizlere benzeyen mühlik⁵ gözlerini bana dikerek, 'Bir yere gitmeyin. beni bekleyin. Bunu emrediyorum' demişlerdi. Bu cümleyi hatırladıkça 'Belki bir daha kavuşmak mümkün olacaktır'

diyor, kemal-i memnuniyetle yeni bir saadete intizar ediyorum. Bu satırlara gülerseniz doğru değildir; zira güneşin daimi ziyası altında yaşayanlar, medid⁶ bir karanlığın ne müthiş

bir uçurum olduğunu bilemezler.

Bu akşam bizim muhafızları bahçeye davet ettim. Güzel

güzel oyunlar yaptılar. Ben de kendilerine ikram ettim. Tabii

memnun oldular. Hepsi de hatırımı sayıyor. Paşa Hazretleri'ne ne kadar teşekkür etsem azdır. Buraya Başkumandanlık bürosu namını vermekle benim alam ve ekdarımı 7 bir dereceye kadar tahfif ettiklerineB emin olsunlar. Zavallı babam son mektubunda 'Fakirhaneme bir levha asacağım ve bütün

2 Rahatsız etmekten kaçındım.

3 Zevk alırlar.

4 Sonsuz.

5 Öldürücü.

6 Uzun süren.

7 Elem ve kederlerimi.

8 Hafiflettiklerine.

Y A V E R i A T A T Ü R K ' Ü A N L A T I Y O R

1 0:3

Müslümanların ziyaretgahı olacaktır' diyor. Daha birçok

sözleri vardır. Fakat başınızı fazla ağrıtmak istemem. Paşa

Hazretleri'ne kemal-i hürmet ve samimiyetle iki ellerini öptüğümü ve daima emirlerini ifaya amade olduğumu söyler misiniz?

Beni unutmadığınızdan dolayı arz-ı teşekkür, teyid-i hürmet eylerim, efendim.

Uşakizade Latife"

Latife Hanım'ın mektupları (2)

"Mektubumu okumazsa

yakınız ! . .

Yansın ve yıkılsın . . . "

"Göztepe

Muhterem Salih Beyefendi,

Geçen hafta vali beyefendi Bursa'ya geçtiğinizi haber alınca melfufl mektubu göndermekten sarfınazar etmişlerdi.

Gerçi 19 teşrinievvelden (ekim) 26'ya kadar birçok tebeddülât2 vardır. Fakat bu satırları yine takdime karar verdim. Zira sizleri hiçbir zaman unutmadığımı ve sadakatinizin minnettarı olduğumu bu suretle daha iyi takdir edeceksiniz.

Size biraz buradan bahsedeceğim. Birkaç günden beri yatakta idim. Hiç olmazsa

bir telgrafla mahzun maneviyatımı okşamak istedim. O akşam zatıalınızın beni hatırladığınızı

gördüm. Ertesi gün de Paşa Hazretleri'nin ilk defa olarak

bana hitap etmek lütfunda bulundukları telgrafnameyi alınca sevincimden ağladım. Fakat o iki satırcığa melfuf bir mektup vardı. Paşa Hazretleri rahatsız imiş. Buradan mütehassıs doktor gitmiş. Deli gibi yataktan fırladım. Ve zatıfilinizden sıhhatleri hakkında malumat istedim. Cevaben Bursa'ya hareket emrini aldım. Onu müteakip bir şifre daha. Bu defa 'Gelmeyiniz' emir buyurulmuş. Yirmi dört saatlik bir saadet, sonra yine karanlık . . . Fakat şerefli bir karanlık . . . Mü-

1 Ekli.

2 Değişiklik.

..
.

J O(i

S A L İ H B O Z O K

heyya-ı hareket idim. 3 Hatta vesikam bile yapılmıştı. Bütün

arkadaşlar ve bilhassa Şükrü Ali Beyefendi ibraz-ı nezaket

ettiler. Bu meyanda en büyük saadeti teşkil eden, Paşa Hazretleri'nin hiç olmazsa bir an beni tahattur etmiş⁴ olmalarıydı. Şimdi Ankara yollarındasınız. Acaba avdet buyurulacak⁵

mıdır? Yoksa ümidi keselim mi, bilemiyorum. Burada bütün efrat mahzundur. Gece gündüz gözümüz yolda, bekliyoruz. Sizleri o kadar göreceğimiz geldi ki, görünce boynunuza aWırsak deli olduğumuza hükmetmeyin.

Seıyaver Beyefendi, zatıalınızden çok rica ederim, melfuf

mektubu Paşa Hazretleri'ne takdim edin. Eğer okumaya vakitleri müsait olduğunu görürseniz . . . Yoksa yakınız! . . . Evet, yansın ve yıkılsın . . . Bu

cümleyi hiç unutmam. Acaba kendilerinden bugünlerde İzmir'i ziyaret edip etmeyeceklerini sorabilir misiniz? Sadık Latife'ye bu kadarcık malumatı medyunsunuz.6 Anlamak istemekliğime birçok sebepler vardır.

Cevap aldığım takdirde sizin samimiyetinize istinaden izahat

veririm. Avdet buyurulacağı takdirde buradan gidecek hususi trenle Alaşehir'e kadar birkaç neferle gelip Paşa Hazretleri'ni herkesten evvel istikbal etmek7 istiyorum. Acaba müsaade ederler mi? İzmir'de hazırlık çok imiş. Mektep çocuklarını giydirdiklerini, tak-ı zaferler yaptıklarını haber aldım.

Anlaşılan ahali, harp ve yangın dolayısıyla ihmal edilmiş

olan şeyleri bugün yapmak niyetindedir. Ben, bu meyandaB

bulunamam. Zira istasyona gitmekliğime müsaade buyurulmadığını unutmadım. Esasen bayraklarla, birtakım zahiri şeylerde karşılamaktansa, ayaklarına kadar en samimi hissiyatla koşmak beni pek mesut edecektir. Herkesten önce

'Paşam, hoş geldiniz' demek, acaba o günü görmek nasip

olacak mıdır?

Paşa Hazretleri burayı mutlak teşrif etsinler. Hiç olmazsa

bir gün kalsınlar, fakat bir defa daha gelsinler. İzmir kendilerine uğurlu gelmiştir. Latifin güzel ve temiz kalbi en sami-3 Yola çıkmaya hazırdım.

4 Hatırlamış.

5 Geri dönecek misiniz?

6 Borçlusunuz.

7 Karşılama.

8 Bunlar arasında.

Y A V E R İ A T A T Ü R K ' Ü A N L A T I Y O R

mi temenniyatı faideden hali değildir. Bursa'dan mustarip

oldular. 'İzmir'e' diye muharebeye başlandı. Ve daima muvaffakiyetle yüründü. Bu noktayı unutmayınız. Ben bu gibi şeylere çok dikkat ederim.

Zatıalınız ne alemdesiniz? Muhterem ailenizi de beraber

getireceğinizi haber aldım. Pek memnun oldum. Size güzel

bir ev hazırladık. Ailemin de bugünlerde avdet etmesi muhtemeldir. Eğer Paşa Hazretleri'ni burada görmeyecek olursa, eminim ki babam kendisini ayaklarına atmaya gelecektir.

Paşa'ya meftun. Mektuplarını sakladım. Göreceksiniz. Artık

yeter. Burasını ara sıra hatırlamanızı rica ve arz-ı hürmet

ederim efendim.

26. 10. 1 338 (1 922)

Uşakizade Latife

Bu mektupları, Mustafa Kaptan'ın, müfrezenin işi için

gönderdiği nefer götürecektir."

Latife Hanım'ın mektupları (3)

"Git kocamla konuş,

gerginliğe son vermesini

rica et"

"Göztepe, 29 temmuz 1 925

Salih Bey,

Tanıştığımız, içinde günlerce bütün bir samimiyetle yaşadığımız beyaz evden yazıyorum. Gerçi en elemli dakikalarımı yaşarken beni aramadınız. Sizi,

Mahmutı Bey'den birkaç kereler sordum. Hatta veda vazifesini de kendisine tevdi ettim.

Belki bu lakaydinizden² dolayı sizi Ankara'da aramak cesaretini kendimde bulamadım. Fakat nasiyesinde³ bir tek leke olmayan ecdat evinde siz en uğurlu, en hayırlı bir misafır

olarak mukayyetsiniz. ⁴ Burada sizi hatırlamamak güzel bir

maziyi gömmek demektir. Halbuki ben nankör değilim.

Salih Bey, sen kızarsın söylenirsin, fakat büyük meziyetlerin vardır. Samimisin. Ve daima hakikati söylersin. İnsanların yüzüne söyleyemeyeceğin şeyi de arkadan söylemezsin.

Babasın. Evlatların için ağlarsın. Zavallı annem mütemadiyen seni sayıklıyor. Çünkü o kara ruhlu herifin yerine sen olsaydın, beni bir cambaz gibi ipte oynatmazdın. Bana hakikati söyledin. Fakat zarar yok. Bu dünya elbette ona da kalmaz.

1 Mahmut Soydan.

2 İlgisizliğinizden.

3 Alnında.

4 Yazılısınız.

1 1 0

S A L İ H B O Z O K

Salih Bey, bundan üç yıl önce bana karşı babalık vazifesini ifa edeceğini, babama vaat etmiştin. O şimdi Avrupa' da, işlerine mani olmamak için, burada olduğumu haber bile veremedim. Artık bir teessür yığını gibi her tesadüf ettiği koltuğa çöken bir annem ve ihtiyar halinde benim yüzümden fena bir muameleye duçar olmuş olan bir büyükannem var.

Öksüzüm. Kimsem yok. Onun için ikinci babalık vazifesini

deruhte eden ve sözünün eri olan Salih Bey'e yazıyorum. Git

Paşa ile görüş. Ben kocamdan eminim. Çünkü kadirşinastır. Yüksek ruhludur. İnsandır. Aramızdaki gerginliğe nihayet vermesini, güzel bir mazinin vereceğini kuvvetle rica et.

Ben kendisine yazdığım mektupta seni refıkanla göndermesini rica ettim. Bir haftadır uykusuz, gıdasız, idama mahkumum. Esbabı5 çocukluk. Halbuki çocuklar bu ağır cezadan muaftır.

Salihsin. Salah ve sulh getireceğine eminim.

Latife Gazi Mustafa Kemal"

5 Sebebi.

Kemal Paşa-Latife Hanım

Böyle evlendiler,

böyle ayrıldılar

Atatürk bir Bursa seyahatini müteakip Mudanya'dan

bindiği Hamidiye kruvazörüyle Marmara' da dolaştıktan sonra seyahati Karadeniz'e kadar uzatmaya karar verdi. Hamidiye, İstanbul'a uğramadan Karadeniz'e açıldı. Karadeniz'de hemen bütün sahil şehirleri birer birer ziyaret edilerek Trabzon'a gelindi. Atatürk Trabzon'da bulunduğu sırada Erzurum'da büyük bir zelzele olmuştu. Birçok köylerin yıkıldığı, birkaç yüz vatandaşın feci surette öldüğünü haber alan Atatürk, deniz seyahatini yarıda bıraktı ve "Memleketin herhangi tarafında vukua gelen felakete biz uzaktan seyirci ka -

lamayız" diyerek Samsun yoluyla doğruca Erzurum'a hareket etti. Erzurum'da yıkılan köyleri dolaşıp açıkta kalan halkla yakından temaslar yaparak yardım için icap edenlere

emirler verdikten sonra Sarıkamış'a, Kars'a kadar uzandı.

Atatürk Erzurum'dayken Latife Hanım'la aralarında evvela ufaktan başlayarak gitgide sahasını genişleten birtakım anlaşmazlıklar baş göstermişti. Bu

anlaşmazlıkların çok

geçmeden muvakkat bir ayrılığı intaç ettiğini ı görmek bizi

çok müteessir etti. Atatürk anlaşılan bazı müdahalelere sinirleniyordu. Hülasa pek güzel başlayan bu müşterek hayatın aynı samimiyetle idamesine imkan kalmadı.

Atatürk bir gün o zamanki başyaveri Rüsuhi'yi yanına ça-

1 Geçici bir ayrılıkla sonuçlandığını.

1 1 2

S A L i H B O Z O K

ğırarak Latife Hanım'ı Ankara'ya göndermek hakkındaki kararını kendisine tebliğ etmişti. Kararın tatbikine Rüsuhi memurdu. Atatürk, İsmet İnönü'ye teslim edilmek üzere bir de mektup yazmıştı.

Bu mektup şöyledir:

"Erzurum 9 teşrinievvel 1 340 (ekim 1 924)

Azizim İsmet,

Latife Hanım tekaddüm ederek Ankara'ya geliyor. Beraber seyahate devamı münasip görmedik. Çünkü iki senelik tecrübe beraber yaşamak imkaru olamayacağına kanaat hasıl ettirdi. Kararımdan kendisini haberdar ettim. Çok meyas ve mahzundur. Zatiâlinizin ve belki Fevzi Paşa Hazretleri'nin

ihtilaf için delaletinizi rica edecektir. Kararım katidir. Yalnız

gerek kendisinin ve gerek ailesinin şeref ve haysiyetini rencide etmek istemiyordum. Kendine ve ailesine hörmetimi ve hakiki dostluğumu muhafaza edeceğim. Suret-i infakakı²

Ankara'da kararlaştırınız. Sükunetle İzmir'e gitmeye muvafakatım temin lazımdır. Gözlerinizden öperim.

Gazi M. Kemal"

Latife Hanım'a, Rüsuhi Bey'le birlikte Ankara'ya hareket

etmesi lazım geldiği tebliğ edildi. Fakat Latife Hanım, "Ben

ancak Salih Bey'le birlikte gidebilirim" diyordu. Bunun üzerine Atatürk beni çağırды ve "Latif e'yi Ankara'ya sen götüreceksin" emrini verdi.

Atatürk, henüz nikahı altında bulunan Latife Hanım'ın

geçtiği yerlerde merasimle karşılanmasını uygun görmüşlerdi. Hatta kendisi de hareket edeceğimiz gün Latife Hanım'ı evin kapısına kadar teşyi etti. 3 Arkadaşlardan Kılıç Ali merhum, Rauf, muhafız kıtası kumandam İsmail Hakkı ve Seryaver Rüsuhi 1 ,5 saat mesafeye kadar bizi otomobille takip ettiler.

Latife Hanım'la yanımızda tek bir hizmetçi bulunduğu

halde Kayseri'ye kadar bir otomobilde seyahat ettik. Latife

2 Ayrılış biçimini.

3 Uğurladı.

Y A V E R i A T A T Ü R K ' Ü A N L A T I Y O R

1 1 :3

Hanım yolda mütemadiyen nedamet izhar ediyordu. 4

Kılıç Ali ile aramızda bir parola kararlaştırdık. O bana,

ben ona karşılıklı vaziyeti bildirecektik. Atatürk'ün Latife

Hanım'a karşı hiddeti geçmişse, Kılıç Ali bana "Sıhhattedir"

haberini uçuracak, bunun aksi vaki ise "Henüz hastalığı

geçmedi" diyecekti. Erzincan'a vardığımız zaman Latife Hanım oraya iki gün sonra gelecek olan Atatürk'e verilmek üzere bir mektup yazıp kumandana bırakmıştı. Bu mektup Atatürk'ün üzerinde çok büyük tesir yapmış olacak ki, Kayseri'ye gelmeden evvel yolun bir noktasında Atatürk'ten şöyle bir telgraf aldım:

"Kayseri'den ileri geçmeyiniz, orada bana intizar ediniz. 5

Gazi Mustafa Kemal"

Vaziyeti aramızdaki parolaya müracaat ederek Kılıç

Ali'den telgrafla sordum. Aldığım cevap Atatürk'ün hiddetinin geçtiğine şüphe bırakmayacak mahiyetteydi. Latife Hanım tarif edilmez derecede sevindi. Mustafa Kemal'in Kayseri'ye kadar gelmesini bile beklemiyordu. Onu, ta 80 kilometre mesafeden istikbale koştu. Atatürk'ün de o gün keyfi yerindeydi. Kendisine mülaki olduğumuz yerde otomobilinden indi. Ve Latife Hanım ile beni otomobiline alarak ayrı ayrı iltifatlarda bulundu.

O gece Kayseri'de çok sevinçli bir gece geçirildi. Atatürk,

ertesi gün huzuruna girdiğim zaman İsmet İnönü'ye verilmek üzere yazdığı mektubu ne yaptığımı sordular. "Yanımdadır" dedim. "Onu yırt at" buyurdular. Gözleri önünde mektubu yırttım. Fakat ne düşündüklerini bilmiyorum. Yırtılmış mektubu tekrar alıp muhafaza etmekliğimi emir buyurdular.

Aradan uzun zaman geçmişti ki, tekrar anlaşmazlıklar,

dargınlıklar başlayınca Atatürk bu sefer kati olarak ayrılık

kararı verdi. Kısaca işte böyle evlendiler ve böyle ayrıldılar.

4 Pişmanlık gösteriyordu.

5 Beni bekleyiniz.

İ smet Paşa-

F eth i Bey tartışması

"O halde sen de

alçaksın!. ."

İsmet Paşa Lozan Muahedesi'nin akdinden sonra Ankara'ya dönmüştü. Bir gece Atatürk kendilerini ve Fethi Bey ile Rıza Nur Bey'i akşam yemeğine davet etmişlerdi. Hatırimda

kaldığına göre davetliler arasında Latife Hanım ile öbürlerinin refikaları hanımlar da vardı. O akşam sofrada Kılıç Ali Bey'le ben de bulunuyordum. Üç dört kişilik bir saz takımı

da mevcuttu. Bir aralık İsmet Paşa, Lozan'da cereyan eden müzakerattan ve çektiği sıkıntılardan bahsederek Rauf

Bey'den acı acı şikayette bulundu:

"Yaptığım işler hakkında kendisine malumat veriyor ve

ona mukabil hükümetin nokta-i nazarını anlamak istiyordum. Fakat o alçak Rauf yazdıklarına cevap vermeyerek beni çok büyük azap ve ıstırap içinde bırakmıştı" deyince, Fet -

hi Bey, Rauf Bey'in kabinesinde dahiliye vekili bulunduğu

için Heyet-i Vekile'nin kararlarına iştirak etmiş bulunduğunu söyleyerek Rauf Bey'i müdafaa etmek istedi. Buna karşı İsmet Paşa, "O halde sen de alçaksın! . . Eğer o sırada imdadıma büyük şefim yetişmemiş olsaydı buraya tabutum gelecekti. Siz bundan memnun mu olacaktınız? . . " dediler.

İsmet Paşa'nın çok müteessir bulunduğunu ve bu teessürle münakaşanın çok fena bir şekil alacağını düşünen Fethi Bey'e saz çalanların yabancı olduğunu söyledim. İsmet

Paşa'ya mukabele etmemesini ve münakaşanın kapatılmasını rica ettim. Atatürk sofrada konuşulanları işitmiyormuş

1 16

S A L İ H B O Z O K

gibi bir vaziyet alarak hiçbir şeye karışmıyordu. Fethi Bey

benim ricama karşı, "Bana ne söylüyorsun, İsmet Paşa'ya

söyle" dedi. Bunun üzerine bir sigara paketinin arkasına

Fethi Bey'e söylediklerimi yazdım. Ve İsmet Paşa'ya gösterdim. Atatürk de o

sırada söze karışarak şayan-ı teessür olan münakaşanın daha fena bir şekil almasına meydan verilmedi ve İsmet Paşa ile Fethi Bey'i barıştırdı.

•

Sofrada sarh oş Ç etinkaya'yla

tartışma

"Bana bak Ali Bey,

ben senden daha

komitacıyım"

Mühim addettiğim hadiselerden birisi de şudur:

Bir gün Ali Çetinkaya bana, "Yahu ben de her akşam Atatürk'ün sofrasında bulunmak isterim. Fakat orada hoşlanmadığım bazı kimseler bulunduğu için bu arzumu yerine getiremiyorum. Sen müsait bir fırsat bulduğun zaman benim arzumu Atatürk'e anlat. Ve ellerinden öptüğümü de söyle"

dedi. (Ali Bey, hoşlanmadığı şahıslardan birisinin Falih Rıfkı

olduğunu söylemişti.)

Birkaç gün sonra bir münasebetle Ali Bey'in söylediklerini Paşa'ya arz ettim. Paşa yüzünü buruşturarak "Bu kadar saçma bir düşünce olamaz. Benim soframda ve meclisimde

bulunanların hepsine ben vazife veririm. Sizin yapamayaca

ğınız işleri, Ali Bey'in hoşlanmadığı adamlar yapar" dedikten

sonra, "Öyle ise bu gece Ali Bey' in hoşlandığı arkadaşları da -

vet edelim de Etimesgut'a gidelim. Bana Başyaver Rusuhi

Bey'i çağır, Etimesgut'a kimleri davet edeceğini söyleyeyim"

dediler. Rüsuhi Bey gelinceye kadar Paşa, Ali Bey ile Avni

Paşa'yı, Nuri Conker'i, Hasan Cavit Bey ile Recep Zühtü'yü

davete karar verdiler.

Mevsim kış idi. Davet edilecek olanlar Rüsuhi Bey'e söylendi. O da kendilerini telefonla haberdar etti. Biz Atatürk'le daha erken Etimesgut'a gittik. Akşam olunca davetliler de

birer ikişer geldiler. Fakat gelenler arasında Falih Rıfkı Bey

de vardı. Onun davetsiz olarak gelmesi şöyle olmuş: Rüsuhi

1 1 8

S A L İ H B O Z O K

Bey, Nuri Conker'i telefonla davet ettiği zaman Falih Rıfkı

Bey, Nuri'nin yanında imiş. Etimesgut'a gideceğini haber

alınca Nuri Bey'le birlikte o da gelmiş. Nuri Bey, Falih Rıfkı'nın da ekseriya Paşa'nın sofrasında bulunduğunu bildi

ğinden ve o geceki davetin de ne maksatla yapıldığını bilmediğinden Falih Rıfkı Bey'in Etimesgut'a beraber gelmesinde bir mahzur görmemiş.

Misafirler gelip sofraya oturduktan sonra, ben lumbagodan mustarip olduğum için, bir odaya çekildim. Ve sobanın yanında belimi ısıtıp ıstırabırımı yatıştırmaya çalışıyordum.

Bir aralık sofrada hararetli bir.İl?.ünakaşa cereyan ettiğini ve

Ali Bey'in yüksek sesle konuştuğunu işittim. Münakaşanın

mahiyetini anlamak üzere sofranın bulunduğu salona gitti

ğim zaman Ali Bey, Nuri Bey'e, "Sen bana bugün mecliste

'Cins ol' dedin. Bunu ne maksatla söyledin? Ben Suriç yoldaş değilim. Sakalım olmadığı gibi başımda da tutacak bir tel saç yoktur. Suriç yoldaşın sakalından tutar çekersin ama

ben, ne sakalımı ne de kellemi kimseye kaptırmam" gibi manasını anlayamadığım bazı ifadelerde bulunuyordu.

Ali Bey'in yanına yaklaştığım sırada Atatürk, Ali Bey'e şa -

ka tarzında bazı şeyler söyledi. Nuri Bey de Ali Bey'in ifadelerinden hiçbir şey anlayamamış olduğu için hayretle yüzüne bakıyordu.

Ali Bey, o gün Ziya Gevher'in evine davetliymiş. Orada

zannedersen biraz likör veya şarap içmiş. Akşam yemeğinde de Etimesgut'ta birkaç kadeh rakı içince sarhoş olmuş

bulunduğu için ne söylediğinin farkında değildi. Atatürk'ün

ihhtarlarına da adeta ehemmiyet vermediği gibi ikide bir elini

cebine sokarak şüpheli vaziyetlerde bulunuyordu. Bir aralık

Falih Rıfkı Bey'e de münasebetsiz bir ifadede bulunduğu için

hem Falih Rıfkı Bey'i müteessir etmişti, hem de Atatürk'ü

kızdırmıştı. ❖- .

Ben bir kadeh dahi içmediğim için her türlü vaziyeti ve

söylenen sözleri daha iyi görüyor, anlıyordum. Ali Bey'e "Galiba sen biraz fazlaca içtin, seni hiç böyle görmemiştim" demek ve kendisini sofradan kaldırıp biraz dışarı çıkartarak hava aldirmek istedim. Çünkü Atatürk'ün fena halde kızdı

ğını hissediyordum. Fakat Ali Bey benim sözlerime de ehemmiyet vermedi. O sırada Falih Rıfkı Bey dışarıya çıkmıştı. Bi-

Y A V E R (A T A T Ü R K ' Ü A N L A T I Y O R

1 1 .9

raz sonra Rüsuhi Bey eli cebinde olarak salona girdi ve kapının önünde durdu. Rüsuhi Bey'in içeriye girdiğini ve almış

olduğu vaziyeti gören Ali Bey, Atatürk'e (Rüsuhi'yi göstererek) "Bunu buraya siz mi çağırđınız?" diye sordu. O ana kadar Atatürk Rüsuhi Bey'in salona geldiğini görmemişti.

Çünkü Rüsuhi Bey Atatürk'ün arkasında kalmıştı. Ali

Bey'in suali üzerine Rüsuhi Bey'i gördü ve Ali Bey'e, "Ben ça

ğırmadım, fakat yaverim olduğu için çağırmadan da yanıma

gelebilir. Sen ne demek istiyorsun?" deyince Ali Bey, "Paşam

bu adam sizin yaveriniz olamaz, ben bunu Irak'tan tanırım.

Enver Paşa'ya, Nuri Paşa'ya da yaverlik yapmıştır" diyerek

Rüsuhi Bey'e karşı hakaretimiz daha birtakım sözler sarf

etti. Atatürk'ün artık tahammülü büsbütün tükenmiş oldu

đu için Rüsuhi Bey'e hitaben "Bak senin için neler diyor, ne

cevap vereceksin?" dedi. Şayan-ı teessür bir hadisenin vukuuna meydan vermemek maksadıyla Ali Bey'i sofradan kaldırmaya uğraşıyordum. Rüsuhi Bey, Ali Bey'e, "Beyefendi ne söylüyorsunuz, ben ne yaptım, söyleyiniz? . . " gibi sözlerle güya kendisini müdafaa ediyordu. Atatürk, Rüsuhi Bey'in beceriksiz bir tarzda kendisini güya müdafaa eder görünmesinden hiç hoşlanmadı ve kızdı. Ali Bey'e hitaben "Bana bak Ali Bey, benim yaverim senin anlattığın adam değildir. Senin maksadını anlıyorum. Fakat ben senden daha komitacıyım" diyerek Ali Bey'i kolundan tuttu ve sofradan kaldırarak boş odalardan birine götürmek istedi. Ben araya girdim, "Paşam, Ali Bey'in biraz rahatsız olduğunu görüyorum.

Müsaade buyurursanız dışarıya, musluk başına çıkmak istiyor. Kendisini çıkarayım" dedim.

Paşa bana kızmakla beraber Ali Bey'in de aynı tarzda rica

etnesi üzerine dışarı çıkmasına müsaade buyurdular. Ali

Bey yerinden kalktığı zaman şu istirhamkar ifadeleri söyledi:

"Paşam ben sizi yegane şef olarak tanır ve her emrinize itaat ederim. Sizden başka da hiç kimseye boyun eğmem.

Beni bu gece buraya bunun için mi çağırdınız?"

Salondan çıkıp tuvalet mahalline gidince ben de kendisiyle beraber tuvalet mahalline girdim. Ali Bey bana, "Sen niye geldin?" diye sordu.

"Belki yardımınıza ihtiyacın olur" dedim.

Halbuki maksadım tabancasının cebinde mi, yoksa be-

1 20

S A L İ H B O Z O K

linde mi olduğunu anlamaktı. Ona yardım eder gibi koluna

girdim ve tabancasının belinde olduğunu anlayarak müsterih oldum. Çünkü elini ikide bir cebine sokmasından Ata -

türk'ün şüphelendiğini anlıyordum. Atatürk, Ali Bey'in o gece bir maksad-ı mahsusla geldiğine zahip olmuştu. Ben ise Ali Bey'in hususi hiçbir maksadı olmadığına ve sarhoşluk

saikasıyla saçma sapan hareketlerde ve ifadelerde bulundu -

ğuna kaniydim.

Ali Bey tekrar içeri girdikten sonra Paşa'nın müsaadelerini istirham ederek evine gitmek istedi. Paşa da kendisine müsaade etti. Ve Avni Paşa'yla birlikte gitti.

Sabah olmak üzereydi. Ali Bey gittikten sonra Paşa bana

o gece her şeye karıştığım için kızdı ve takdir etti. Fakat ertesi akşam Çankaya'ya çağırarak Meclis Reisi Kazım Paşa, Başvekil İsmet Paşa ve Maarif Vekili Necati Bey'le başka bazı vekillerin huzurunda şunları söyledi:

"Bu çocuk, beni yakından tanıdığı ve her halimi bildiği

için, dün gece kendisini takdir etmeme rağmen şayan-ı teessür ve teessüf bir hadisenin vukuuna meydan vermemeye çalıştı. Ve muvaffak da oldu. Bundan dolayı kendisine teşekkür ederim."

Kazım Paşa ile Necati Bey de beni tebrik ettiler. Atatürk,

Etimesgut'tan ayrıldıktan sonra doğruca İsmet Paşa'nın evine gitmişler ve kendisini uykudan uyandırarak cereyan eden hadiseyi anlatmışlar. Ertesi akşam Atatürk'ün ikametgahında toplanarak tekrar konuştukları zaman benim hareketimin muvafık olduğuna kanaat hasıl etmişler ve bu kanaatlerini takviye için de beni Çankaya'ya çağırarak bir gece ewelki vaziyet hakkında fikrimi ve mütalaamı sordular. Hadiseyi gördüğüm gibi anlattım. Ve Ali Bey'in bir hususi maksatla oraya gelmediğine kanaatim bulunduğu için müdahale etmeye mecbur olduğumu söyledim.

Ali Bey bir müddet münzevi olarak yaşadı ve evine kapanarak bir tarafa çıkmadı. Benim o geceki hareketimden çok memnun ve minnettar kaldığını Kılıç Ali Bey'e söylemiş.

Atatürk İnönü 'y e bağırıy ordu:

"İsmet! . . İsmet! . .

Seni mahvederim!. ."

Dizbağı Nişanı, Atatürk'le İsmet Paşa arasında çok ciddi

bir çatışmaya sebep olmuştu. Hadise şöyledir:

İngiliz gazetelerinden birisi İngiltere hükümeti tarafından

Atatürk'e Dizbağı Nişanı verileceğini yazmış. Bu havadis

üzerine bizim gazeteler de birçok şatafatlı yazılar yazmıştı.

Atatürk o sırada Yalova'da bulunuyordu. İsmet Paşa da

Heybeliada' daydı.

Bir gün1 İstanbul'dan Yalova'ya gidiyordum. Vapur Adalar'ı geçtiği sırada bir

sivil polis memuru yanıma geldi. İsmet Paşa'nın vapurda ve üst katta bulunduğunu haber verdi.

Yukarı kata çıkarak İsmet Paşa'nın yanına gittim. Kendisini

düşünceli bir vaziyette görünce "Rahatsız mısınız Paşam?"

dedim. Bana bacağını göstererek siyatikten mustarip bulunduğunu söyledi ve şunu da ilave etti:

"Şimdi Y alova'ya gidince derhal bir banyo almak isterim.

Fakat Gazi Paşa Hazretleri'nin yanlarına gidecek olursam

bilmem ki banyo almak kabil olabilir mi ?"

Ben de, kendilerine "Bu akşam Paşa'ya görünmeden banyonuzu alır, istirahat buyurursunuz, çünkü sofraya gelerseniz sizi bırakmazlar" dedim.

İsmet Paşa, "Y alova'ya gidelim de oradaki vaziyete göre

hareket edelim" dediler. Ve Atatürk'e görünmeden banyo

1 29 ağustos 1932.

1 22

S A L i H B O Z O K

alıp istirahat etmeyi uygun görmediler.

Y alova'ya geldiğimiz zaman iskeleden kaplıcalara kadar

İsmet Paşa beni de otomobiline aldı, beraber gittik. Kendilerine Dizbağı Nişanı'ndan bahsetmek istedim, "Maskaralık, maskaralık . . . " diye mukabelede bulundu. Paşa'nın bu ifadelerinden hiçbir şey anlamadığım için fazla bir şey sormadım.

Atatürk'ün köşküne yine İsmet Paşa'yla birlikte gittik.

Gazi Paşa o akşamki misafirleriyle sofraya oturmuşlardı. ismet Paşa'yı görünce

sevindiler. Ve sofrada kendilerine bir yer gösterdiler. O akşam sofrada her zaman bulunan arkadaşlardan başka Ruşen Eşref, Yakup Kadri beylerle refikaları da vardı. Şükrü Kaya Bey de oradaymış. Fakat dışından rahatsız bulunduğu için sofraya gelmemişti. Bir aralık

İsmet Paşa, Dizbağı Nişanı'ndan bahsederek Atatürk'e, "Mü

saatle buyurursanız ben Hakimiyet-i Milliye gazetesiyle bu

nişan meselesini tekzip ettirmek ve bu münasebetle de bizim

gazetelere bir ders vermek istiyorum. Çünkü İngiltere hükümeti tarafından buna dair hiçbir teklif yapılmadığı halde bizim gazeteler bu meseleyi izam ederek2 birçok şeyler yazmaktadırlar" dedi. Atatürk, İsmet Paşa'nın söylediklerini muvafık buldukları için, İsmet Paşa sofrada yazmak istediklerini yazdılar. Ve Atatürk'e de okudular. Paşa, yazılan şeyi beğendiler. Ve kendileri de bir madde ilave etmek istediler. O

madde de şu idi:

"Bahusus, İspanya kralından arta kalan böyle bir nişan

Türk reisicumhuruna verilemez. Verilecek olsa bile Türkiye

reisicumhuru o nişanı kabul edemez."

Atatürk'ün ilave ettirmek istediği bu maddeye karşı ismet Paşa şu mukabelede bulundu:

"Paşam evvelce de arz ettim ki resmen böyle bir nişan ne

verilmiş, ne de İngiltere hükümeti tarafından buna dair bir

teklif vaki olmuştur. Binaenaleyh bu maddeye lüzum yoktur."

Atatürk İsmet Paşa'ya, "Efendim sen benim dediğimi ilave et, İngilizler beni sevdikleri için yazılan şeyi hüsn-i telakki ederler. 3 İngilizler benim için Lloyd George'u bile attılar"

deyince, İsmet Paşa, o geceye kadar Atatürk'e karşı kendi-

2 Büyüterek.

3 İyi karşılarlar.

~

Y A V E R 1 A T A T Ü R K ' Ü A N L A T I Y O R

128

sinde görmediğim adeta isyankar bir vaziyetle, "Efendim

Lloyd George atılmış değildir, siyasetinde muvaffak olamadı

ğın için kabineden çekilmiştir. Yoksa kendisi elyevm bir siyasi fırkanın başındadır ve mebustur. Sizin ilave etmek istedi

ğiniz maddeyi de buraya yazmak muvafık değildir" dediler.

Atatürk, İsmet Paşa'nın vaziyetlerini ve ifadelerini manidar bularak fena halde kızdılar. Ve İsmet Paşa'nın işitemeyeceği kadar hafif bir sesle sofrada bulunanlara, "İsmet Pa

şa'mın bana itiraz etmesinin sebebini anlıyorum. Geçen gün

buraya gelen İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey'e yaptığım muameleden kızmıştır" dediler ve yine aynı sesle Nuri Bey'e hitaben, "Sen bir vesileyle Mustafa Şeref meselesini aç" diye ihtarda bulundular. Nuri Conker, Atatürk'e şu cevabı

verdi:

"Paşam bizi böyle işlere karıştırmamanızı rica ederim."

Atatürk Nuri Bey'in bu cevabı üzerine bizzat kendileri bir

vesile bularak İsmet Paşa'ya çok şiddetli bir lisanla hükümet

işlerinden bahsettiler. Ve çok acı bir surette İsmet Paşa'yı

tenkit ettiler, hatta o kadar ithamlarda bulundular ki bir

aralık, "Seni ben mahvederim İsmet!. . İsmet!.." dediler. Ve

ondan sonra da sofra vaziyetine hitam vererek hepimiz salondan dışarı çıkmaya mecbur olduk. İsmet Paşa sofrayı terk ederken Atatürk'le her zamankinin aksine birbirlerinin

ellerini sıkmadılar. Herkes salondan çıktıktan sonra Atatürk

Afet Hamm'la beni ve Nuri Conker'i yanlarında alıkoydular.

Ve bize şunları söylediler:

"Gördünüz mü İsmet Paşa'nın bu akşamki vaziyetini? . .

Fakat ben buna asla tahammül edemem, yarın Ankara'ya

-erek kabineyi bizzat kendim teşkil edeceğim."

Bunları o kadar ciddi ve şiddetli söylüyordu ki vaziyetin

vahametini düşünerek vücudumdaki tüylerin ürperdiğini

hissediyordum. Atatürk'ün sözlerine karşı hiçbirimiz hiçbir

şey söyleyemiyorduk. Başımızı önümüze eğerek bir an önce

yanlarından ayrılmak çaresini araştırıyorduk. Dışarıya çıktığımız zaman da arkadaşların malumat almak üzere bizi beklediklerini gördük. Atatürk'ün söylediklerini onlara da

anlattık. İsmet Paşa kendi köşklerine gitmiş oldukları için

arkadaşlara, "Ben İsmet Paşa'ya gidip ricada bulunmak isterim. Fakat ne söyleyeceğimi bilmediğimden sizin fikirleri-

1 24

S A L İ H B O Z O K

nizi almak istiyorum" dedim. Benim sorduklarıma bazı arkadaşlar İsmet Paşa'yı o akşam görmek uygun olmayacağı, bazıları da görüşmek faydalı olacağı cevabını verdiler. Kesin

bir karar veremediğimizden ertesi günü İsmet Paşa'yla görüşmek üzere odalarımıza çekildik.

Sabaha kadar üzüntüden uyuyamamıştım.

Sabah olur olmaz yatağımdan kalkarak İsmet Paşa'yla görüşmek üzere hazırlanmaya başladığım sırada odamın önündeki terasta bir ayak sesi işittim. Bize tahsis edilmiş odalar Atatürk'ün köşkü civarındaki iki taraflı odalardı. Her iki taraf odalarının önünde de boydan boya terasları vardı.

Benim yattığım oda ormana nazır olan odalardan biriydi. Ya - nımdaki odada Şükrü Kaya Bey yatıyordu. Ayak sesini işitince oda kapısından başımı uzattığım zaman İsmet Pa

şa'nın geldiğini gördüm. Yanımdaki odada yatmakta olan Şükrü Kaya Bey'le görüşmeye geldiğini sonradan anladım.

İsmet Paşa beni görünce, "Erken kalkmışsın, bir ıstırapın mı vardı?" dedi. Ben de Paşa'nın bu sualine karşılık, "Evet Paşam, büyük bir ıstırap içindeyim, bütün gece uyuyamadım" dedim. Sebebini sordular. Akşam sofrada geçen hadiseden bahsetmek istedim. Fakat fazla bir şey konuşmama meydan

vermeden, "Haksız mıyım?" dediler. İsmet Paşa'nın bu ifadesi üzerine, "Paşam mademki sordunuz, müsaade ederseniz cevap vereyim" dedim. Ve müsaadeleriyle kendilerine şunları söyledim:

"Paşam bana haklı veya haksız olup olmadığınızı sormayınız. Ben cevap veremem. Yalnız bildiğim bazı hakikatler vardır ki onları arz edeceğim. Birçok sebep ve vesilelerle Atatürk'ten ben, 'İsmet Paşa'nın beni çok iyi tanımış bulundu

ğuna ve onun zekasına, mesaisine ve faaliyetine emin bu -

lunduğumdan her akşam sofrada müsterihane birkaç kadeh içiyorum. Eğer kendisine yüksek itimadım olmasa bunu yapamaz ve yapmazdım' dediklerini işittiğim gibi, sizin de

her işteki muvaffakiyetinizin sebebini Atatürk'e atfederek

kendilerinden ilham aldığınızı yine sizden işitmişimdir. Etle

tırnak gibi birbirinize merbut4 bulunduğunuza asla şüphemiz olmadığı halde dün akşam hiç de mühim olmayan bir 4 Bağlı.

Y A V E R ! A T A T Ü R K ' Ü A N L A T I Y O R

meseleden dolayı ortaya çıkan hadiseden bütün arkadaşlar

çok mustarip olmuşlardır."

Benim bu sözlerim üzerine İsmet Paşa, "Evet hakikat budur. Söylediklerinden çok müsterih oldum. Sen hazırlan da gel bezik oynayalım" dediler ve Atatürk'ün köşklerine nazır

olan öbür odaların önündeki terasa gittiler.

Ben alelacele hazırlanarak İsmet Paşa'ya görünmeden

Atatürk'ün köşküne gittim ve Atatürk'ün hizmetçilerinden

birine kendilerini uyandırmalarını söyledim. Atatürk'ü

uyandırmışlar ve benim kendilerini görmek istediğimi söylemişler. Müsaadeleriyle yanlarına girdim ve şunları söyledim:

"Paşam, İsmet Paşa bu sabah çok erken odama geldiler

ve dün akşam sofrada geçen hadiseden teessürle bahsederek 'Acaba Atatürk'ü çok rahatsız ettim mi?' diye sordular.

Ben de kendilerine 'Atatürk'ün size karşı çok büyük emniyetleri ve muhabbetleri vardır ve size itimat ettikleri için her akşam sofrada içtiklerini söylüyorlar'

dedim. Ve bu suretle

teessürlerini izaleye çalıştım. İsmet Paşa benim ifadelerimden müsterih olarak bezik oynamak üzere şimdi beni bekliyorlar."

Atatürk yatağının içerisinde beni dinledikten sonra, "Çocuk sen bu meseleyi hüsn-i hal etmiş⁵ oldun. Yoksa İsmet Paşa dün akşamki vaziyetinde kalmış olsaydı bugün Ankara'ya giderek kabineyi ben teşkil edecektim" dediler ve beni İsmet Paşa'nın yanlarına gönderdiler.

O gün 30 Ağustos olduğundan İstanbul' dan arz-ı tebrikat

için vali ve kumandanla daha birçok zevat Yalova'ya gelmişlerdi. O akşam sofrada Atatürk'le İsmet Paşa birbirleriyle eskisi gibi çok samimi görüştüler ve bu suretle de bir gece önceki hadise unutulmuş oldu. Bundan dolayı da arkadaşlar beni tebrik ediyorlardı.

5 İyi bir şekilde çözmüş.

Serbe st Fırka Olayı

ismet Paşa'nın karşısında

ağlamaya başladım

İsmet Paşa'nın, başvekaletten ayrılmasının hakiki sebebini sonradan öğrendim. Bunu da benim ile Kılıç Ali Bey'e, Kazım Özalp anlatmıştı. Esasen mesele Ankara' da çiftlikteki bira fabrikasıymış gibi gösteriliyorsa da benim kanaatimce İsmet Paşa Serbest Fırka'nın teşkilinden itibaren Atatürk'e karşı bir işbirar ve infial ı hasıl etmişti. Çünkü Serbest Fırka

teşekkül ettiği zaman kendisine karşı İzmir'de yapılmış olan

şayan-ı teessür tezahürat² haklı olarak onu müteessir etmişti. O zamanlar bir müddet için Atatürk'ün lakayt ve sakin gibi görünmesinin, İsmet Paşa'nın canlarını sıkıtığına hiç şüphe etmiyorum. Fakat Atatürk'e göstermek istemedikleri

teessür ve infiallerini zaman zaman etrafında bulunanlara

izhardan³ kendilerini men edemiyorlardı. Ezcümle bir gün

bana karşı haksız olarak şu muamelede bulunmuştur:

Serbest Fırka'nın başında bulunanlardan Fethi Bey, Ağaoğlu Ahmet Bey ve Tahsin Bey İzmir'e gitmişlerdi. Fırkanın lideri Fethi Bey, orada bir nutuk irat ederek Serbest Fırka'nın teşkilinden ve programından bahsedecekti. Fırkanın umumi

katibi olan Nuri Conker ise onlarla İzmir'e gitmemiş, İstanbul'da kalmıştı. Arkadaşları İzmir'e gidince kendilerine karşı 1 Kırgınlık ve gücenme.

2 Üzücü gösteriler.

3 Göstermekten.

1 28

S A L İ H B O Z O K

yapılan tezahüratı gazetelerde okumuş ve bundan müteessir

olarak arkadaşlarının taşkınlıklarına marın olmak maksadıyla

birkaç gün sonra o da İzmir'e gitmiş. Hareketiriden bir gün evvel, kızım la damadım, Nuri Bey'i ziyarete gitmişler. 4 Kendilerine ne maksatla İzmir'e gideceğini söylemiş olduğu için ben de onlardan malumat almıştım. Nuri Bey'in İzmir'e hareketiriden

bir gün sonra Dolmabahçe Sarayı'na gittiğim zaman Atatürk

ile İsmet Paşa'nın başkatibin odasında olduklarını öğrendim.

Her zaman olduğu gibi ben de yanlarına gittim. İsmet Paşa telefon başında Ankara'yla görüşüyordu. Atatürk beni görünce,

"Yahu birkaç gündür Nuri Bey'i göremiyorum, acaba hasta

mıdır?" diye bana sordular. Ben de kızım la damadımın bana

söylediklerini ve Nuri Bey'in İzmir'e gitmiş olduğunu Atatürk'e

arz ettim. Atatürk ne gibi bir maksatla İzmir'e gittiğini İsmet

Paşa'ya da arz etmemi emir buyurdular. Ve İsmet Paşa'ya hitaben, "İsmet, İsmet bak Salih ne söylüyor" dedikten sonra, bana da "anlat bakalım" dediler. İşittiklerimi aynen İsmet Pa

şa'ya da söyledim. Fakat kendisi hiçbir cevap vermedikleri gibi benim maruzatımdan da canlannın sıkıldığını anladım.

Atatürk de bunu hissettikleri için bana, "Haydi biz biraz motorla gezelim, İsmet Paşa'yı çalışmak için yalnız bırakalım" dediler. Biz motora binerek Boğaziçi'ne doğru giderken ben Atatürk'e, İsmet Paşa'nın benim söylediklerimden canları sıkıldı

ğını ve maruzatımı nahoş karşılamış olduğunu anlatmak istedim. Atatürk de bana şöyle dedi:

"İsmet Paşa sana değil, asıl bana gücenmektedir. İzmir'deki hadiselerle karşı lakayt bulunduğumu zannediyor, halbuki ben de Fethi Bey'in İzmir'e giderken vereceği nutku bana göstermediğine ve orada yaptığı bazı beyanata kızıyorum. Ben kendisine itidalle hareket etmesini ve mebus olduktan sonra

daha bazı arkadaşları fırkasına vereceğimi söylediğim halde,

Fethi Bey lüzumsuz bazı beyanatta bulunmuştur ki, haklı olarak İsmet Paşa'nın da canları sıkılmaktadır. Nitekim, Fethi Bey 'Eşhas-ı meçhule5 ceplerini doldurmakla meşguldür' demiş ve bu ifadesiyle hükumeti şiddetle tenkit etmek istemiş.

4 S. Bozok'un notu: Nuri Bey benim eski kayınbiraderimdi. Bu münasebetle de kızımın

dayısı oluyordu.

5 Bilinmeyen kişiler.

Y A V E R İ A T A T Ü R K ' Ü A N L A T I Y O R

129

Şimdi İsmet Paşa arzu etmiş olsa onu mahkemeye vererek

'Ceplerini dolduran bu meçhul şahıslar kimdir?', onu ispat etmesini isteyebilir. Çünkü Fethi Bey henüz mebus değildir. Bu şekilde beyanat yapması kendisi için mesuliyeti muciptir."6

Atatürk bundan sonra da etatizim7 ile liberalizm arasında mukayeseler yapWar.

Saraya avdet ettiğimiz zaman İsmet Paşa'yı bıraktığımız

odada bulmuştuk. Akşam da olmuştu. Odaya girdiğimiz zaman Atatürk İsmet Paşa'ya, "Yeni bir haber var mı?" diye sordular. İsmet Paşa da kendilerine cevap vermeden "Nerede o Salih? . . " diye yüksek sesle adımı söylediler:

"Hani ya Nuri Bey'in arkadaşlarının taşkınlıklarına mani

olmak için İzmir'e gittiğini söylüyordun ? Bak bugün İzmir' de

elli bin kişinin karşısında Fethi Bey nutkunu okumuş, fakat

sesini işittirmediği için Nuri Bey, Fethi Bey'in söylediklerini

tekrar ederek herkese işittirmeye çalışmış" dediler.

İsmet Paşa'nın beni adeta takdir eder8 bir tarzda gayet

sert bir dille söylediklerinden fena halde müteessir oldum,

dedim ki:

"Paşam benim bu işte ne suçum var? Kızımın damadımdan işittiklerimi burada söyledim. Nuri Bey'in İzmir'e başka maksatla gittiğinden malumatım yoktu. "

İsmet Paşa adeta beni Serbest Fırka'nın liderine taraftarlık ediyormuşum şeklinde itham ediyordu. Paşa Hazretleri bu vaziyet karşısında gayet sakin bir halde İsmet Paşa'nın

koluna girip, "Sofrada konuşuruz" diyerek birlikte odadan

çıkWar. Ve yukarı katta her akşam hazırlanan sofraya gittiler. O sırada odada bulunan Siirt Mebusu Mahmut9 da benim koluma girerek, "Haydi biz de gidelim, fazla teessür gösterme. Gerçi senin bir kusurun yok ama İzmir'deki hadiselerden İsmet Paşa'nın müteessir olmamasına imkan yoktur"

dedi. Beni teselli etmeye çalışıyordu. Ben de İzmir'den verilen malumat ve gelen haberlerden dolayı İsmet Paşa'nın üzülmüş olmalarını çok haklı buluyordum. Fakat beni suç-

6 Sorumluluğu gerektirir.

7 Devletçilik.

8 Azarlar.

9 Mahmut Soydan.

1 30

S A L İ H B O Z O K

lu bir vaziyette bulundurmalarını haksız görüyordum. Mahmut Bey'le birlikte yukarı kata çıkımsa da sofraya gitmeyerek terasta kaldım.

Mahmut Bey sofraya gittikten bir müddet sonra Kılıç Ali

Bey yanıma gelerek "Paşa seni sofraya çağırıyorlar, eğer gelmezsen çok müteessir olacaklardır" dedi. Birlikte sofraya gidip oturduk. O akşam sofrada her geceden fazla misafir vardı. Belli başlı habımda kalanlar şunlardı: Hasan Saka, Saraçoğlu Şükrü, Vasıf Çınar, Şükrü Kaya ve öbür bazı arkadaşlar . . . Bir aralık Paşa bana hitaben, "Sen İsmet Paşa'ya gücendiğin için içmiyorsun, bunu İsmet Paşa'ya söyleyeceğim"

dediler. Ben de kendilerine, söylememelerini istirham ettim.

Fakat Gazi Paşa, İsmet Paşa'ya, "Salih sana galiba darılmış

olduğundan içmiyor" dedi. Paşa'nın bu ifadesi üzerine İsmet

Paşa bana, "Hakikaten gücendin mi? .. " gibi iltifatkar ve mülayim bir lisanla hitapta bulunarak benim cevap vermeme meydan bırakmadan yanlarına çağırdılar. Ve, Gazi Paşa ile

kendileri arasına bir sandalye getirterek oturtular. Omzuma

hafif hafıfvurarak, "Niçin darıldın söyle bakalım? .. " dediler.

"Size karşı darılmak haddim değildir Paşam. Gazi Paşa

Hazretleri latife olsun diye söylediler" demek istedim. Fakat

İsmet Paşa behemehal bir şey söylemem için ısrar ettiler.

Ben de emirlerini yerine getirmiş olmak için, "Serbest konuşmama müsaade buyurur musunuz?" dedikten sonra Gazi Paşa'dan da aynı suretle müsaadede buyurmalarını rica ettim. Heri ikisi de serbest konuşmama müsaade edince şu beyti yüksek sesle okudum:

"Sezai tiğ olur haddin tecavüz eyleyen mular

Anın için üğden azadedir müjgan ebrular. "

Benim okuduğum bu beyit üzerine sofradakiler hep güldüler ve İsmet Paşa, "Bu ne demektir, bak sen neler biliyormuşsun !" dediler.

Ben de, "Paşam ne demek olduğunu elbette benden daha

iyi bilirsiniz, fakat mademki serbest konuşmama müsaade

buyurdunuz ben de her şeyi açıkça arz edeceğim" dedim:

"Bu sofraya senelerden beri ve birçok kimselerden daha

evvel dahil olmuş bulunuyorum. Fakat hiçbir zaman hiç

Y A V E R i A T A T Ü R K ' Ü A N L A T I Y O R

1 8 1

kimseye karşı haddimi tecavüz edecek vaziyette bulunmadım. Hele zatıalileri gibi yüksek şahsiyetlerin, memleketimizi kurtaranların karşısında kendimi bir emirber neferinden 10 hiç de farklı görmediğim halde bilmem ki neden dolayı bir türlü emniyet ve itimadınıza mazhar olamıyorum."

Çok müteessirdim. Fazla müteessir ve mütehassis oldu

ğum zaman da gözyaşlarıma mani olamıyorum ve ağlamaya

başlıyorum. Nitekim o akşam da sofrada ağlayarak konuşuyordum. İsmet Paşa benim teessürümü görünce daha fazla konuşutmak istemiyordu, fakat ben mademki serbest

konuşmama bir defa müsaade edilmiştir her şeyi anlatmaya

kararlıydım. Sözlerime şu suretle devam ettim:

"Paşam aleyhimde her söylenen söze inanarak bana kar

şı asar-ı infial ve hiddet gösteriyorsunuz. Hatta bir gün hiçbir taksiratım olmadığı halde Liman Şirketi'ndeki işlerin karışık gitmesinden canınız sıkılarak başımı koparıp üstüme basacağınızı söylemişsiniz. Bu memlekette başı koparılacak

kadar bir hıyanet mi işledim?"

Bu mesele hakkında biraz izahat vereyim:

Bir zamanlar Liman Şirketi'nde ben de idare meclisi azası bulunuyordum. İdare meclisi reisi o zaman Seyr-i Sefain 1 1

idaresi başında bulunan Sadullah Bey'di. Liman reisi de

Hamdi Bey'di. Benden başka idare meclisi azaları arasında

Saraçoğlu Şükrü, Cemal Hüsnü Cester (Amerikalı iş adamı

Chester'in temsilcisi), Emin ve İstanbul'un Halk Fırkası mutenevvelini yapan Refik İsmail beyler ile İsmail Hakkı Bey isminde vapurculardan bir zat bulunuyordu. Bir gün benim bulunmadığım bir idare meclisi toplantısında, zannederseniz

Sadullah Bey reyimi istimal etmiş. 12 Bu da o günkü toplantıda münakaşayı mucip olmuş. Ertesi gün gazetelerin birisinde benim resmim basılarak altına da, "Dünkü içtimada reyî münakaşaya sebep olan Yozgat Mebusu Salih Bey" diye

yazılmış. Bunu gören İsmet Paşa, fena halde kızarak yukarıda arz ettiğim gibi "Başımı koparıp üstüme basarak geçeceğini" söylemiş. Bunu da bana Fuat 13 Bey haber vermişti.

10 Emir erinden.

1 1 Deniz Yolları.

12 Oyumu kullanmış.

13 Fuat Bulca.

1 82

S A L i H B O Z O K

Çünkü İsmet Paşa, "Ona bunu söyleyin" demiş. Esasen Liman Şirketi azalığında bulunmak hoşuma gitmiyordu. Hatta bir aralık çekilmek istemiştım. Fakat o zaman İş Bankası Umum Müdürü Celal Bayar. benim bankayı temsilen orada

bulunduğumu söyleyerek çekilmememi tavsiye etmişti. Sadullah Bey ile Hamdi Bey birbirlerinin aleyhinde idiler. İdare meclisi azalarının bir kısmı Sadullah Bey'e, öbür kısmı da Hamdi Bey'e taraftardı. Ben ise hepsiyle aynı şekilde görüştüğüm için bitaraftım. Ve bir şeye karışmıyordum. İsmet Pa

şa'nın hiçbir kabahatim olmadığı halde hakkımda izhar etti

ği hiddet ve iğbirardan çok müteessir olmuş bulunduğum

için o akşam bunu sofrada söyledikten sonra şunları da ilave etmişim:

"Paşam içimizde vekil olan bazı arkadaşlar vardır ki evine

davet ettiği misafiri sokak kapısında karşıladığı halde birkaç

kadeh rakı içtikten sonra misafirin üzerine baltayla hücum

ederek onu pencereden kaçırıyor. Ve arkasından da tabancayla kovalayarak büyük bir skandala sebebiyet veriyor. Siz onu efendi, bizi de külhanbey tanırırsunuz. Vekaletten çekildikten sonra aleyhinizde alenen nutuk veriyor, gazetelerde yazılar yazıyor, kendisini tekrar vekil olarak aranızda alıyorsunuz. Başka bir vekil de şunun bunun refikasına taarruz etmek istediği için sokaklarda boğaz boğaza kavga ediyor."

Ben bunları söylediğim zaman Gazi Paşa, İsmet Paşa'ya

hitaben Şunu söylemişti:

"İsmet . . . İsmet . . . Bu sözlerin manası vardır."

Bunun  zerine İsmet Paşa, "Evet, anlıyorum" dediler. Ve

biraz sonra sofrayı terk ettiler. Paşa, benim de tekrar eski yerime gitmemi emir buyurdıkları için sofrada ilk oturduğum yere gidip oturdum. Ayrılırken Paşa bana, "Fazla teessüre

kapılma, Şimdi git istirahat et. İsmet Paşa'run İzmir'de yapılan tezahürattan canı sıkılmıştır" dedi. Ben de, "Paşam, ismet Paşa'nın ıstırabım anlıyorum ve üzüntüsüne de hak veriyorum, fakat benim kusurum nedir ki bana karşı hiddet ve Şiddet gösteriyor?" deyince, Gazi Paşa, "Evvelce de söylemiŐtim ya, sana değil, benim sakın kalıŐıma kızıyor" cevabım verdi.

O akşamki sofrada bir Şey daha söylemiŐtim:

Y A V E R i A T A T   R K '   A N L A T I Y O R

13:3

Bir gün Yalova'da Elaziz Mebusu Tahsin Bey bana "Saraçoğlu'yla aranız nasıldır?" diye sormuştu. Ben gayet iyi olduğunu söylediğim zaman da, "Sen aldanıyorsun, Saraçoğlu ne seni, ne de Nuri Conker'i görmek istiyor" dedi. Sebebini sorduğum zaman şu cevabı verdi:

"Bir akşam Ankara'da kulüpteydim. Saraçoğlu, Tevfik

Rüştü Bey'le geç vakit Çankaya' dan kulübe geldiler. Biraz da

içmişlerdi. Bana, 'Eğer sempl14 mebus olsaydım bir gün

kürsüye çıkarak Nuri Bey'den başlayıp Salih Bey'de bitirmek üzere birçok şey söyledim. Fakat vekil olduğum için bunu söyleyemiyorum' demişti. Ben de, 'Yahu, bu arkadaşları çocukluklarından beri tanırım. Hiçbir fenalıklarını bilmiyorum' deyince bana şu cevabı verdi:

'Ben seni akıllı tanırdım, meğer aptalmışsın.'

Saraçoğlu Şükrü'nün bu cevabını hayretle karşılayarak,

'Sen beni gene aptal olarak bil de bu arkadaşlar aleyhinde

bir şey söyleme' şeklinde mukabelede bulundum. Fakat rica

ederim, sen Saraçoğlu'na ve hiç kimseye buna dair bir

şey söyleme."

Tahsin Bey bunu bana söylediği zaman hatırıma gelen

şey şu olmuştu:

Saraçoğlu o zaman maliye vekiliydi. Tahsin Bey de maliyeci olduğundan Saraçoğlu'nu çekemeyip aleyhinde bulunuyor ve bizi de onun aleyhine çevirmek istiyor diye Tahsin Bey'in söylediklerine fazla bir kıymet ve ehemmiyet vermemiştim.

Bir iki sene geçtikten sonra, yukarıda arz ettiğim sofraya hikayesinde Saraçoğlu da sofrada bulunuyordu. İsmet Pa

şa'ya dedim ki: "Bazı arkadaşlar da bizimle gayet samimi görüştükleri halde hakkımızda kötü düşüncelerde bulunuyorlar. Hatta Meclis'te kürsüye çıkarak birçok şey söylemek istiyorlarmış."

İsmet Paşa bunun kim olduğunu sorunca sofrada bulunan Saraçoğlu'nu gösterdim. Saraçoğlu benim bu ifadem üzerine hiçbir cevap vermedi.

Ertesi gün evimdeyken saraydan İsmet Paşa'nın beni ça

ğırdıklarını telefonla haber verdiler. Derhal saraya gittim. is-

14 Sıradan.

1 34

S A L i H B O Z O K

met Paşa'yı gördüm. Bir emirleri olup olmadığını sorduğum

zaman, "Seni dün akşam çok müteessir gördüm. Saraçoğlu

hakkında söylediğın şeyi tahkik ettim, böyle bir şeyin aslı

yokmuş, binaenaleyh sen de bunu bir mesele şeklinde artık

mevzubahis etme" buyurdular ve yüzümü okşayarak iltifat

ettiler. Ben de ellerinden öperek uzunca bir zamandan beri

göstermekte oldukları iğbirar ve infiallerinin zail olmuşl5

bulunduğunu anlayarak müsterih oldum. İsmet Paşa başvekillikten çekilinceye kadar da bana karşı iltifatlarını esirgemedikleri gibi, çekildikten sonra da daima teveccüh ve muhabbet göstermişlerdir.

1 5 Sona ermiş.

Atatürk v e İ smet Paşa

Neden , nasıl küstüler ?

Ben kendi hesabıma İsmet Paşa'nın başvekaletten çekilmiş olmasından çok üzülmüştüm. Çünkü birçok dedikodular olacak, Atatürk'ün rahatı kaçacak ve çok üzülecek diye düşünüyordum. Nitekim İsmet Paşa başvekaletten çekilip,

yahut el çektirilip de yerine Celal Bayar'ın tayini üzerine, yalan yanlış bazı şayialar ortaya çıktı. Atatürk, her ne kadar zahiren sakin gibi görünüyor ve hiçbir şey söylemiyorsa da

üzülmekte olduğunu anlıyordum. İsmet Paşa'nın niçin başvekaletten çektirildiğini bir gün milli müdafaa vekili olan Kazım Paşa benim ile Kılıç Ali Bey'e anlatmıştı:

"Atatürk'e çiftlik ve bira fabrikası hakkında çiftlik müdürü Tahsin ve Başkatip Hasan Rızal beyler tarafından malumat verilirken dahiliye vekili olan Şükrü Kaya Bey de Atatürk'ün yanlarında bulunuyormuş. Orada konuşulanları işitmiş. O günkü vekiller toplantısında biraz geç gelen Şükrü Kaya Bey'e, İsmet Paşa neden geç geldiğini sorduğu zaman Atatürk'ün yanlarında bulunduğunu ve orada konuşulanları söyledi. İsmet Paşa'nın bundan çok canı sıkılmıştı. O

günün akşamı bütün Heyet-i Vekile arkadaşlarıyla birlikte

Atatürk'ün köşklerine çık1ık. Sofrada çiftlik ve bira fabrikası

mevzubahis olunca İsmet Paşa gayet şiddetli bir lisanla Atatürk' e mukabelede bulundu. Atatürk ise gayet sakin bir hal-1 Hasan Rıza Soyak.

1 86

S A L i H B O Z O K

de ve İsmet Paşa'nın işitemeyeceği kadar yavaş bir sesle bizlere hitaben, 'Yahu, İsmet Paşa'ya ne olmuş, kendisini çok asabi görüyorum' dedikten sonra, Şükrü Kaya'ya, 'Sen mi

kendisine bir şey söyledin?' diye sordular. Şükrü Kaya da

çiftlikte konuşulanları anlattığını söyleyince Atatürk, Şükrü

Kaya'ya kızdılar ve İsmet Paşa'yla fazla münakaşada bulunmamak için sofraya vaziyetine erkenden nihayet verdiler."

Kazım Paşa'nın ifadesine göre, İsmet Paşa asabiyetle şunları söylemiş:

"Çiftlik müdürü ile başkatip devlet işlerine müdahale et -

tiriliyor. Ve bu sofrada konuşulanlar karar halinde bize bildiriliyor."

Ertesi gün, Dil Kurultayı'nda bulunmak üzere İstanbul'a

hareket edecek olan Atatürk, İsmet Paşa'yı İstanbul'a davet

etmediğinden, İsmet Paşa Kurultay' da bulunmak üzere Atatürk'le birlikte gitmek için tereddüt etmiş. Fakat Kazım Pa -

şa, kendisine gitmelerinin uygun olacağını ve sofrada geçen

hadisenin orada kapanıp kalmış olduğunu söyleyerek İsmet

Paşa'nın İstanbul'a gitmelerine taraftar bulunduğunu anlatmış. İsmet Paşa

hadiseden müteessir ve nadim2 olmuş, İstanbul'a gitmeye karar vermiş.

Gerçekten Kurultay'da bulundular. Ve Atatürk sarayda toplanan Kurultay günü kendi yanlarında İsmet Paşa'yı da bulundurdular.

Yine Kazım Paşa'nın ifadesine göre İsmet Paşa bir kağıda

Atatürk'e hitaben şunları yazmış:

"Paşam bana elan dargın mısınız?"

Atatürk de kendisine:

"Bizim aramızda dargınlık ne demektir, daima arkadaşız"

cevabını vermişler.

Fakat o gün Celal Bayar'ın kendisine vekillet etmek üzere bir müddet istirahat etmelerini de emir buyurmuşlar. İşte İsmet Paşa'nın başvekfiletten çekilmesi bu şekilde olmuş.

Celal Bayar bir müddet vekfiletle Başvekfilet'i idare ettikten

sonra asil başvekil olmuşlardır.

Yine işittiğime göre İsmet Paşa, başvekfiletten çekilmiş olmakla beraber, Atatürk kendisine otomobilini terk etmişler ve evvelce maaşından başka kendisine hesaplarından 1 000

2 Pişman.

Y A V E R İ A T A T Ü R K ' Ü A N L A T I Y O R

1:37

lira verirlerken 3 000 lira verilmesini emir buyurmuşlar. Bu

sıralarda sıhhiye vekili olan Dr. Refik Saydam da hastalığına binaen vekaletten affını talep etmiş, ona da otomobili terk edilerek ayda 500 lira vermişler.

İsmet Paşa başvekaletten çekilince Ankara'da öbür mebuslar gibi yaşıyordu. Ben kendisini ara sıra ziyaret eder, istifsar-ı hatırda³ bulunurdum. Hatta bir defa Refik⁴ Bey ile birlikte kendilerini Karpıç'e davet ederek birlikte yemek yemiş ve bir iki saat kadar şuradan buradan görüşmüştük. Bir gün de boğazlarından rahatsız bulunduklarını işiterek ziyaretlerine gitmiştim. Çok rahatsız bulunmalarına rağmen beni yatak odalarında yanlarına kabul ederek yüksek iltifatta bulunmuşlar ve benden fotoğrafımı istemişlerdi. İsmet Pa

şa'nın gösterdikleri teveccühten çok mütehassis oluyordum,

arzuları veçhile fotoğrafımı takdim ettim. Onu, kralların fotoğrafları arasına koyacağını söyleyerek gösterdikleri sevgiden minnetlerimi arz etmiştim.

3 Hatır sorma.

4 Refik Saydam.

Stadyum krizi

İnönü : "Atatürk bir dilim

ekmek yese,

yarısını bana yedirir"

Bir gün İsmet Paşa Ankara' da ikametgfilunıa gelerek baş

başa iki saat kadar benimle gayet hususi ve samimi bir şekilde görüşmüşler ve Atatürk'le aralarında geçen bir hadiseyi anlatarak çok müteessir bulunduklarını söylemişlerdi. İsmet Paşa'nın o günkü ifadelerinden müteessir bulunduklarını, Atatürk'e munasip bir surette bahsetmemi arzu ettiklerini hissetmiştim. Hatta kendilerine, "Paşam, bugünkü konuştuklarımızdan Atatürk'e bahsetmeme

müsaade buyurur musunuz?" diye sorduğum zaman bunu benim reyime ve takdirime bıraktıklarını söylemişlerdi.

Ben müsait bir fırsat bulup Atatürk'e buna dair bir şey

söylemeden bir gün seviştiğim arkadaşlarımdan Maarif Vekfileti'nde orta tedrisat şube müdürü Faik Doğan Bey evime gelerek Atatürk'le İsmet Paşa arasında yalan yanlış ortada

deveran eden dedikodulardan ve şayialardan büyük teessürle bahsettikten sonra mebuslar arasında da ikilik oldu

ğunun ve İsmet Paşa'ya stadyumda yapılan tezahürat esnasında Atatürk' ün aleyhinde de birçok sözler söylenmiş oldu -

ğunu anlattı ve bunlar hakkında benden malumat istedi.

Kendisini müsterih ve teselli edecek ifadelerde bulundum ve

böyle dedikoduların kasten çıkarıldığını anlattıktan sonra o

gün fırkanın grup içtimasına 1 gittim. Ben salona girdiğim za-

1 Toplantısına.

1 40

S A L i H B O Z O K

man Refik İnce kürsüdeydi. Kendisinden önce yeni kabinenin programını okuyan Celal Bayar'ın ardından söz almış ve yeni teşekkül edecek olan Celal Bayar kabinesinin okuduğu

program hakkında tasvipkar mütalaada bulunuyordu. Yanına oturduğum arkadaş, "Başka söz alan var mıdır ve İsmet Paşa burada mıdır?" diye sordum. Başka söz alan olmadığını ve İsmet Paşa'nın da arkada Saraçoğlu Şükrü Bey ile yan yana oturduklarını söyledi. Refik İnce, kürsüden iner inmez ben reisten söz aldım. Riyaset makamında bulunan Hasan Saka. benim söz istediğimi görünce adeta hayretle "Ne o, söz mü istiyorsun?" diye sordu. O güne kadar hiçbir defa

kürsüye çıkmadığım için, reis, söz almış olmama hayret et -

mişti. Daha önce söz almak niyetinde olmadığım gibi hazırlanmış bir halde de değildim. O gün evime gelen arkadaşı -

mm bana anlattıklarından müteessir olduğum için hakikatin anlaşılması maksadıyla birdenbire aklıma gelen şu olmuştu: İsmet Paşa'nın ne için başvekaletten çekildiğini kendisine

sorayım da hakikati kendileri söylesinler. Ve bu suretle hariçteki dedikodular kapansın.

Kürsüye çıkarken çok heyecanlıydım. Kürsüye çıktığım

zaman şöyle bir mukaddeme² yaptım:

"Arkadaşlar, uzun senelerden beri mebusluk yapıyorum.

Bugün huzurunuzda ilk defa bu kürsüye çıkıyorum. Binaenaleyh pekala takdir edersiniz ki büyük bir heyecan içindeyim. Bu heyecanla söyleyeceğim sözler arasında kusurum vaki olursa affınızı şimdiden rica ederim. ('Estağfurullah'

sesleri.) Maksadım şudur. Bu yeni tebeddül³ dolayısıyla ortaya çıkan bazı hadiseler olmuştur. Bu hadiseler bazılarımı -

zı az çok endişeye düşürmüştür. Bu endişeler aramızdan

kalksın. Elbette birçoğunuz işitmişsinizdir. Şurada burada

bazı yanlış tefsirler ve dedikodular olmuştur. Hakikati bilmeyenler veyahut bulanık suda balık avlamak istenler vardır. Bu nokta-i nazardan tebeddülün neden vukua geldiğini İsmet İnönü, burada lütfen izah etsinler. 'Onun tarafı, bunun tarafı. . .' gibi sözler ve endişeler ortadan kalksın. Hepi-2 Sunuş.

3 Değişiklik.

,

,

Y A V E R i A T A T Ü R K ' Ü A N L A T I Y O R

1 4 1

mizin kıblemiz, mihrabımız birdir. O da Atatürk'tür. Kitle halinde emelimiz, hedefimiz birdir. (Alkışlar.) Maruzatımın kabulünü kendilerinde çok rica ederim."

İsmet İnönü alkışlar arasında kürsüye çıktı ve dedi ki:

"Arkadaşlar, politika hayatımda bu kadar çetin bir azizlik ilk defa başıma geliyor. Salih Bozok arkadaşımız çekilen bir başvekilin niçin çekildiğini bilmediğini ve ortalıkta dönen dedikodulara cevap vermemi istiyor. Bu çetin bir vazifedir.

Şimdi arkadaşımın ne işittiğini ve 'şöyledir böyledir' diye hangi ihtimalleri bertaraf etmek için benden söz istediğini bilmiyorum. Fakat onun arzusuna uymuş olmak için (ki grup toplantısındakilerden de hiç ses çıkarmayarak bekler gibi bir vaziyet gösterdiler) ona hürmet etmeye mecburum. Ortada merak edilecek hiçbir şey yoktur. Uzun zamandan beri hakikaten yorucu ve bunaltıcı işler içinde bulunduğu - mu bilirsiniz. Ve ben Atatürk'ten her vesileyle artık bana

müsaade etmesini ve kendimi toplamak için fırsat vermesini isterdim. Hatta o kadar çok isterdim ki bunun naz telakki edilmesinden ve lütfkarlıklarından beni mahrum etmemesini, mütemadiyen onların yeniden ifadesini tekrar istiyordum gibi telakki edilmesinden sakınıyordum. Geçenlerde Nyon Konferansı'yla neticelenen Akdeniz'deki korsanlık işi için münakaşa etmiştik. Bir defa bu hareket, o zaman partide izah ettiğimden anlaşıldığı gibi ben bu

vaziyeti çok

endişeyle telakki ettim. İzmir'e gidiyordum. İzmir seyahatine

gitmeden önce Atatürk'e, İstanbul' da maruzatta bulundum.

Ve bütün bu Avrupa ahvalinin fena olduğundan memleketimizin bu bulanık hava içinden selamet ve emniyetle çıkarılmasında şedit⁴ bir endişe gördüm. Vaziyeti Atatürk'le beraber mütalaa ettik. Bu endişeli mütalaalarından kendileri daha ileri giderek ihtiyatlı tedbirler tavsiye ettiler. Bu vaziyette izmir'den ayrıldık. Biz İzmir'deyken Nyon Konferansı'na davet olunduk. Hariciye vekilimiz dışarıda, Avrupa'daydı. Oradan muhabere ettik ve talimat verdik. Suret-i umumiyede⁵ fikrimiz şu idi:

'Akdeniz konferansına iştirak etmemek mümkün değil-

4 Şiddetli.

5 Genel olarak.

1 42

S A L İ H B O Z O K

dir. Vazifemizdir. Ama kendimizin arzu etmediğimiz ve memleketimizin takati haricinde bir bağlantıya girmekten sakıncalıdır."

Suret-i umumiyetle Atatürk'ün de fıkri böyleydi. Biz de

onu takip ettik. Hükümet erkanına ayn ayn İzmir'den malumat vermekle beraber hariciye vekilimize de tebligat yaptık.

Burada hükümet toplandı. Üç dört gün bu konferansa ait

mesai çok yorucu şartlar altında devam etti. Gündüz akşama kadar çalışırlar, zaten murahhas⁶ toplanıyorlar. Fransa ve İngiltere konferansa hazır olarak gelmişler. Binaenaleyh

bir an önce düşündüklerini tahrif ettirmeden, olduğu gibi

kabul ettirmek istiyorlar, kararlar veriyorlar ve istiyorlar. Biz

bunu geç haber alıyoruz. Aldıktan sonra cevap vermek lazım. Gece sabaha kadar çalışıyoruz. Hülasa çok yorucu bir şey. Nihayet müspet bir neticeye vardık. Bunları muhakeme

ediyoruz. Tabii bunları dışarıdan, Avrupa' dan alıyoruz. Kendimiz burada mütalaa ediyoruz. Onun mütalaasını alıyoruz.

Hülasa her çetin meselenin müzakeresi zamanında olduğu

gibi dikkatli ve devamlı, sıkı çalışmalar . . . Böyle bir çalışmadan çıktıktan sonra insan büyük bir güreşten çıkmış kadar yorgun ve yıpranmış bir vaziyette oluyor. Sonra buraya geldik. Meseleyi Meclis'te müzakere edeceğiz. Atatürk İstanbul'dan geldiği gün ben kendilerini dışarıda karşıladım. Görüşülmüş olan, cereyan etmiş olan meseleleri yeniden müzakere ettik. O gün Vekiller Heyeti toplandı. Akşam üzeri hükümeti davet buyurdular. Vekillerle beraber orada bulunduk. Orada günün geçmiş meselelerinden konuşuyorduk.

Çetin münakaşalar esnasında, Avrupa'yla olan münakaşalarımız esnasında, bazı mütalaaları. biz burada tetkik ederken kafi derecede kavrayamamıştık. O cihetleri tekrar yazdık, münakaşa ettik. Vaziyeti Atatürk'e arz ettim. Bu maruzatımı, kendilerini istikbal⁷ esnasında yaptım. Sonra söz devlet işlerine intikal etti. Bu arada kendisine tekrar tekrar

çok yorgun olduğumu ve vazifeme devam edebilmek için

kendimde kudret göremediğimi ve işlerin icabındaki mündemiç zorlukları ve güçlükleri karşılayacak kadar kudretimin 6 Yetkililer.

7 Karşılama.

Y A V E R i A T A T Ü R K ' Ü A N L A T I Y O R

1 43

kalmadığını arz ettim. Bendenizin terbiyeli bir adam olduğumu bilirsiniz. Resmi işlerimde olduğu gibi hususi hayatımda da Atatürk benim velinimetimdir. En

mühim resmi hayatımda ve karşılaştığım hadiselerin hepsinde muvaffak olmak için Atatürk çok emek çekmiştir. Fakat kendisi silinmiş, daima bütün muvaffakiyet şerefini bana vermiştir. Tabii bütün bunlar meydana çıkmıştır. Muharebede de böyle yapmıştır.

Sonra hususi hayatımda servetim olmamakla beraber (ve böyle zıt zihniyet hiçbir zaman benim başımdan da geçmedi)

ama hususi hayatımda bu memlekette en müreffeh adamın

hayatını ben geçirdim. Bunu bana Atatürk temin etti. Kendisi bir dilim ekmek yerse bana yarısını yedirmekten zevk alır. Onun için, gerek resmi gerek hususi hayatta kendisine

ne kadar minnettar olduğumu takdir etmek kolaydır. Şimdi

kendisiyle konuşurken bu şikayetlerimi -vicdani olarak şimdi takdir ettiğim gibi - bir şefe, büyük bir adama söylenmeyecek surette, bilhassa Vekiller Heyeti'nde kalabalık bir yerde, söylenmeyecek şekilden daha ileri giderek söyledim.

Şimdi düşünürken takdir ediyorum. Şikayetimde söylediğim

şu idi:

'Canımdan bezdim ve artık devam edemeyeceğim.'

Bunların lüzumu yoktur. Çünkü ortada muayyen hiçbir

mesele yoktur. Bu kadar tecrübeden sonra ikimiz arasında

cereyan eden konuşmada 'Artık bu işten usandım' dediğim

zaman, dışarıdan bunları işitse, sebepler tahayyül edebilirdi. Ama olmuyor. Bir gün evvelki ifadelerimde ölçülerimin normal olmadığını ertesi gün takdir ettim. Hükümet işlerinde çalışamayacak kadar yorgun düştüğümü ve yıprandığımı tekrarlayarak kendisinden istirahat ettim ki, bana izin versin. Tasvip etti. Meclis yeni dağılmış, tekrar toplamaya da lüzum görülmedi. Onun üzerine 'izin' şeklinde ve fasıla verdikten sonra hükümet tebeddülünü8 tasvip ettiler. Meselenin heyet-i umumiyesi bundan ibarettir. Eğer arkadaşım Salih

Bozok'un işittiği muayyen sözler varsa ve o sözlerle benim cevap vermem faydalı olacaksa lütfetsinler. Daha açık izah edebilirim. Fakat suret-i umumiyyede nihayet hususi bir

mecliste benim itirazım dikkate alınmıştır. Çünkü siyasi ha-

8 Değişikliğini.

144

S A L İ H B O Z O K

yatımda uğradığım çetin müşkülâtı iktihâm için lazım olan

kuvveti haiz olmadığım yolundaki ısrarım, hükümetten çekilmemi intaç etmiştir.9 Atatürk'ün Celal Bayar'a ilk anda karar verdiğini biliyordum. Bu fikirlerini aldıktan sonra minnet ve takdirle mütehassis olarak iyi bir intihap olduğunu derhal söyledim. Hakikaten Celal Bayar'ın bu vazifeye gelmiş olmasında, Salih Bozok arkadaşımın söylediği gibi, bir

çok dedikodulara istidat verecek bir vaziyeti normalize etmek ve fena şayialara mahal vermemek için derhal arz edeyim ki, Celal Bayar bütün hayatımızda birlik ve asalet göstermişlerdir. Celal Bayar'ın kendisinde bu altın yürek ve vazife aşkı oldukça daima muvaffak olacaktır.

Arkadaşlar, fırka ile temas ederken bu kadar müşkülâtı

ne kadar sade ve asil ruh ve sizin müzaheretinizilO ve beraber çalışmanızı ne kadar asaletle tahrik eden bir kolaylıkla hareket ettiğini takdirle görüyoruz. Onun için bu yeni vazifede büyük muvaffakiyetler kazanacağında kati surette ima -

mm vardır. Şimdi Salih Bozok arkadaşım bana yaptığı bu

çetin vazifeyi kendisi ikmal etsin, ne dedikodular işitti ise, ne

ihtimaller işitti ise onları bildirsin."

Salih Bozok:

"Evvela, size zahmet verdiğimden dolayı affınızı rica ede-

rim."

İsmet İnönü:

"Yazık ki işitmiyorum."

Başkan Hasan Saka:

"Bozok, lütfen kürsüden söyleyiniz."

Ben, kürsüye giderek devamla:

"Esasen, maksadım söylediğiniz şeyleri anlatmaktı. Fakat

evvelce de arz ettiğim gibi heyecanım hepsini uzun uzadıya

izaha mani oldu. Geçen hafta futbol maçına gitmiştiniz. Orada bir tezahürat yapılmış, ben bunu çok tabii görürüm.

Türk milleti alicenaptır. Şimdiye kadar yaptığınız büyük vazifeleri, işleri takdir eder. Ben de bunu bilen bir adamım ve daima alkışlarım. Fakat o tezahürattan istifade etmek isteyen bazı bedhahlar olmuştur ve bu aramıza kadar gelmiştir.

9 Sonucunu doğurmuştur.

10 Yardımlarınızı.

Y A V E R i A T A T Ü R K ' Ü A N L A T I Y O R

Ben hakikati bildiğim için, bunun herkes tarafından bilinmesini ve şüphenin aramızdan kalkmasını istiyorum. Bunu lütf ederseniz teşekkür ederim."

ismet İnönü:

"Futbol maçına gittim. Orada sessiz bir yer vardı. Biraz

sonra alkışladılar. Maçı veya dışarısını alkışlıyorlar. Ne ise . . .

İşi uzattılar. Baktım bana tezahürat yapıyorlar. Çocuklarım

beraberdi. Otomobille çıkmayacaktım. Ben esasen yürümek

niyetiyle çıkmıştım. Dışarıda birçok mektep talebesi, izciler

ve halk kalabalığı vardı. Kalabalıktan bir kısmı kapının etrafında bulunuyordu. 'Yaşa' diye bağırmaya başladılar. Selamladım. Bırakmadılar. Onun üzerine orada bulunan açık bir otomobile atladım ve yürüttüm. Hatta yanıma çocukları dahi alamadım. Biraz yürüyebildik. Polis, jandarma yol açmak için uğraşıyorlardı. Bağırانlar içinde 'Yaşa'dan fazla veya

başka bir söz işitmedim. Böyle değişme zamanlarında ne hadise olabilir? Böyle, herhangi bir memlekette herhangi bir sebeple sempati tezahürleri olabilir, böyle anlarda da kalabalık içinde birkaç tahrikçi, suret-i mahsusada teşvikler de yapabilir; fakat evvelce de arz ettiğim gibi halktan 'Yaşa' sözünden başka bir şey işitmedim. Çok kalabalıktı. Zaten fazla işitir bir

adam olmamakla beraber herhangi bir mülahazaya sebebiyet verecek bir şey hissetmedim.

Böyle zamanlarda türlü türlü sebeplerle belki aramıza ve

partiye nifak sokmak isteyenler bulunacaktır. Cumhuriyet,

ilk günden beri büyük imtihanlar geçirdi. Yeni bir devlet, yeni bir rejim ve cemiyet kurmak kolay bir iş değildir. Çok daha zengin ve daha varlıklı memleketlerde bu tecrübelerden müspet neticeler alınmamıştır. Yenilerden de ne

netice alınacağı bilinmez. Onun için Türkiye'nin varlığı dahilde, hariçte itimat telkin eden büyük bir varlıktır. Memleketler için, milletler için en mühim ve zararlı şey de, içte olan nifaktır. Şimdi böyle zamanlarda bizim aramıza nifak sokmak için gösterilecek gayretlerin hepsinin beyhude olduğunu ispat etmeye mecburuz. Şimdiye kadar geçirdiğimiz zamanlarda bu esasen sabit olmuştur. Hepimiz, fakat daha zaman geçmeye lüzum olursa hepimiz namuskarane, vatanperverane bir varlık göstermeye mecburuz. Kendi aklımıza, kendi vicdanımıza,

kendi vatanperverliğimize, kendi varlığımıza inanıyoruz.

146

SALİH BOZOK

Salih Bowk bana azizlik yapmaktan başlayarak, iyi bir

sistemin başlangıcını da göstermiş oluyor. Eğer böyle bir dedikoduyla veyahut yanlış tefsirlerle arkadaşlar arasında, parti içinde birtakım şüpheler hasil olduğunu iştirsek, herhangi bir arkadaşın kürsüden açık konuşmaya davet etmesi faydalı olacaktır. Ben zannederim ki, bu ümitleri kesilinceye kadar nifak yapmak isteyenler benim üzerimde oynamaya çalışacaklardır. Arkadaşlarımın bana itimat etmelerini rica ederim. Böyle dedikodulara veya nifakları tahrik edecek temayüllere müsait olmak için en az istidadı olan veya hiç istidadı olmayan bir yaradılıştayım. ('Bravo' sesleri, şiddetli alkışlar.) Bunun sebepleri vardır. Fakat sebeplerin ba

şında, size sözlerimin başında söylediğim gibi Atatürk'ün

bana olan yakın arkadaşlığıdır.

Arkadaşlar, bu sefer de ayrıldığım zaman bana 'Yine eskisi gibi arkadaşım ve kardeşimsin' dedi. Atatürk'ü ben yalnız bu teveccüh ve hitaplarıyla değil, resmi ve hususi maişet hayatımda kendisini bir velinimet olarak tanıdım. Ve ölünceye kadar da böyle tanıyacağım. ('Bravo' sesleri, alkışlar.) Bu sözlerim aramızda fena bir rol oynamak isteyenleri her

türlü cesarettten mahrum edecek kuwettedir.

Arkadaşlarım, parti içinde, bana teveccüh edilecek her

türlü vazifeyi en şerefli ve en yüksek vazife aşkıyla çalışarak

yapacak bir emniyet ve liyakatta beni görmenizi bilhassa rica ederim. ('Bravo' sesleri, alkışlar.)"

İnönü, Bozok'a:

"Başka bir şey ister misin?"

Bozok:

"Atatürk'le birlikte çok yaşamınızı dilerim. (Alkışlar.)"

Başkan:

"Ruznamede l l başka bir şey yoktur. Celseyi kapatıyorum."

Müzakerenin hitamıyla Meclis dağılınca birçok arkadaşlar beni tebrik ettiler. Ve hakikaten günlerden beri büyük bir teessür içinde bulunduklarını ve bugünkü müzakereden artık müsterih olduklarını söyleyerek yüzümden gözümden öptüler. İsmet Paşa da Meclis'te beni kolumdan tutarak bir

1 1 Gündemde.

Y A V E R i A T A T Ü R K ' Ü A N L A T I Y O R

1 4 7

odaya soktular ve şunları söylediler:

"Salih, bana bugün büyük bir hizmette bulundun. Sana

teşekkür edelim. Y a l n ız canım şuna yanıyor ki, bugünkü

müzakere aleni bir celsede olmalıydı. Sözleimi bütün dünyaya işittirmeliydim."

Ben de kendilerine, hiç kimseden bir direktif almadığımı

ve bir arkadaşımın bana söylediklerinden müteessir olarak

alelfevrl2 kürsüye çıktığımı ve şayet bundan dolayı bir kusurum olmuşsa aflarını rica ettim. İsmet Paşa, yukarıdaki ifadelerini tekrar ettiler ve beni öperek iltifatta bulundular.

12 Bir anda.

Ata'nın hastalığında

Bozok-İnönü

mektuplaşması

"Gözlerim yaşlı olarak . . . "

Atatürk'ün hastalığı esnasında İsmet İnönü ile aramızda

aşağıdaki mektuplar teati olunmuştur:

"2 ağustos 1 938

Aziz ve Muhterem Büyüğüm İnönü,

Ben bu mektubu sonuna kadar yazmaya, siz de okumaya bilmem muvaffak olabilecek miyiz? Parmaklarım kırık, gözlerim kör olsaydı da ben size böyle acı bir mektup yazma -

ya muktedir olmasaydım. Fakat, vatan aşkı, millet ve memleket sevgisiyle işittiklerimi, gördüklerimi acı ve feci de olsa size bildirmeyi bir vazife, bir borç bildim. Ve bu mektubu

yazmak mecburiyetini hissettim.

Sevgili Paşam, büyük kurtarıcımız Atatürk'ümüz dün ecnebi profesörlerin de bulunduğu bir sıhhi heyet tarafından muayene edildi. Konsültasyon neticesinde icap edenler ya -

pıldı. Fakat bu konsültasyonda bulunan bazı doktor arkadaşlar tarafından bana mahrem olarak söylenenlere ve benim de görüp anladığıma göre bugün Atatürk'ümüzün sıhhi vaziyeti, korkulacak kadar vahimdir. Kalbim parçalanarak

size bu elim haberi vermek mecburiyetinde kaldığım için ayrıca acı

duymaktayım. Artık buna göre ne yapmak ve nasıl bir tedbir almak lazımdır, bilemem. Ankara'da bulunduğunuz için buradaki vaziyetten sizi memleket ve milletimin bü-

1 50

S A L İ H B O Z O K

yüğü, kıymetli İnönü'müzü haberdar etmekle vicdani vazifemi yapmak istedim.

Gözyaşlarımla ve derin saygılarımla ellerinizden öperim.

Salih Bozok"

(Not: Bu mektubu oğlum Cemil ile Ankara'da İsmet Paşa'ya gönderdim.)

İsmet İnönü'den aldığım mektup:

"3 ağustos 1 938

Kardeşim Salih,

Mektubunuzu büyük teessürle okudum. Dayanılmaz bir

surette yüreğim bir daha sızladı. Acılı duygularımı nasıl ifade edeceğimi bilemiyorum. Vefalı vatanperver kalbinizin elemelerini anlıyorum. Elimden geldiği kadar vaziyeti takip

ettim. Hastalığın ciddi olduğu görülüyor. Ben kuvvetli ümidimi muhafaza ediyorum. Hastalığın tevakkuf! haline geçmesi ve vücudun kuvvetlenmesi ihtimali daima vardır. Son alınan sıhhi tedbirlerin de canımızdan sevgili hastamızın afiyeti için yeni bir ümit şulesi olduğuna inanıyorum.

Kardeşim Bozok, sevgili Atatürk'ü gördükçe onun ümidinin sarsılmamasına ve mümkün olduğu kadar neşeli kalmasına çalışmalıyız. Yine en büyük sıhhi iyilik, onun maddi ve manevi kuvvetinden gelecektir. Beni haberdar etmek

lütfunuza çok mirınettanm Bozok.

Teessürlü, ümitli olarak ve candan dua ederek takip ediyorum. Berkman² tecrübeli, şöhretli bir doktor imiş. Bu hastalığın seyrinde birdenbire iyilik, tevakkuf devresi husule geldiği vaki imiş. Bu ihtimaller çok ümit bağladığımız ışıklardır.

Atatürk'ü gördüğün zaman yormayarak benim tarafımdan ellerini, yüzünü hasretle öper misin?

Mektuplarını daima beklerim. Gözlerim yaşlı olarak muhabbetle gözlerinden tekrar tekrar öperim sevgili kardeşim.

İsmet İnönü"

1 Duraklama.

2 Alman doktor.

Y A V E R İ A T A T Ü R K ' Ü A N L A T I Y O R

1 15 1

Atatürk'ün hastalığında bir ara görülen geçici bir iyiliği

müteakip Vedit³ Bey'e gönderdiğim mektuba İsmet İnönü'nün cevabi mektubu:

" 1 4 ağustos 1 938

Sevgili Kardeşim Salih Bozok,

1 2 tarihli mektubunuzu Vedit verdi. Evimizde şenlik oldu. Güzel, sevgili Atatürk, tekrar neşesiyle canlı ve can verici haliyle cemiyetimize sürür⁴ dağıtacak. Müjde pek büyük, pek kıymetlidir. Zaten bir defa vücut yenmeye, kazanmaya

başladı mı çabuk ilerler ve kati olarak ilerler. Beni bu üzüntülü günlerde unutmadığınız için size çok müteşekkire ve minnettarım Bozok.

Atatürk, geçen gün doktor Aras ile lütfetmiş selam yollamıştı. Bay Soyak vasıtasıyla tazim arz ettim. Atatürk'ü neşe ve sıhhat içinde tekrar görmek iştiaak ve heyecanı hayalimin

başlıca saadet müjdesidir.

Gözlerinden öperim. Çok teşekkür ederim kardeşim Bozok.

İsmet İnönü"

3 Vedit Uzgören; ismet Paşa'nın özel kalem müdürü, sonra milletvekili.

4 Sevinç.

Atatürk'ün s on günl eri

Rüyada dans

29 mayıs 1 938 . . .

Vakit geceyansım iki saat geçiyor.

Atatürk çok hasta. Kati teşhisin uyandırdığı endişe, beni

tarif edilmez derecede rahatsız ediyordu. Adeta kendimden

geçmiş bir haldeyim. Saatin bu kadar ilerlemiş olduğunu

düşünemeyerek telefona sarılıyorum. Ankara'yı bulup veriyorlar. Karşıma çıkan bizzat Başvekil Celal Bayar'dır. Kendisine aynen şunları söylüyorum:

"Hastamızın vaziyeti iyi değildir. Korktuğumuz ihtilatlardan birisinin vukua gelmiş olmasına ihtimal veriyorum.

Çünkü kilosu, nazar-ı dikkatimi celp edecek kadar arttı.

Karnında ve ayaklarında şişler var. Ne yapmak lazım gelece

ğini artık siz takdir edersiniz. Gece yansından sonra rahatsız ettiğim için affınızı dilerim."

Başvekil, vermiş olduğum haberden müteessir olmuştu.

Titrek bir sesle, "Anladım Salih . . . " dedi, "Meşgul olacağım".

Hemen ertesi gün trene atlayıp İstanbul'a geldi. Atatürk'ün "siroz" denilen o melun karaciğer hastalığına müptela olduğu kati suretle anlaşıldıktan sonra sarayın içini derin bir ıstırap havası kaplamıştı. Hastalık her gün gözle görülebilecek bir seyirle ilerlemekteydi. Savarona yatından saraya avdet çok hazin oldu.

Büyük Şef artık bir yatak esiriydi.

2 eylül 1938 tarihine rastlayan perşembe günü kendisine

1 54

S A L İ H B O Z O K

İkinci bir "ponksiyon" yapılmıştı. Doktorlar o günden itibaren Atatürk'ün hiçbir ziyaret kabul etmemesini karar altına aldılar. Bize de ayrıca yanına kimseyi sokmamak için kati

talimat verilmişti. Atatürk büyük bir kriz geçirmekteydi.

Dört gün dört gece hastanın yanı başındaki odada bekledik.

Kudretini bütün dünyaya teslim ettiren Atatürk'ün, yatıp

kalkmak gibi en basit fiziki hareketler için bile başkalarının

yardıma muhtaç olması yüreklerimizi paralıyor, ara sıra

içerideki odadan iniltileri kulağıma geldikçe tüylerimin ürperdiğini hissediyordum.

O gece sabaha karşıydı, saat 6.30'a geliyordu. Yatak odasındaki zili acı acı çaldı. Hemen kunduralarımı çıkararak ayaklarımın ucuna basa basa oda kapısına geldim. Atatürk

yatağı içinde oturmuş sigara içiyordu. Kapıdan baktığımı görünce, "Ve aleykümselam . . . " dedi, "Nöbetçi sen misin?"

Sonra gülümsemeye çalışarak ilave etti:

"Salih, gördün mü şu başıma gelenleri?"

Kendimi zor zapt ederek, "Hepsi geçecek Paşam" dedim,
"inşallah tamamen iyileşeceksiniz".

O sırada kendisine "borç" denilen çorbadan getirmişlerdi.

"Şimdi bir çorba içip yatacağım. Su alındıktan sonra
epeyce rahat ettim. Doktorlar almak istemiyorlardı. Fakat
ben dayanamadım, suyu aldurdım" buyurdular.

Yanlarından çıktığım zaman içimde belli belirsiz bir ferahlık vardı. Onun
rahatladığını görmek beni rahatlatmıştı.

Yalnız çok zayıf düşmüş olması canımı sıkıyordu. Vakıa, konuşmasında hiçbir
gayri tabiiyet yok. İştihası da yerinde, fakat ben yine endişeliyim.

Yine muvakkat sükun devresi esnasındaydı. Atatürk bir
rüya görmüş. Arkadaşım Kılıç Ali telefon etti, "Salih'çiğim.

Atatürk rüyasında senin vurulduğunu görmüş, kendileri tarafından geçmiş olsun
demeye memurum. İhtimal ki, sana da açacaktır. Haberin olsun" dedi.

Biraz sonra da ben saraydaydım. Berberi Mehmet'e telefonla "Nasıl?" diye
sordum: "Çok iyidir. Neşesi de yerindedir"

cevabını verdi. Bunun üzerine Mehmet'e, "Ben Fethi Okyar'la birlikte Seyyaver
Celal'in odasındayım. Emirlerini bekliyorum" dedim. Biraz sonra berber
Mehmet'ten Fethi Okyar'la beni yanına çağırdıkları haberi geldi. Biz Atatürk'ün

Y A V E R i A T A T Ü R K ' Ü A N L A T I Y O R

I ;;;;

odasına çıkarken Başvekil Celal Bayar da saraya gelmişti.

Hep birlikte Atatürk'ün yanına girdik. Kendisi yatağı içinde

oturmıştı. Beni görünce gülerek, "Geçmiş olsun Salih" dedi. Sonra

gölümsemelerine devam ederek, "Bilmem rüyamı söylediler mi?" diye sordu.

"Evet" dedim, "bu sabah Kılıç Ali haber verdi."

"Öyle ise dur sana anlatayım."

Atatürk'ün gördüğü rüya şu idi:

Büyük bir otelin salonunda Atatürk oturuyormuş. Ben de yanındaymışım. Salonun köşesinde bir bilardo masası varmış. Masanın başında arkası kendisine dönük olan bir zat oturuyormuş. Tam bu sırada odanın kapısı açılmış ve iriyarı otuz kadar adam içeri girmişler. Bunlardan biri eline

bilardo masasından bir ıstaka alarak masanın önünde oturan Atatürk'ün teşhis edemediği zatın omzuna bütün kuvvetiyle indirmeye başlamış, omzu vurulan zat ayağa kalkarak kendini müdafaa etmekte ve "Bana niye vuruyorsun?" diye

hiddetle haykırmaktayken ben bu meçhul mütecavize karşı

ne yapmak lazım geleceğini Atatürk'ten göz ucuyla sormu -

şum. Atatürk ise, "Sakin kıpırdama" manasına gelen bir işaretle süküt ve sükuna davet etmiş. Bu sırada eli ıstakalı adam bize doğru yaklaşarak karşımızda tehditkar bir vaziyet

almış. Bu sefer ben yine müdahale etmek istemişim. Ve aynı sessiz işaretle "Ne yapalım?" diye sormuşum. Atatürk bana tekrar "Sus" işaretini verdikten sonra o azılı herife dönerek "Sen kimsin, ne istiyorsun?" diye sormuş. Fakat adam bu suale cevap vereceği yerde, cebinden bir tabanca çıkararak iki kurşun sıkmış; biri Atatürk'e, öteki bana. Sonra bu adam bize "Kalkın dans edelim" emrini vermiş. İkimiz de kalkıp onun huzurunda dans etmişiz.

Bu karışık rüya, Atatürk'ün yine buhranlı bir gece geçirdiğine delalet ediyordu. Kendisine, "Bu bir şey değil" dedim,

"ben daha korkunç rüyalar görmüşümdür. Hele bir tanesini

hiç unutmam. Müsaade ederseniz anlatayım."

"Anlat bakalım".

"Efendim, beni bir gece rüyamda korkunç bir öküz kovalamıştı. Alabildiğine kaçıyordum. Fakat öküz bana gitgide yaklaştı. Biraz sonra da bir yarın dibine sıkıştırarak boynuzlarıyla tartaklamaya başladı. Bir yandan haykırıyor, bir yan-

1 56

S A L İ H B O Z O K

dan da yatağımı kirletiyonnuşum. Gözümü açtığım zaman

her tarafım sırlıslıkladı."

Ben daha rüyamı bitirmeden Atatürk gülmeye başladı.

Bu, onun son gülüşüydü, son gülüşü . . .

O günden sonra, onun tebessüm ettiğini bile görmek kısmet olmadı.

En büyük tahassürü ı Ankara'ya bir an evvel gidebilmektir. İkide bir "Ah Ankara'ya gidemedik, ah, Ankara'ya aWamadık" diye söylenirdi. Mutlaka Ankara'ya gidip Meclis'te nutkunu söylemek arzusundaydı, fakat vücutça çok düşküdü. Hekimler bu seyahate muvafakat etmediler. Atatürk de daha fazla ısrarda bulunmadı. O günlerde bir gazeteci bana

şöyle bir sual sordu:

"Büyük Şef Atatürk, İsmet İnönü'yle hastalığı sırasında

muhabere etmiş miydi?"

Bunu bilmiyorum. Fakat İnönü, Atatürk'ün daima en güvendiği adamdı. İsmet İnönü ideal hükümet şefi olmak vasfını Atatürk'ün nazarında bir an bile kaybetmemişti. Atatürk, İnönü'nün yüksek vazife duygusundan, zekasından, hassasiyetinden, her türlü ölçünün fevkinde olan faaliyetinden bize sık sık bahsederdi. Bana kaç defa tekrar etmişti.

"İnönü iş başındadır. Kendisine güveniyorum. Müsterihim"

demişti. Onun bu güveni, İnönü'nün yüksek idare kabiliyetine olan derin ve sarsılmaz itimadından ileri gelmekteydi.

En müşkül anlarda iş başına geçen İnönü, onun kuvvetli

yardımcısı ve yapıcısı olmuştu. Atatürk'ün hastalığı ilerledi

ği sıralardaydı. İsmet İnönü'ye vaziyeti, daha önce okuduğunuz kısa, fakat açık ifadeli bir mektupla arz ettim. Bu mektupta müdavi ve müşavir hekimler tarafından bana mahrem olarak söylenen acı hakikatlerin hepsini yazdım. Milletimizin Atatürk'ten sonra en selahiyetli başı olan İnönü de, bana bundan evvelki sahifelerde kaydettiğim cevabi mektupları gönderdi. Onları gayet kıymetli bir hatıra olarak saklamaktayım.

1 Özlemi.

Nöbet et defterinden

Atatürk ölüyordu . . .

1 938 senesi eylül ayının yirmi birinci gecesini Atatürk'ten

ikinci defa olarak su alınmıştı. Bundan üç gün sonra bana

düşen bir nöbet sırasında karaladığım notlardan şu satırları okuyorum:

"Bu gece, Atatürk'ten su alındığının üçüncü gecesidir.

Muhafız Alayı Kumandanı İsmail Hakkı Tekçe'den nöbeti

teslim aldım. Bu satırları yazdığım sırada gecenin dört bu -

çuğudur. Atatürk benim nöbet beklediğim çalışma odasının

yanındaki odada sükunetle uyumaktadır. Gece yansında

alınmış olan hararet derecesini önüme getirilmiş cetvelde

okuyorum. Harareti 36,8, nabız 84. Nöbetim saat sekize kadar devam edecek. Bu satırları karaladığım sırada Atatürk'ün kendisine bakan hastabakıcıyı çağırdığını işittim.

Karnındaki su alındıktan sonra doktorların vermiş oldukları mutlak istirahat yarın bitiyor. Dört günden beri yanlarına hiç kimseyi sokmamak için arkadaşlarla münavebe suretiyle beklediğimiz nöbet de yarıya nihayete erecek. Sabah saat 8'de nöbeti teslim ediyorum."

25-26 eylül 1 938. Bu akşam son nöbetimiz olacaktır sanırım. Ben, Kılıç Ali, Hasan Rıza Soyak, Başyaver Celal, Muhafız Alayı Kumandanı İsmail Hakkı, sıra tertibiyle gündüzleri ikişer, geceleri üçer saat nöbet bekliyoruz. Benim nöbetim gündüz saat 4'ten 6'ya, gece de 5'ten 8'e kadar .. . Bu ak-

1 58

S A L İ H B O Z O K

şanı nöbete geldiğim zaman Atatürk'ün hararet derecesi

36,6, nabızı da 82'ydi. Şimdi saat tam 5. Atatürk uyuyor.

Dünden beri iştihası ve neşesi yerinde. Karnından ikinci defa su alındıktan sonra yalnız bir gün harareti 37,8'e, nabızı da 96'ya yükseldi. Öbür günler hararet ve nabız normaldi.

Bu vaziyet böyle gider belki, diye seviniyoruz. Daha üç hafta

normal hararete bir değişiklik olmazsa hastalık eski seyrine

avdet etmiş demektir. Dün akşam beni yanlarına çağırdılar.

Ve artık kendisini beklemeye hacet kalmadığını söyleyerek

nöbet usulünün kaldırılmasını emrettiler. Fakat doktorların

tavsiyelerini yerine getirmiş olmak için onun da muvafakatiyle bir akşam daha nöbet bekledik. Yarın öğleden itibaren nöbet kalkıyor. İnşallah ileride buna hacet kalmayacak. Birkaç güne kadar Ankara'ya gitmek arzusundalar. Doktorlar henüz buna muvafakat etmiyorlar. Ankara'ya gidilip gidilmeyeceği üç dört güne kadar anlaşılacaktır.

27 eylül 1 938, Dolmabahçe. Bu sabah saat 7'de evimde

uykudan uyandım. Banyoda bulunduğum sırada telefon

çaldı: İbrahim isminde birisi beni aramış. Bu acaba sofracı

İbrahim miydi? Biraz sonra santraldan hususi daireyi istedim. Nihayet beni Alay Kumandanı İsmail Hakkı Tekçe'nin aradığını anladım. Atatürk geceyi biraz rahatsız geçirmiş.

Hemen saraya koştum. İsmail Hakkı, Atatürk'ün yatak odası yanındaki salondaydı. Bana Atatürk'ün rahatsızlığını şöyle anlattı:

"Dört günlük mutlak istirahattan sonra dün dahilde bulunanların (Bayan Makbule, Afet ve Sabiha Gökçen'in) ziyaretlerini kabul etmiş, kendileriyle uzun uzun görüşmüş, sonra da radyoda İbrahim Necmi'nin dil hakkında verdiği

konferansı dinlediği için fazlaca yorulmuşlar. Ve gece yarısı

da birdenbire rahatsızlanmışlar. Doktoru istemişler. Bu esnada sıkıntısı da artmış. Doktor bunun sebebini gündüzkü yorgunluklarda bulmuş ve mutlak istirahat tavsiye etmiş ve

nöbet usulüne yeniden başvurmuş."

İsmail Hakkı Tekçe nöbeti bana devrederek yatmaya git -

ti. Bu sırada Atatürk odasında uyuyordu. Salonun denize

nazır penceresi önüne oturdum. Sancaklarla donanmış kotraları, motorları seyrediyordum. Bugün Beşiktaş'taki türbe-

Y A V E R İ A T A T Ü R K ' Ü A N L A T I Y O R

1 5 9

de Barbaros için ihtifal yapılıyordu. Çok acı şeyler düşünüyordum ki Rıdvan yanıma geldi. "Atatürk sizi istiyor !" haberini getirdi.

İçeri girdiğim zaman Atatürk yatağının içinde sigara içiyordu. Beni görünce gayet kesik ve güçlükle işitilen bir sesle:

"Salih" dedi, "dün akşam büyük bir sıkıntı geçirdim. Çok

fena idim. Kustum. Hafızam tamamen kaybolmuştu."

Bunları söylerken dikkatli dikkatli yüzüme bakıyordu.

Gözlerini biraz daha açarak ilave etti:

"Sanırım yediğim nohutlu yemek dokundu."

Ben kendisini teselli için tekrar ettim:

"Evet" dedim, "muhakkak nohutlu yemek dokundu. Mademki çıkardınız, inşallah rahat edersiniz."

Karyolasının yanındaki sandalyeyi göstererek "Şuraya otur" dediler.

Oturdum. Atatürk tekrar söze başladı:

"Şimdi yine rüya görüyordum. Bana bir çift kundura getirmişler, beğenemedim. Binbir'i çağırdım. Böyle 'Binbir' diye çağırırken odaya Rıdvan girdi. Bunun üzerine uyandım.

Rüya gördüğümü anladım."

Sonra başını sallayarak sözüne devam etti:

"Çok dermansızım Salih . . . Büsbütün başka bir adam oldum. Şu ellerimin haline bak."

Bana doğru uzattığı o güzel eller şimdi deri ile kemikten

ibaretti. Parmakları o kadar titriyordu ki, sigarayı tutamayarak yorganın üzerine düşürdü. Hemen alıp attım. O hala kesik kesik tekrar ediyordu:

"Ben büsbütün başka bir adam oldum. Hiç hafızam kal-

madı, değiştim Salih. Artık o eski adam değilim."

"Paşam müsaade edin de sizi yatırayım" dedim.

"Sen yatıramazsın, Rıdvan'ı çağır" buyurdular.

Rıdvan geldikten sonra dışarı çıkarak salonda eski yerime geldim. Biraz sonra hizmetinde bulunanlar Rıdvan, Mehmet ve Binbir, ayrı ayrı yanıma gelerek Atatürk'ün sayıklamaya başladığını haber verdiler.

"Sayıklamalar arasında neler söylüyor?" dedim.

"Anlayamadık" cevabını verdiler.

Teessürümden ne yapacağımı şaşırılmışım.

♦ ♦

1 60

S A L İ H B O Z O K

Derhal Neşet Ömer'in çağınması için talimat verdim.

Atatürk bitap yatıyor, fakat uyumuyor, uyuyamıyor. Doktor

gecikti. Endişem artıyor. Neşet Ömer'in gecikmesinden dolayı sabırsızlanıyorum. Mütemediyen sigara içiyorum. Öyle ki, ağzım zehir gibi oldu. Çok fena şeyler düşünmeye başladım.

Doktor gelse de vaziyeti bir an evvel anlasak. Ümitsizlik içinde "Aman Allah'ım, ya Atatürk'ü kurtar, yahut benim canımı al" diye ellerimi boşluğa açıp yalvarıyorum. Sıkıntıdan öyle terliyorum ki banyodan henüz çıkmış gibi sırlıklamım.

Tam bu sırada Neşet Ömer geldi. Yanında Hasan Rıza da

vardı. Ayak üzerinde benden kısaca bilgi aldıktan sonra Atatürk'ün odasına girdiler. Saat 11'de Kılıç Ali de geldi. Karşılıklı ağlaştık.

Doktor, Atatürk'ü muayeneden sonra fazla teessüre mahal olmadığı sözleriyle bizi teskine çalıştı.

Saat 12. Nöbeti Kılıç Ali'ye teslim ederek evime geldim.

28 eylöl 1 938. Atatürk'ün hastalığı hakkında bizi sarıh surette tenvir etmesini Doktor Nihat Reşat'tan, Kılıç Ali'yle birlikte rica ettik. Doktorun verdiği izahat şöyle oldu:

"Hastalık süratle ilerliyor. İkinci defa su almazdan evvelki vaziyette, hayatının hiç olmazsa bir iki sene idamesine imkan bulunacağı ümidindeydik. Fakat bugün kurtulması için ancak yüzde 3 ihtimal vardır. Bu hastalıkta, Atatürk'ün

öbür işlerinde olduğu gibi talihi yardım etmemiştir. Su alalı

7 gün olduğu halde karnında tekrar 7 kilo su toplandı. Ka -

raciğer artık vazifesini yapmıyor. Tesemmüm ı başlamıştır.

Vücudundaki yağlar tamamen eridi .. Vaziyet vahim ve ümitsizdir."

Nihat Reşat'ın selahiyetli lisanından feci akıbeti bütün

açıklığıyla öğrenmek beni büsbütün sarstı. İçimde en ufak

bir ümit şulesi bile kalmamıştı.

Atatürk ölüyordu . . .

1 Zehirlenme.

Salih Bozok yaver

üniformasıyla.

Salih Bozok kalpaklı . . . sırma

bıyıklı . . .

و در این صورت در هر دو طرف و در هر دو طرف
و در هر دو طرف و در هر دو طرف و در هر دو طرف
و در هر دو طرف و در هر دو طرف و در هر دو طرف

و در هر دو طرف

و در هر دو طرف و در هر دو طرف و در هر دو طرف
و در هر دو طرف و در هر دو طرف و در هر دو طرف

و در هر دو طرف و در هر دو طرف و در هر دو طرف
و در هر دو طرف و در هر دو طرف و در هر دو طرف
و در هر دو طرف و در هر دو طرف و در هر دو طرف

بسمه تعالی

و

بسمه تعالی

بسمه تعالی

بسمه تعالی

بسمه تعالی

بسمه تعالی

بسمه تعالی

!

:

■

.. " ' > 1 - 1 • c , ..

> ' .. , • " ..

◆ : . , J 1 , , .

... " - ' , .) " J 1 ... , • • 1 ' (.. " , , .

• • ,

- • •

... 1

(• •

. : . . - f _ . , , '

, . ..> 1 , _ , ,

- ...:4.) ◆

,

.. ◆ ◆ .1◆ 1 .- .. , ""

• \. , ' • !

.

1 v l.n v--1 '

.,J.,,,, Jr..>

◆;.,0:....r{(:, ,_.) 1)...-

\ ;;,◆·_..1.J:...,

∴ ◆ .. .

... ..,,>,,,

,.. > _ , ◆ • . " . " . 1 ,. ,,,, ., ,J,, I \l ..

-

_ . 1 ·

..... 1

-·◆

;J.·

...

∧..

" : - -'/(: :-: · ◆ · _ _

, ..

·\, \ 1.

,,,,·) ◆ ·.,

1::) ... " - 1 ◆ .. '

.. • 1 · ◆ \ ..

.. "' \ •

\ "' ...

..... __, .. , • • >/• 1 .. ,, ..

◆ · ,I' J .. , • 1 •

!.

.-.. 1

: 7-.

•

\,,... '

,,,, ,:_1,;,:. 1 •

J

..

◆ -..... ◆ ·-·

"-◆ J 1

'-.-" ,

—... .. •

·----"\'

Mustafa Kemal'in, 28 eylöl 1 9 1 5'de Çanakkale'den Salih Bozok'a yazd ığı mektup.

Mustafa Kemal'le Kurtuluş Savaşını 'nda. Hep sağ omzunun hemen üzerinde .. .

Mustafa Kemal ve Salih Bozok hemşirelerle.

Bozok ailesi: soldan saĝa, Atıfet, Pakize, Sabiha ve Salih Bozok, Muzaffer Bozok kucaktaki.

Pakize ve Salih Bozok İzmir Göztepe'de, Uşakizadelerin köşkünün bahçesinde.

س

س

س

س

خافه حور

س

س

س

س

,1

;/ '

,

?

.

-

, _\,r ; ·?v- _ ' 'j

c,•).ii 1? .r ' --: CIJ ., . ,... .., (?

:

?,,,...:::_ 1,,;.. l_ _)

./? .-:

•_..1;,. ;f

.,-1.,;,_t ; .{/

O--:..r

•

.

1❖

h--J .

1❖ ;_,.1, -

J .,. <.y

∴

. ''''''':❖

∴,f-v,-

,, ∴

.

'

J'''

, •

•

- •

, •

,,∴

/

1

...,::..... ' .• u...:-' ;...J (' .. /;.v"ıf r--..... /,1 c ... ". -:.,r u •' ...-;

•

' ,,, ('" :."-""-' c.,..r

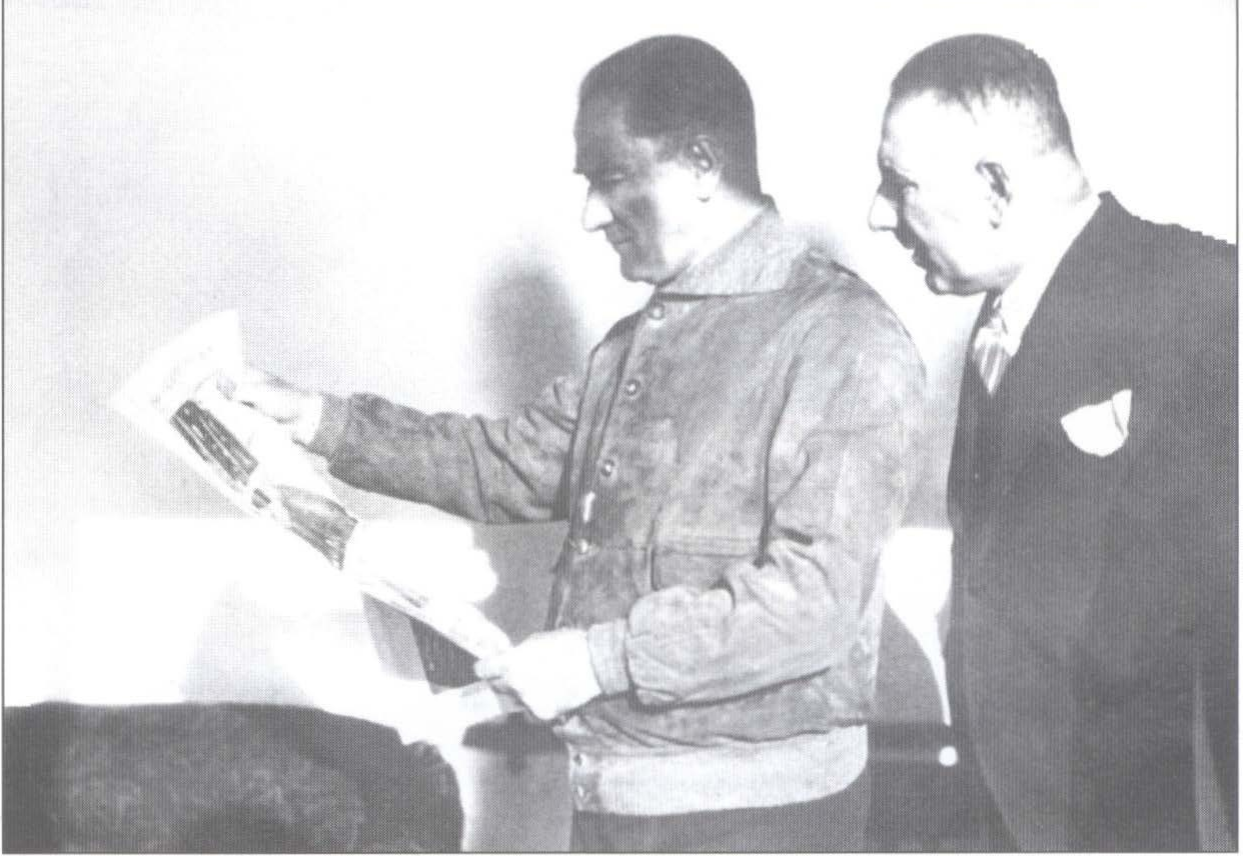
v

,._ l... \. :-t:"

""(/ , " . .J ,J ,} -:-" ,,:..... ':- _ , ..

Atatürk'ün İzmir'den ayrılışından bir süre sonra Latife Hanım'ın Salih Bozok'a yazdığı mektuplardan biri .

Salih Bozok, bir yurt gezisinde Latife Han ı m ve Mustafa Kemal'le.

Atatürk'le bir gazete mütalaası nda: hep Atatürk'ün yanında .. .

Pakize Hanımın

Osman Bey Caddesi 48

Pargalle

Muzaffer sünnet olması zaten
bu i-tijar ediyorduk ne güzel
olmuş tabi. ? ediniz.

Gazi M. T.

1 Tizi Hek

Kızı Adilü

Hekim kalası

Ismael H.

Zalova

119/11930

2

Pargalle günü

1

;{'.

<.,{;

./•"-.'f

1 eylül 1 930 günü Yalova'da Muzaffer Bozok'un sünnetinde Atatürk'ün kaleme

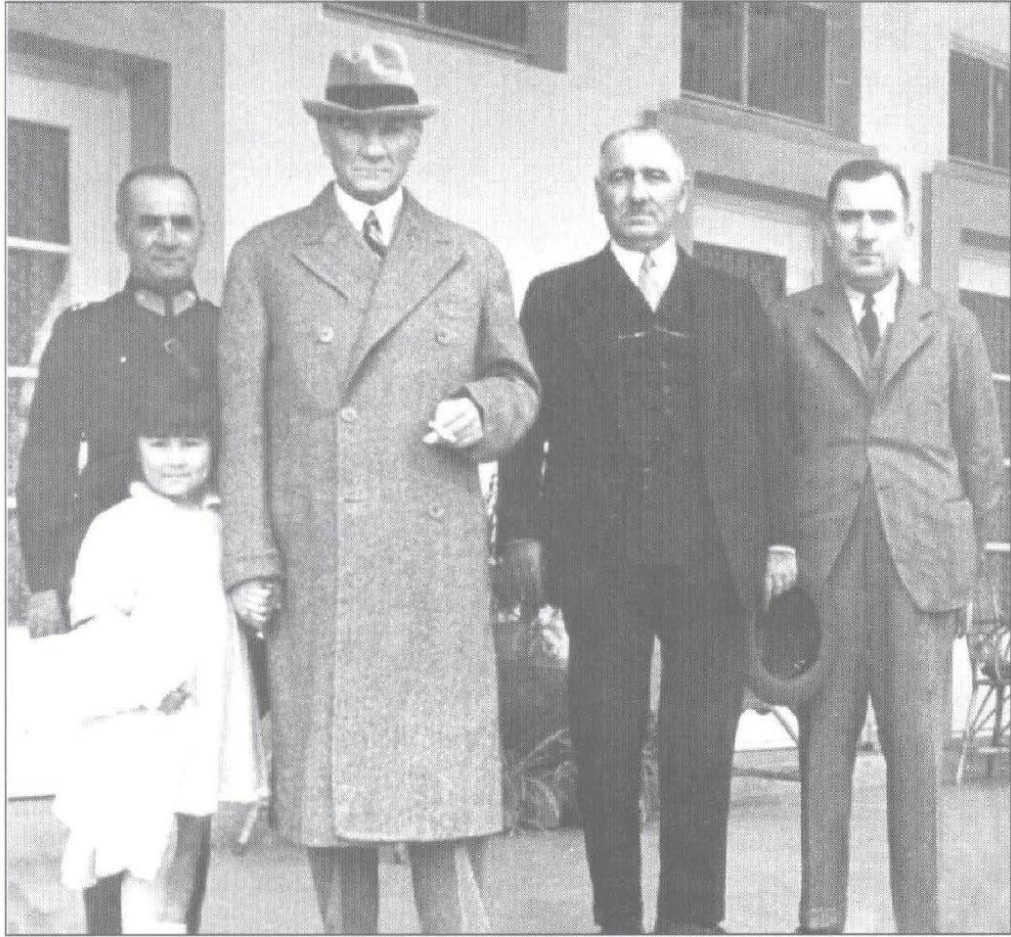
alıp orada bulunanların da imzalad ığı bir not: "Muzaffer sünnet olmuş, zaten buna intizar ediyorduk, ne güzel olmuş, tebrik ederiz. "

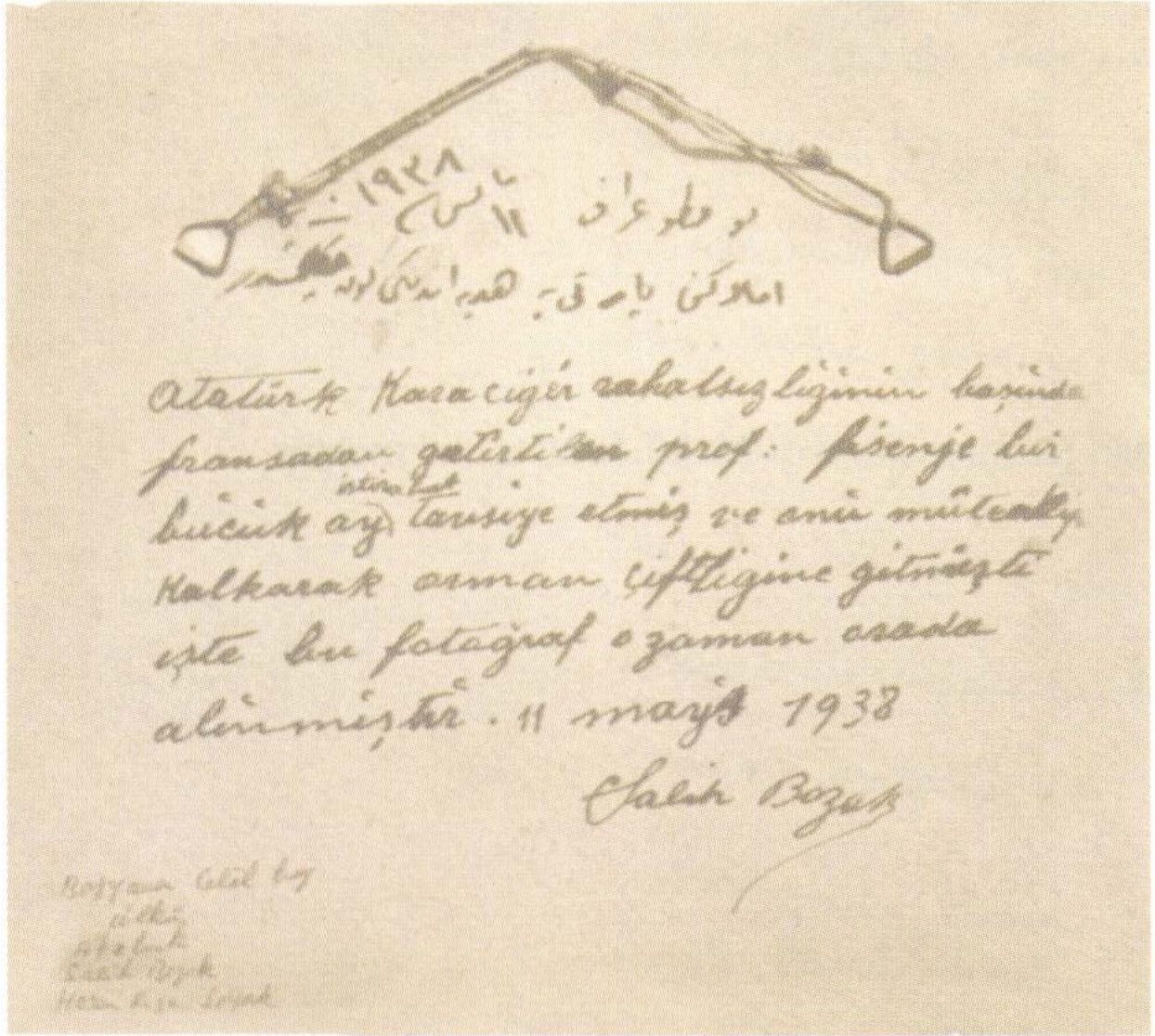

Mustafa Kemal Atatürk harita başında .. .

Atatürk v e Salih Bozok b i r askeri manevrada: "İşte Paşam, askeriniz!.."

11 Mayıs 1938, Çiftlik: soldan sağa, Başyaver Celal Bey, Ülkü, Atatürk, Salih Bozok ve Hasan Rıza Soyak. Fotoğrafın arkasına Salih Bozok'un el yazısıyla şu

not düşülmüş: "Atatürk karaciğer rahatsızlığının başında Fransa 'dan getirtilen Prof. Fissenger bir buçuk ay istirahat tavsiye etmiş ve onu müteakip kalkarak Orman Çiftliği'ne gitmişti. Bu fotoğraf o zaman orada alınmıştır. "

3.8.1938

①

Karınımın Lale
Mektubunu bizzat teslim etkindim
Kayan. Bir sürü yüreğin bir dake
sığıldı. Bütün duygularını nasıl ifade
edebildiğini düşünüyorum. Vefat, Vatan, perve
kaldırıyor. Cenklerini anlıyorum. Tahminde gele
kader varlığı takip ettim. Hastalığın ciddi
olduğu görülüyor. Ben kıvrıltı umidini mük
faza ediyorum. Hastalığın tavakkuf kalın
geçmesi ve vücudun kuvvetlenmesi ihtimal
daima vardır. Son alınan sikkâ tedavis
lerin de canınızdan sergile hastanızın

②

maniyum 130g Sergile

vaki 130g

③

gördüğün

öpermisin?

daima beklerim.

Kardamı

İsmet İnönü

17

na

.

Bor

Levzili

manigornim 1203 Levz

vuk

in i

Bi

E

■

z

z

i

/

°1;<1. :,_ y- (,,... c....,\. 4-.l,,,_ >\d.;

. ◆-''''''o->-

v\t ,

l... ◆

j◆L...K.: -o-- ;,,,. ◆ 1.e;.....J. ◆).\,t-.....),;◆◆ 'T'l

,,;,_k..... ·◆◆◆ ":-<-L k..l...._,,,,,, <jtl.;

Ml.: .

I

""""7'❖❖""- <❖❖it '7 iL.v. ,.....:._❖

"<❖...: l<.:.,,cl._.l...,_ Jc.l...c.-ll.❖ .

r❖.l.....""4,_ tt.....ll. ·1-t❖ r-1.

"-"C

"

ll.....:._

""-""-.❖❖ r-❖

l..... ..❖-

«t.. 1-❖

P.❖,

•

❖-. ia.❖-r ...:vu..

❖ "4....

❖ . ;-.f,,,;u. L..... Gt,k❖ ·❖-,,, 11,: L...r,,

❖❖ "J,;._:4- l,...l._b c❖.l.ll_ !;,,,._;❖!

d.l.."""" l:.,❖t.. :ü·k,j-

._., ·

·l❖❖.ll..

\-❖ :._.\ \,,,.) lu,Li -❖❖ -'❖·f L ·'·'- ·

.... 4..l.wv❖

)"-!--)"'-❖

.(,,,,,,:..._, 1;,,,....1-? ? ? ? ' h? .1_,llt

lu.\!-t-.

h?)???: .f.,,oft. '•-\.;,.\.<MM. ?:"\,

? t;.i<A;._.,. i;.? ? ? ? t,

C\1.Ç ... _ 1,.

ismet İnönü'nün, Salih Bozok'a yaz ığı

d ,

.

03

.

08 1 938 tarihli mektup.

14. 8. 1238

myde

Nov 2 1892

not a

iberia

(2)

zak

mizohasi

Göğleyinde. Öperim
Beykâ İsmet

,

12

oh

v

oh

ohgi

hi

myde

8

u

1

1

1

1

ber

Kazam

u

iter

ileri

on

yak

o

künyolu

Bozok

Yeni
Yeni

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

1

•,

,l-<,0.,,,,,.

·['

J.,4· ,..""V".l-.....,, ·"""""" ◆r"" ""-• -

-

.

/·.r.◆◆""""b dv ◆il ,,{,.{,,,; . +◆ l'-(,<-4,,l_

/◆'<;,!:,.it ◆-it.\;,,, ,..""";..., ◆ , ;,., ◆\,.,J, ·J.l.. ◆\,.,_,,.

v◆◆.A. .)◆ ,;<., ◆ -,r-i:.. ·,.,_ _i ... """"""""""-

'

..

\

◆v◆ it.. •

r ,L ", ""-""<"" '- 'OJ◆)L .l.:·.'o""t;;

.

-

l

.., -

.

·•

•

•

'.

•

•

-!\. .:.,.❖

""\;(Y°' '-❖❖ f""❖r

-

-❖t❖ 4-❖❖.__,..1,, "'''''''' / ❖·}-"A o_:J..1, ;, ...

L-cvT..1.. k,.._,t

I.....,_

İsmet İnönü'nün, Salih Bozok'a yazdığı 1 4.08. 1 938 tarı ı m

.

N ektup

/1.: ❖❖-"❖ ;,❖ "❖

❖r'd '-1;- ❖ rvk ""'!.❖tıl.'"-'

❖ .:.,_< vCW...<.-.,, fiv.QV'k- ·

4kk1ı- ❖❖ ;r:/ 1....,_J ;,(_ -4tf

.(.oı.____; •❖ J''-'(..l...-.;,) ❖· 13.cvı J

d

v❖ı-w.w ❖❖❖""6 ❖-u;_ . ❖❖k...

01 &;-v v <- ❖h ıı.wl ❖ t,u_Wv'v J't-❖' '.l.

???'k_'7?/? ... ??

11-c'-'Cvo/..A

4 .

w\tt,,ue.: .?l..1.1,,

j...,h,?' ,

Atatürk'ün son yılları : "Rüyamda bir öküz beni kovalarken nas ı l altımı ıslattığı mı anlattım. Ben daha lafımı bitirmeden Atatürk gülmeye başladı . Bu, onun son gülüşü idi. .. "

Salih Bozok, Atatürk'ten sonra bu kez İkinci Adam'ın yanında .. .

(SH)

Salih Boyat

30/1/93

S. Martin

Atatürk'ün Salih Bozok'a imzalayıp hediye ettiği 30 ocak 1 935 tarihli imza.

Oğlum H. Bozok ;
iki gün evvel annenden
bu mektubu almak için
gün evvel yazarken
pro. 1. me. 3. ilt.
K. l. ni elinde çok
se. ni noldu
hak edigin
lu. ayrica
sevin. isemde hersey
endise göstermis
l. a. 2. mütecessir
etmiştir seni hiç bir zaman
bir şey için endişeli görme

memleke
gibi gene omuzlarına
yüklettigin e gençlerin
sayu gayretlerinden büyükt
ummitter bir
ünütma
dersi gibi e. lüzum
mükem bir ders
endiye gösterece
olursan meşus
her
hesaba kem mişet
hemde beru
endişeden

4

üüm

be

gibi

2

genç

3

üm

bir

lüzüm
Pis de

Bir ders

endişe

gösteren

mevzus

her

beni

r

...

|

...

...

Meclis'ten oğlu Muzaffer Bo

T. B. M. M.

zok'a yazdığı mektup . . .

"Oğlum Muzaffer Bozok;

İki gün evvel annenden almış

olduğum mektuba bugün evde cevap yazarken postacı

senin 1 1-5-37 tarihli mektubunu getirdi. Çok sevindim

ve memnun oldum. Derslerin

r?

#U/ -' u_.,.,_

,

,:,<'l

hakkında verdiğin malumattan da ayrıca sevinmiş isem

c' '/

Or

de hesap dersi için endişe

.4(., it .,

rlôr

göstermiş olman beni müte

• • ♦

&,., ,.,.

j

essir etmiştir. Seni hiçbir zaeı. ♦ ""♦

man, hiçbir şey için endişeli

Z..!- e

6-n u.,.,

görmek

istemem.

Atadl .f♦ i!: n

,r,,,UU Pf

türk('ün), bu memleket ve

milletin her işini ve bütün isını a

,,, a./Z<i>L a ı

tikbalini senin gibi gençlerin

ı...1j

omuzlarına yüklettiğini ve

,

fft t,;1.-,' ı{uı

gençlerin gayretlerinden büyük ümitler beklediğini bir an

C'

unutmamalısın. Hesap dersi

•;it

Jt

./ . ı .

gibi en lüzumlu ve en mühim

.

olan bir ders hakkında endik('

şe gösterecek olursan ben

•

çok meşur ve müteessir olurum. Herhalde hesaba çok

ehemmiyet vererek hem

kendini, hem de beni endişe

•

•

•

<.ti{

den kurtarma/ısın. Hamda/11•

.nl. ,

tl'f'.

sun rahatsızlığım geçmiştir.

;" •

HU°&tf,◆ ,/('? J-k.,_L Bugün de evden çıkarak

/f1 L.-ı&;,N ◆. 4;p/a o◆◆

meclise geldim ve bu mektu0d◆L,·.,

bu da sana mecliste yazdım.

Senin de daima afiyet ve mu

—,”

vaffakiyetini diler sevgi ile de

gözlerinden öperim oğlum . . .

h,/4-◆i::u-·

Baban S. Bozok".

u 11_

, ,.-r-au/,,,:1-◆

lf/.uy"

.

n

!),'

/'<' -<"11

e'&,,

/w).·Jf'&-;Lda

lf

/.u cclf

P<

,11.:.4fii. ;.H'l .

ial'd&

ÇM

J.UCu

tlll .11-L·

R.U2a-..a d',μrr.

hamdolsun rahatsızlığım
geçmiştir. Bugünde beden
cikarak meclise geldim ve
bu mektubuda sana
mecliste yazdım. seninde
daima afiyet ve münafak
yetini diler sergi ile de göz
leinden öperim. Vajin
Baban
J. Bozok
mektupteki adresini
bilmediğim bu mektubun
senin adresine gönderdim
A. B.

Salih Bozok'un oğlu (en önde koyu renk kravatlı) Muzaffer Bozok.

TELEGRAPH

Vol 1 No. 251/

Adres :

f. control	median
fixes ka	eines

SAYIN SALIH B

BRIEF REUSIS

H.K. MEHREZ

五

KELLY

VF:1

1

348

OUTA MERKEZ

LINDICI

1472

38

ANKARA

ANKAYA

525

12

TES LLI A L TMEZ F A ET ICPN SIZIN HALINIZ AILECE

ESSURUNUZU BIR KAT AHA AGIRLASTIRDI MUHA TL GOZ RIN E

OPERİMİ Y REKTEN SİFA DİL RPI --- İŞİT İNONU ..

11

11

11

11

11

11

11

11

=

.

..

w

_J

w

w

<

W

=

=

W

=

=

'''

..

E

''''

-

W

''''

-

-

_J

W

1❖

W

❖

❖'I

=

w

w

=

=

""

❖ i 1

=

i • i

w

: ;.

: ❖ .

=.

ismet İnönü'nün, Salih Bozok'a çektiği telgraf.

■

1 0 Kasım

"işim bitti artık!. ."

Maddi manevi hiçbir kuvvet. hiçbir mucize artık onu kurtaramayacaktı. Saraya uykuda yürüyen adamlar gibi gelip gidiyordum. O günlere ait hiçbir hatıramı tespit etmeye muvaffak olamadım. Birisi belki adımı sorsa cevap verecek halde değildim. Yalnız Atatürk' ün öldüğü günü hiç unutamıyorum. Hekimler büyük ölünün odasından çıktıkları zaman yüzüm kimbilir nasıl korkunç bir hal almış ki

operatörü

Mim Kemal Bey telaşlanarak: "Nereye gidiyorsun?" diye sormaya mecbur oldu.

"Hiç" dedim, "gidiyorum. İşim bitti artık! .."

Fakat M. Kemal Bey bırakmadı. Kolumdan tutarak aşağıya kadar indirdi. Kalbim iki değirmen taşı arasına düşmüş

bir buğday tanesi olsa, ancak bu kadar ezilirdi. Ne ağlayabiliyor, ne konuşabiliyor, ne de konuşulanları anlıyordum. Bir ara büsbütün kendimden geçmişim. Odadan deli gibi fırladım.

"Nereye ? . . " diye arkamdan koştular.

"Şimdi geliyorum !" dedim.

Fakat bundan sonrasını hiç ama hiç hatırlamıyorum. Gözümü açtığım zaman kendimi hastanede buldum.

Tanıkların n otu:

"Bozok, Atatürk'e kavuştu"

Evet, Salih Bozok kendisini hastanede bulmuştur. Çünkü Atatürk öldüğü an odasına girmiş ve o büyük adamın ellerini öpmek suretiyle ona veda ettikten sonra aşağı kata inerek boş bulunduğu Muhafız Kumandanı İsmail Hakkı Tek

çe'nin odasına kendisini atmıştır. Birkaç saniye sonra mezkur odadan bir silah sesi işitenler kapıyı açıp da içeri girdikleri zaman onu kanlar içinde yerde bulmuşlardır. Tabancasından kalbine sıktığı bir kurşun onu yere yıkmıştı.

Bir iki milimetrelik bir inhırafl ile kalp hedefini bulamayan bu mermi, bütün ciğerini boydan boya delip geçmiş, sırtında saplanıp kalmıştı. Fazla miktarda kan kaybettiğini gören Operatör M. Kemal Bey onu derhal Şişli Sıhhat Yurdu'na kaldırıp ameliyata almak suretiyle hayatının kurtulması hususunda en büyük yardımcı olmuştur. Bir müddet hastanede kaldı ve bu arada ikinci bir ameliyat yapılarak ciğerinin arka kısmında kalan kurşun çıkartıldı, bu suretle mahzun

ve mükedder daha bir müddet yaşadı. Ve nihayet 1 94 1 yılının 25 nisan günü

hayata gözlerini yumdu. Ertesi gün Yeni Sabah gazetesinde yazar Aka Gündüz onun için kaleme aldığı yazısını şöyle bitiriyordu:

"Salih Bozok, Atatürk'e kavuştu.'"

1 Sapma.

İçindekiler

7 Önsöz

1 5 Hatıralarıma başlarken

1 7 Selanik'teki hayat

Mustafa Kemal'e kurşun attılar

23 Kolağası Mustafa Kemal

"Bana da 'Selanikli Kemal' derler"

27 Mustafa Kemal'den ilk haberler

"Beni unutmayın!"

37 Bingazi mektubu

"Mustafa Kemal'in fasulye ayıklamasını

görmelisin"

4 7 Mustafa Kemal gözyaşlarıyla sordu:

"Selanik'i nasıl bıraktın? . . ."

49 Bir izdivaç üzerine . . .

"Hayat kadınsız olmaz!"

5 1 Mustafa Kemal'in görüşü:

"Almanlar yenilecek!"

55 Çanakkale'den

"Emekli olup bir köşeye çekilmeyi

düşündüm, olmadı"

57 Mustafa Kemal Doğu'da

"Nah sana! . . "

1 66

S A L İ H B O Z O K

63 Mustafa Kemal-Enver Paşa çekişmesi

Kemal Paşa'nın istifası

69 Enver Paşa'nın yalısında . . .

Bir suikast girişimi?

7 1 Milli Mücadele hazırlığı

"Hükümetin bana gücü yetmez"

75 Ankara' da

"Kemal Paşa'yı tanır mısınız?"

79 Büyük Taarruz

Çay ziyafeti yerine saldırı

83 Zaferden sonra

M. Kemal Paşa esir Trikopis'e ne sordu?

87 İngiliz konsolos nasıl kovuldu?

"Öyleyse Yunanistan'a gidiniz!"

89 Latife Hanım'ın evinde

"Paşa evlenirse eskisi gibi içmez
zannediyorduk"

95 Zübeyde Hanım'ın mezarı başında

"Gözyaşları ona gözlerini kaybettirdi"

99 Sade bir nikah merasimi

"Biz Latife Hanım'la evlenmeye karar
verdik!"

1 0 1 Latife Hanım'ın mektupları (1)

"Deli gibiyim! . . "

1 05 Latife Hanım'ın mektupları (2)

"Mektubu okumazsa yakınız! . .

Yansın ve yıkılsın . . . "

1 09 Latife Hanım'ın mektupları (3)

"Git kocamla konuş, gerginliğe son
vermesini rica et"

1 1 1 Kemal Paşa-Latife Hanım

Böyle evlendiler, böyle ayrıldılar

1 1 5 İsmet Paşa-Fethi Bey tartışması

"O halde sen de alçaksın! . . "

1 1 7 Sofrada sarhoş Çetinkaya'yla tartışma

Y A V E R İ A T A T Ü R K " Ü A N L A T I Y O R

1 67

"Bana bak Ali Bey, ben senden daha

komitacıyım"

1 2 1 Atatürk İnönü'ye bağıırıyordu:

"İsmet! . . İsmet! . . Seni mahvederim! . . "

127 Serbest Fırka Olayı

İsmet Paşa'nın karşısında ağlamaya

başladım

1 35 Atatürk ve İsmet Paşa

Neden, nasıl küstüler?

1 39 Stadyum krizi

İnönü: "Atatürk bir dilim ekmek yese,

yansını bana yedirir"

1 49 Ata'nın hastalığında Bozok-İnönü

mektuplaşması

"Gözlerim yaşlı olarak . . . "

1 53 Atatürk'ün son günleri

Rüyada dans

1 57 Nöbet defterinden

Atatürk ölüyordu . . .

1 6 1 1 0 Kasım

"İşim bitti artık! . . "

1 63 Tanıkların notu:

"Bozok, Atatürk'e kavuştu"

A 0 3 1 6 2

YAVERİ ATATÜRK'Ü

ANLATIYOR

S, BOZOK

C, DÜNDAR

2, BASK!

DOGAN KİTAP

"Atatürk'le birlikte yaptığım seyahatlere dair bazı defterlerde notlarım olduğu gibi, Atatürk'ün bana gönderdiği çok kıymetli mektupları vardır. Bunları neşretmek için benden satın almak isteyenler olmuştur, fakat Atatürk buna müsaade etmedi ve 'Bunları biz öldükten sonra neşretmek üzere çocuklarına miras bırak' dedi. Ben de onun için hepsini muhafaza ederek size miras bıraktım".

İşte Salih Bozok'un bu mirası, ölümünün 60. yıldönümünde oğlu Muzaffer Bozok tarafından yayımlıyor. Bu anılarda Mustafa Kemal'in Bingazi'de fasulye ayıklama sahnesi de var, Cabub'da "çarşaf üzerinden dahi dişi görmeden" geçirdikleri 3 ayın öyküsü de...

İskenderiye'den İstanbul'a "ne kadar züğürt döneceğine" ilişkin yakınmalar da...

Ama aynı zamanda, daha 1912 yılında "vatanın mutlaka selamet bulacağına" ilişkin bir inancın, "memleketi sarsan buhran"a ilişkin teşhislerin ve savaşın muhtemel neticesine ilişkin öngörülerin de izleri ve belgeleri var bu satırlarda...

Bu anılarda bir an yılgınlığa düşerek emekli olup köşesine çekilmeyi düşünen...

Enver Paşa'ya "Makamınızda gözüm yok, o makam bana küçük gelir" diye meydan okuyan...

1919 ağustosunda annesine "hareketimizin somut neticelerini pek yakında bütün dünya görecektir" diye yazan...

Esir aldığı Trikopis'e Napolyon'u örnek gösteren...

İzmir'de kendisine diklenen İngiliz konsolosu odasından kovan...

Annesinin mezarı başında ulusal egemenlik yemini eden bir Mustafa Kemal bulacaksınız.

Tabii Latife Hanım'la evlenmelerinin ve boşanmalarının öyküsünü,

İnönü ile küslüklerinin içyüzünü,

sofrada kopan kimi kavgaların ilginç ayrıntılarını

ve Atatürk'ün hastalığının perde arkasını da...

ISBN 975-6719-63-X

9 789756 719633